

HIJ GEDENKT AAN ZIJN VERBOND TOT IN EEUWIGHEID

Uit de kerkgeschiedenis van Borssele vanaf 1618

Door

H. WESTERBEKE

1ste brochure in de serie: Geschiedenis van de kerk te Borssele

INHOUD

Voorwoord

Hoofdstuk 1

1. Het ontstaan van Borssele
2. De Reformatie in Beveland
3. Het ontstaan van de Nederlands Hervormde gemeente
4. Aantekeningen uit het Actaboek Borssele. 1619-1653
5. Ds. Bernardus Smytegelt
6. Ds. Marinus Smytegelt
7. De Hervormde kerk te Driewegen; de dominee-moordenaar

Hoofdstuk 2

1. Afscheiding uit de Nederlands hervormde kerk
2. Christelijk afgescheiden gemeente Nieuwdorp
3. De Christelijk afgescheiden gemeenten omgeving Borssele
4. De afscheiding te Borssele door A. M. Wessels

Hoofdstuk 3

1. De Ledeboeriaanse gemeente (groep ds. Bakker) te Borssele
2. Pieter Fraanje, grootvader van ds. J. Fraanje
3. Adriaan Overbeeke
4. Gereformeerde Gemeenten (groep ds. Janse/ oefenaar Boone)
5. De kerk in Lombok, door A. J. van den Ende
6. Onze Kaloot bij mist.
6. *Brief van Sara Bras aan Katharina Flipse uit Westkapelle.*
7. Joannes de Kok

Hoofdstuk 4

1. De Gereformeerde Gemeente te Borssele
2. Ds. J. Vreugdenhil van 1921-1925
Piet Melis en Keetje de Muynck (zie aparte brochure, beschreven door Thona Butijn-Melis)
3. Ds. J. D. Barth van 1930-1935
4. Janna Maas-Walhout
5. Ds. F. J. Dieleman van 1948-1951
6. Ds. M. Heerschap van 1956-1960
7. Ds. A. Hoogerland van 1985-1986
8. Ds. C. Hochem van 5-9-1991-27-11-1997

VOORWOORD

Voor u ligt een geschrift over de geschiedenis van Borssele en omstreken. Het is ongeveer tien jaar geleden dat we hier aan begonnen zijn, met wat oude boeken en geschriften van de Kerkvoogdij van de Nederlands Hervormde kerk. Maar na al die jaren dat het in de kast lag, dachten we, we kunnen het misschien beter publiceren en op Internet zetten, dan heeft een ander er ook nog iets aan.

Tijdens het onderzoek viel het ons op dat vroeger in deze streek veel van Gods volk hier gewoond en geleefd heeft. Als we dan zien wat een nauw leven dat er was, en als we eerlijk zijn dan moeten we vandaag aan de dag toch wel klagen dat het geestelijke leven op een laag pitje staat.

Wereld, en nog eens wereld, dat is hetgeen we moeten zeggen dat we horen en zien. En wie kan er zeggen dat hij nog een nauw leven aan Gods genadetroon heeft? Ik sprak jaren geleden een man die aan mij vroeg: woont er op Borssele nog volk van God? Ik zei: *ja, er wonen hier nog wel veranderde mensen, of met een overtuiging, maar voor de rest is het maar dor en dood. Hij zei: godsdienstige mensen daar zal het wel niet aan mankeren, maar ontdekte ontgronde en ontblote zielen die een Borg voor hun ziel nodig hebben, en onbekeerd in zichzelf over de wereld gaan. Van een ander het wel geloven, maar zelf bekommerd en doodbrakende over de wereld gaan. Toen moest ik zeggen: ik geloof niet dat zulke mensen hier nog wonen.*

Wat is dat erg, we zijn Gods Geest kwijt zijn en we zijn nog redelijk tevreden over onszelf ook. Och, dat ons hoofd water ware en onze ogen een springader van tranen om te bewenen de breuk die geslagen is tussen God en onze ziel. Dat er eens een terugkeer mocht komen met vasten, bidden smeken of de Heere hier in ons dorp en in onze gezinnen en er buiten, met Zijn dierbare en zaligmakende Geest in onze harten kwam wonen en blijven. Als dit nog eens mocht gebeuren dat bij het lezen van dit geschrift en hoeveel volk hier en in omstreken geleefd heeft, onze jongeren de Heere weer eens mochten gaan zoeken, zodat de ouderen beschaamd werden, dan zou mijn moeite niet voor niets geweest zijn. Hem zij alleen de eer!

Degene wie verwacht dat het een geheel compleet boekwerk is moet ik teleurstellen, maar aanvullingen en tekortkomingen zouden we zeer op prijs stellen om het werkje compleet te maken.

Hartelijk dank aan allen die geholpen hebben tot het in stand komen van dit boek.

De titel is overgenomen uit Psalm 105: 8a.

Borssele, oktober 2000

Huib Westerbeke.

Hoofdstuk 1

1. HET ONTSTAAN VAN BORSSELE

Borsele of Borssele is de naam van het eiland wat vroeger ten zuidwesten van Goes lag. Borssele is een van de oudst bewoonde gebieden op Zuid-Beveland, omdat het zo gunstig gelegen was voor de scheepvaart, aan de Zwake en de Honte.

De eerste bekende eigenaar van dit eiland was hertog Leopold van Swaben. Hij kreeg het eiland van Dirk I, graaf van Holland en Zeeland, ongeveer 868. Leopold had zich verdienstelijk gemaakt door de opmars van de Denen tegen te houden. In die tijd was Borssele een van de drie grootste eilanden van Zeeland.

Waarschijnlijk dat Leopold de naam van het eiland aannam. Borssele komt van Borszee, de inham die naar *Bor*, een beschermgod genoemd werd. Leopold is de stamvader van het beroemde adellijke geslacht Van Borssele. Zij bezaten de meeste 'heerlijkheden'. Een heerlijkheid is een gebied waarover een Heer bestuur en rechtspraak uitoefende. Niet zoals een ambtenaar van Staatswege, maar vanuit een eigen recht. Dat recht kreeg men door erfenis of koop. Zo'n persoon werd ambachtsheer of baron genoemd.

De heren van Borssele groeien uit van regionale adel tot kundige bestuurders, die niet alleen in Zeeland maar ook in Europa geschiedenis gemaakt hebben.

Diverse edelen uit het geslacht Borssele deden mee aan de kruistochten en bezochten het Heilige Land, zoals Smallegange dit in zijn 'kroniek van Zeeland' weergeeft: "*Wolfert den selfden Heere van Borselen, was anno 1099 te Jerusalem in 't Heylige lant, met meer andere ridderen uyt Nederlant*".

De geschiedenis van het eiland Borssele is een voortdurende strijd tegen het water geweest. In Februari 1374 werden de dijken zo zwaar beschadigd door de 'Valentijnsvloed', dat de polder geheel onder water kwam te staan. Een jaar later sloeg de 'Marcellusvloed' toe met dezelfde gevolgen. In November 1530 moesten de bewoners weer op de vlucht vanwege de 'St. Felixvloed'. Het duurde tot 1532 voordat de dijken weer dicht waren. Op 2 November van het zelfde jaar raasde weer een storm over het land. Toen besloot de ambachtsheer om de dijken niet meer te herstellen wegens geld gebrek.

Deze toestand zou 84 jaar duren. Dus ook tijdens de "allerheiligenvloed" op 1 nov. 1570 had het water vrij spel in de polder. Borssele en 5 andere dorpjes 'waren met de zee gemeen', zoals dat in die dagen heette. Dat waren, van noord naar zuid: Tevick (dit woord is blijven bestaan in Tevikshoek, ten zuidwesten van 's Heerenhoek, in de buurt van de huidige stortplaats), St.Cathalinkerke, Monster, Westkerke, Oostkerke, Wolfertsdorp. In 1615 kocht de Magistraat van Goes het verdronken land op. Een Magistraat was de gemeenteraad inclusief de rechterlijke macht. De heerlijkheid werd op naam gesteld van Cornelis Soetewater, burgemeester van Goes en dijkgraaf. De Magistraat liet de polder bedijken. Op 11 Mei 1616 werd het laatste gat gedicht. Er wordt nog een mededeling gevonden in het archief van Goes: "*Dat het lant van Borselen, op gister wesende den 10den dezer, geverscht was uit het zout; daarvan Godt almachtigh moet geloof en gedankt zijn*".

Alleen de omgeving van het dorp Monster werd opnieuw bewoond. Het ligt ten zuiden van de vliedberg, 'de berg van Trooye'. Vroeger had daar een adellijk slot gestaan, het 'huis van Trooye'. De nieuwe bewoners kwamen voornamelijk uit de Bevelanden, Walcheren en Duiveland. Dit blijkt uit de attestaties (bewijs van lidmaatschap) van de ingekomen leden van de Herv. kerk.

Nog voordat de dijk rond de schorren geheel gedicht was, waren er al gedeelten van het land drooggevalen. Op 3 nov. 1615 werd het bouwen van een parochiehuis (of een Heerenhuijs) gegund aan 2 Goesse aannemers. In 't voorjaar van 1616 was dit gebouw al gereed. Het deed dienst als raadshuis voor Baljuw en schepenen. Daarna begon men een kerk te bouwen. Maar door de hoge kosten aan de dijken moesten ze met het werk ophouden. Men zette alleen een muur rond de plaats waar de kerk en het kerkhof moest komen. Vanaf 1617 werd eerst de pastorie als kerk gebruikt, daarna het Parochiehuis. Op 8 maart 1750 kocht Jonkheer Jan van de Hooge uit Middelburg de oude heerlijkheid Borssele op. Daarmee kwam het land weer onder bestuur van het nageslacht van Van Borselen. Onderzoekers echter twijfels over de afkomst van Jan van de Hooge. In de loop van de jaren verdween de naam Monster en werd het dorp Borssele genoemd.

2. DE REFORMATIE IN BEVELAND

De 'nieuwe leer' van Luther had in Zeeland al aanhangers vanaf omstreeks 1525. Toch duurde het nog 40 jaar voordat de "Reformatie" doorbrak. In 1566 vonden de eerste hagepreken plaats. Eerst werkte de overheid tegen. In 1572 koos Vlissingen als eerste de kant van Prins Willem van Oranje. Daarmee maakten ze tegelijk een keus voor de Gereformeerde leer. Middelburg en Walcheren volgen in 1574. Zierikzee en Schouwen gingen in 1576 over tot de Prins. Tholen en Zuid-Beveland bleven aan de kant van de Centrale Regering te Brussel en bleven dus Katholiek. Maar ondertussen kwam de mogelijkheid om de kant van de Prins en de Staten Generaal te kiezen en toch rooms te blijven. Zuid-Beveland en Tholen maakten daar gebruik van. Op 22 maart en 17 april 1577 gingen ze over naar de Prins. De Prins en de Zeeuwse Staten wachtten hun tijd af. Die kwam toen Landvoogd Don Juan stierf. Vanuit Middelburg organiseerden ze met een deel van de bevolking uit Goes de eerste Gereformeerde kerkdienst in de Grote Magdalenakerk, op 8 oktober 1578. De Staten met de Prins oefenden druk uit op de magistraten, de wethouders en officieren van Goes om mee te werken aan de komst van Gereformeerde predikanten om de Roomse geestelijken te vervangen. Met goed gevolg. In december 1578 werden Goes en 7 dorpen voorzien van dienaars des woords.

Ze hielden er rekening mee dat het aantal gemeenten voor uitbreiding vatbaar was. In de "Acta Classis Zuid-Beveland van 7 dec.1579 besloot men: *Is goedgevonden dat in alle plaatsen waar men 8 of 10 vrome personen vinden kan, dat men aldaar het nachtmaal des Heeren houden zal.*

Op de Synode van Middelburg 1581, werd de kerkelijke organisatie verder geregeld. Een groep kerken in een regio vormden een classis. Enkele classis vormden een particuliere of provinciale Synode. De kerken in Zeeland vormden een Particuliere Synode bestaande uit 3 classis: Walcheren, Schouwen en Zuid-Beveland, ook wel genoemd, het land van der Goes. Tot de classis Goes behoorden o.a. Heinkenszand, Baarland en Nisse, 3 dorpen in de buurt van het -toen nog verdronken- land van Borsele. Maar de Allerhoogste, Die de zee en het land maakt en zoute grond tot een vruchtbaar veld, wilde dat het land weer bewoond zou worden. Er moest een kerk komen waaruit sommigen eeuwig God zullen verheerlijken.

3. ONTSTAAN VAN DE NED. HERVORMDE KERK

De eerste bewoners van Monster waren Hervormd. Bij welke kerkelijke gemeente ze thuis hoorden is niet duidelijk. Reeds in 1617 kwam men samen om een gemeente te stichten. Uit de notulen van Ds. Morris is op te maken dat 2 predikanten zich ermee bemoeiden. De Magistraat had echter ook heel wat te zeggen. Vanaf de tijd dat de Hervormde Kerk in de Nederlanden gevestigd werd had de plaatselijke overheid medezeggenschap in de kerken. Dat bestond voornamelijk dat ze konden meebeslissen in het kandidateren van predikanten, ouderlingen en diakenen. Een kerkeradsvergadering die door afgevaardigden van de Magistraat werden bijgewoond noemde men: 'collegium qualificatum'. De ambachtsheer had zelfs 2 stemmen! Dat was hete zogenoemde patronaatsrecht. Wanneer er een predikant werd beroepen waren er ook afgevaardigden van de classis bij.

Het oudste document van de Hervormde kerk te Borssele dateert van 1617. Het luidt als volgt:

Resolutiën aengaende de kerckelijke saeken binne de heerlijkheit van Borsele bewesten de vijfzooden. [vijfzooden is een binnendijk]

Den negen octobris 1617

Sijn binnen den dorpe van Monster in de heerlijkheit van Borsele in raetshuijs aldaer vergadert geweest d' burgemeester Soetwater ende Drijweegen, mitsgaders den secretaeris de Witte bij de magistraet der Stadt Goes 't samen gecommiteert tot directie van de saecken van Borsele, mitsgaders d'eersame Lowijs van der Veste predicant tot Cruininge Abraham Happart predicant binnen der stadt Goes ende Petrus Classius, predikant binnen de parochie Bieselinge, gedeputeerde des classis in Zuydtbevelandt ende hebben qesamentlijck nae behoerlijcke aenroepinge des naems des heeren geroepen tot ouderling ende diaken van de kercke van Monster in Borsele voor den tijt van drie jaer naer hare bevestinge te weten, tot Ouderlingen Pieter Stankisse ende Jan Marinussen. tot diaken Lambrecht Theunisse ende Geeraart van Volle d' welcke

de Gemeente sullen voorgedragen werden ende voortaan bevesticht naerdatsij overgelevert sullen hebben attestatien vande kerkcke aldair sijn laest op dese befestinge aldus gedaen sijnde d' voorschreven persoon....

dye d'selve aangetoont hebben waernaese dese
gewoonlijk gebeden is geïndicht.

Hieronder volgt eerst een lijst van predikanten die in de gemeente gestaan hebben.

Predikanten in de Nederl. Hervormde Kerk van Borssele:

Elias Morris	Proponent	1618 - 1625	naar Kruiningen
Samuel Sambrinus	Proponent	1625 - 1640	overleden
Lucas Coutrelius	Proponent	1641 - 1674	ontslagen
Jacob Vleugels	Proponent	1674 - 1681	naar Yerseke
Cornelis Snoeck	Proponent	1681 - 1689	naar Kortgene
Bernardus Smytegeld	Proponent	1689 - 1692	naar Goes
Joh. de Vos.	(geen vaste dienst)	1692 - 1707	overleden
Johannes Wecksteen	Proponent	1707 - 1721	overleden
Marinus Smytegeld	Proponent	1722 - 1728	overleden
Franco Gaveel	Proponent	1728 - 1734	naar Nieuwe Tonge
Aegidius Gillissen	Proponent	1737 - 1741	naar Terneuzen
Hartman Martinus Burger	Proponent	1743 - 1779	emeritus
Henricus de Koe	Proponent	1780 - 1784	Baarland
Ds. Pieter de Bruin, Elkerzee		1785 - 1787	ontslagen 1789.
W. van Cats Smalenburg	Proponent	1790 - 1795	naar Boskoop
Hermanus van Lil	Proponent	1796 - 1797	naar Schalkwijk
Johannus A. Arnosi	Proponent	1797 - 1833	emeritus
Johannus P. Burgerhout	Proponent	1834 - 1839	naar Dirksland
Karel S. Adama van Scheltema	Proponent	1839 - 1844	naar Colijnsplaat
Willen F. Menzel	Proponent	1845 - 1847	naar Renesse
Adrianus C. Kamperman	Proponent	1848 - 1854	naar Rilland-Bath
Willem Kannenburg van Ingen	Proponent	1855 - 1879	naar Oosterend
Jan Anne van Tuinen	Proponent	1883 - 1889	naar Goudswaard
A. F. L. van Hengel	Proponent	1900 - 1911	naar Amersfoort
J. C. Eelenbaas Sint-Jansland	Predikant	1913 - 1938	emeritus O. G. Bunjes
Sint-Jansland	Predikant	1939 - 1946	naar Almelo
W.A. Vrijlandt van Veldhoven	Predikant	1946 - 1971	emeritus

De eerste predikant van Borssele was Ds. E. Morris. Hij kwam als proponent. Een proponent is een kandidaat (afgestudeerd) in de theologie (godgeleerdheid) die door de classis waaronder hij behoort is toegelaten om in de classis-kerken te preken. Men noemde dat: een stichtelijk wpoord te spreken.

Cand. Morris nam het beroep aan en werd in 1618 predikant van de Hervormde kerk. Zijn notulen tonen een duidelijk handschrift. Maar voor deze tijd moeilijk te lezen!

Het eerste wat van zijn hand verschijnt zijn de notulen van de kerkeraad in een nieuw boek. Hieronder volgen er enkelen.

Notitie van de scribaeijshe handelingen van
resoluties voorgevallen ende gepasseert in de
consistorie der Gemeijnte J.C. binnen de

heerlijkheit van Borssele tzedert den aenvanck der bedieninghe van
Mr Elias Morris.

ANNO 1618.

Consistorie gehouden den 11e augusti 1618:

Is al voren gelet op het getal der litmaten van dese gemeijnte, ende is bevonden uijt de notulen van Mr Tobias de Coninck en Mr Jeremias van Laren als oock uijt andere documenten dat dese navolgende personen soo met belijdenisse des geloofs als met goede attestatie zijn aengenomen tot litmaten der gemeijnte J.C. in Borssele, name

Jan Marinisz en Janneken Cornelia zijn huijsvrouw
Lamberegt Anthoniss en Leentje Barents zijn huijsvrouw
Pieter Jansz. Steenkiste
Geeraert van Hullu
Herman Hermans
Anthonis Jooss, en Joosijntgen zijn huijsvrouw
Jeremias Provoost, en Sara Slese zijn huijsvrouw
Jan Heindrickss, en Sijntge zijn huijsvrouw
Joos de Rave, en Jaquemijntge zijn huijsvrouw
Pieter Gerrits, en Neeltge Hermans zijn huijsvrouw
Mattheus de la Lignie en Elisabeth Thiebau zijn huijsvrouw Dommius Gerrits, en
Trijntje Tielmans zijn huijsvrouw

Item is besloten dat des Heeren H. avontmael alhier sal gehouden worden van morgen en 14 dagen wesende den den 26e augusti: ende sullen middelertijd de dienaer des woorts en ouderlingen de litmaten der geheijnte besouken, deselve vemanen dat se sick bereijden om weerdich te veschijnen aen den tafel des Heeren, en soo zij eenighe swackheen hebben, deselve soo veel alst mogelijk is poogen weg te nemen. Ende zal dit selve van nu voortaan altoos alsoo gepractizeert worden voor d' administratie des H. avondmaals.

De jonge gemeente te Borsele telt dus 12 mannelijke leden en 9 vrouwelijke. Aantal doopleden in deze tijd worden in dit boek niet vermeld. Het was de gewoonte dat al de leden deelnamen aan het Heilig Avondmaal. Vanzelf kwamen er na verloop van tijd ook meeleven in de kerk. Aan bijna elk avondmaal ging censuur van een of meer leden vooraf. De kerkeraad hield onderling ook altijd censuur, zoals dat nu nog gebeurt. Dat wordt censura morum genoemd.

Consistorie gehouden den 25^e augusti (1618)

Ende zijn alsdaen aengenocommen, met goede attestatie van de E. broeders des kerckenraets van Wolphersdijck Cornelis Adriaensz. Dolphijn en Jaquemijntje zijn huijsvrouw. Zijn van gelijcken aengenomen tot ledematen onser gemeijnte Abraham Boone en Suzanna Zuitstra zijn huijsvrouw, en dat op het goet getuigenisse van E. broederen van Ovesande – Driewegen. Item is aengecomen, met goede attestatie van E. broederen van Heinkenszant, Maricken Laurens.

Is gelesen een andere attestatie van de selve broederen in de welcke vclaert werdt dat Egbert Woutersz. En IJken (?) Sijn huijsvrouwe eertijts zijn ledematen des gemeijnte geweest in Plate (Colijnsplaat).

Doch dat zij sonder attestatie van daer zijn gecommen in Heinkenszant vmits zij haere schulden niet en condon betalen vsouckende of de broederen voorseijt haer als litmaten der gemeijnte soudon willen ontfangen, het welcke sij hem, Egbert Wouters niet en hebben connen inwillighen, maer alsoo zijn huijsvrouwe haer heeft doen blijcken dat zij niet culpabel is in haere mans schulden hebben zij deselve tot het gebruik van des Heeren H.Avontmael toegelaten.

Hierop is geresolveert dat men de voorseijde vrouwe tot de tafel des Heeren sal toelaten, maer den man voor als noch afhouden, tot dat wij beter van dese sake sullen wesen geïnformeert.

Is aengecommen met belijdenisse des geloofs Catelijken Pieters. J.D. (=jongedochter) van Middelburch.

Consistorie gehouden den 15^e Decembris 1618

Is bestemt dat des Heeren H.Avontmael sal gecelebreert worden van morgen en 14 dagen sijnde den 30^e Decembris.

Alsoo destijt de bedieninge van de ouderlingen en diaconen deser gemeijnte g'expireert en vstreken is, is goetgevonden dat de kerckenraet alsnu sal verandert worden, namelijk. Dat van de ouste twee eenen ouderling en eenen diacon sullen afgaen en twee andere in hare plaetse aengenomen worden; en dewijle de personen deses kerckenraets even out zijn in bedieninge, zijn vrijwilligh afgegaen Pieter Jansz. Steenkiste ouderlinck, en Geraert van Hulle diacon: ende zijn in de plaetse van dese afgegaene personen bij de kercken raet en de gemeijnte vcooren tot ouderlinck Cornelis Adriaansz. Dolphijn, tot diacon Jan Heindericks Liersteker, ende sullen dese personen naer de derde voorstellinghe voor de tijt van twee jaren aengenomen en in haren dienst bevesticht worden.

Item consistorie gehouden den 29^e Decembris 1618

Is aengnomen met goede attestatie van de E. broederen des kerckenraets van Der Goes Jacob Diericksz.

Item met attestatie van de selve broederen Mr. Jacob Haacks end Elisabeth zijn huijsvrouwe Jan Pietersz. I. geboren in Walcheren omtrent Middelburch geeft zijn christelijcke belijdenisse gedaen, tot goet contentement van de predicckant, end is daer op tot de gemeijnschap der kercke aengenomen.

Item is aengenomen met belijdenisse des geloofs Marijke van Borselen geboren tot Middelburch Joost de Rave heeft zijn beklach gedaen over Jeremias de Smit, van dat deselve hem soude hebben gelastert en geiniuriert, (?) waarover hij, Jeremias is geciteert voor onse consistorie, maer heeft gewijgert te vschijnen, en is alsoo het geschil end bitterheen tusschen dese twee personen blijven staende. Derhalven is besloten deselve voor dese reijse af te houden van de tafel des Heeren.

Consistorie gehouden den 16^e Martij 1619

Zijn vschenen in onse consistorie Joos de Rave en Jeremias Provoost, smit* dewelche leetwesen betoont hebben over den twist die sijn met den anderen hebben gehad, hebben malcanderen vgiffenisse geboden en zijn onderlinge met malcanderen vsoent; oock geeft Jeremias zijn excuses gedaen van dat hij in de voorgaende vgadering niet en was vschenen. Het avondmael ds Heeren sal gehouden worden avn morgen 14 dagen weshalven den laatsten Martij.

4. Aantekeningen uit het Actaboek Borssele. 1639-1653

Deze acta werden gepubliceerd in het medelingenblad "Zeeuwse Familiepraet" van de Stichting Genealogisch Onderzoek Zeeland. Het archief van de voormalige gemeente Borssele en de rechterlijke archieven zijn terug te vinden in het gemeentehuis te Heinkenszand. Het kerkelijk archief is te raadplegen in het Rijksarchief in Middelburg.

Heinkenszand, 31 maart 1999. Jan de Ruiter.

Consistorie 26 december 1639

Hubrecht Cornelissen en zijn huisvrouw worden wegens verzuim van het kerkbezoek vermaand.

fol. 119

Alsoo het den broederen des Kerckeraedts blijckelick is geworden dat Dignus Pauwelssen met sijn tegenwoordige huisvrouw, buijten den echten staet, regts twee a drie weken nae de aflijvicheyt van sijn voorgaende overledene huisvrouw, sich lichamelick heeft vermengt gehad, sal men hun beijden in 't omme gaen ernstelick hier over aenspreken ende vermanen ende om de gegeven ergernisse wille, oock voor dese reijse van de tafel des Heeren afhouden.

Consistorie gehouden den 25. Meerte 1640

Dignus Pauwelssen en zijn huisvrouw mogen weer aan het avondmaal deelnemen mits zij berouw tonen; anders niet. Hubrecht Cornelissen en zijn huisvrouw worden niet toegelaten: zie consistorie van 26 december 1639.

Alsoo den schoolmeester, bij drancke sijnde, niet lange geleden in de schuyte, comende van Vlissingen moeijte gemaect heeft met een manspersoon buijten de gemeente, sal in 't omme gaen hem worden aengeseijt, dat hij moet gaen met den man versoenen, soo niet dat hij van de tafel des Heeren sal hebben af te blijven.

Gebed.

Consistorie 31. Meerte 1640

Dignus Pauwelssen in 't omme gaen" niet thuis; bovendien ruzie met burens gemaakt. Mag slechts worden toegelaten indien hij zich verzoent en schuld bekent.

Gebed.

Anno 1674

Lucas Coutrelius (anno 1641 "eendrachtelijck beropen") gedeporteert. Alsoo onsen dienaer Mr Lucas Coutrelius wegens veele en verscheijdene enorme misdachten al een geruime tijdt tot een groote Blame op de Kercke J.Chti: geduyrt hebbende (van de welcke in 't volgende bijsonder acte-boeck daer van gemaect, alles in 't brede is

gededuceert) eijndelick is gedeporteert soo is 't dat wij KerckenRaet geassisteert met de Ed Achtb. gedeputt. van Goes onder de directie van Mr.Joh: Dambrinus met de approbatie van de Classis van Zuytbevelandt hebben verkoren D.Jacobus Vleugels proponent onder de Classis van Haarlem: gebooren tot Bergen op Zoom en is in december bevestight van de Directeur voornoemt.

Consistorie 4 januari 1642

Enige dagen tevoren, t.w. 29 december, heeft de kerkeraad besloten een avondpredicatie "des woondaeghs" te houden, waarvoor goede toeloop is. Ook is 23 november ingesteld een "catechisatie der kinderen ende van andere volwassene personen".

In Maio 1642

Consistorie gehouden den 4 octobris, saterdagh voort avontmael.

Pieter Willemsen zegt: Indien hij wiste dat zijn schoenen hem nae de Kercke tot de predicatie souden brengen, dat hij se verbranden soude. DIGNUS CORNELISSEN en zijn vrouw PIETERNELLA zijn uit de kerk gebleven. CORNELIS DIRCKSEN getwist met THEUNIS JANSEN. Men zal een request om een nieuwe kerk te bouwen aan de E. Heeren van Goes overgeven. JAN CORNELISSEN en LIJSBETH CORNELIS zijn huisvrouw zijn met attestatie van ter Nisse gekomen. Item ADRIAEN HUBRECHSEN van Baerlant. (1e insch)

Consistorie 1 Juli 1651

PIETER WILLEMSSEN. Nieuwe twistgesprekken. JANNETJE FOORTS lelijke woorden met de broeders "ons roepende achter nae". NEELTJE BARENTS communiceert niet. PIETER BEYTS gedronken. PIETER HEET NISSE heeft 's nachts laat gedronken den 26 juni en te voren nog bij JAN MELSENS en 27 juni, dronken zijnde, getwist met CLAES LEYNSE. Secretaris SIMON CORNELISSEN 26 juni dronken geweest. CORNELIS DIRCKSEN ook dronken. Met attestatie van Baarland aangekomen ADRIAAN HUBRECHSEN (2e inschr:) TANNETJE JOBS uit huis weggelopen. ADRIAEN HUBRECHSEN is met attestatie van Baarland alhier aangekomen (3e:). 10 sept. 1651 ADRIAEN ENGELSEN vraagt attestatie naar Kapelle.

Dewijle ADRIAEN ENGELS tot ons met attestatie van Swijndrecht gekomen sijnde, nu door zijn vertreck werom attestatie van ons versoect, zoo hebben wij noodich geacht de E: broederen van Capelle en Bieselinghe, daer hij nu woont, diesaengaende te verwittigen, als dat hij vel den vorigen tijt van zijn verblijven alhier als lidmaet deser geneynte eich heeft verthoont gesont in geloove en vroom van wandel zoo vele ons bekent is; maer dat hij daer nae t'sij door achterstellingen of andersins neer subyt is vertrocken als oock mede dat hij noch bevonden wort belemmert te zitten door houvelycksche belofte met sekere weduwe alhier, die dat rondelijck betuyght, met vele circumstantien de welcke hij niet can loochenen, en soeckter evenvel af te scheyden soo dat wij de sake sen het oordeel en wijsheyt der E: broederen bevelen, hoese met hem in het stuck des H. Avontmaels sullen believe te handelen.

Consistorie den 30 september

PIETER HEERNISSE heeft te Elfdijck gedronken en geaatst op de Sabbath. CORNELIS SMEER heeft zich ook onstichtelijk gedragen in 't versoeken van sijns houwelijcx. JAN MELSEN leedwezen over diverse zonden, o.a. i.v.m. zijn huwelijk met een vrouw van de paapse religie. PIETER WILLEMSSEN acht niet op de discipline. Zijn vrouw evenmin. BART ALEVOET en zijn vrouw waren GOMMER CORNELISSEN niet welgezind. Zullen niet communiceren. Ook HEYNDRICK GISBRECHSE niet; was dronken. PIETER CORNELISSEN en zijn vrouw zijn niet ter predicatie geveest. Secretaris SIMON CORNELISSEN zal communiceren.

Rapport van den wagenmaker dat hij seyde niet verbeurt te hebben de vorige reyse, ende alsoo hij (met den dienaer discourerende te vooren) niet en hadde toegestaen de eeuwichduyrende helse pijnen, soo was hem nu in't besoecken sulcx indachtich gemaect maer seyde daer niet van te weten dat hij sulcx gesustineert hadde, en docht alsoo hij in sijn los leven voortgaet, sal niet communiceren. TANKETJE JOBS is weer bij haar moeder weggegaan.

Engel Lauwe heeft de predikant kwalijk bejegend.

Jan Melsen werd verzocht dat hij "sijn seven en siften tot het ketsen op den geheelen dach des Heeren niet en soude geven".

Cornelis Dirks werd van het avondmaal "afgehouden om sijn vuyle en schandelijcke dronckenschap, hebbende de kamer daer hij in de herberge sliep verontreynicht, item een mes uytgetrooken, is in 't ommegeaen aengesproken".

Willem Aertsen met Teunis Lambrechts in twist geraeckt sijnde en hem een kanne naert lijf gesmeten hebbende, doch met malkanderen versoent".

De Heer balju Harman Harmansen Cappart, in pijn des lichaems sijnde, heeft bij sich ontboden Hester Barents en haer verweten, hem betoovert te hebben en sij een dief van hem gemaect, sijn beijde dese reyse van het Avontmael gehouden.

Consistorie Maandag 8 october 1642

Hester Barents en de secretaris Harman Harmans hebben zich verzoend.

Consistorie 2 januari 1643

Secretaris voortgaende in betuygingen van Hester Barents, seggende oock haer, met in het water te werpen, geerne te souden laeten beproeven, somen t'hem toeliet, sal weder afgehouden worden.

Hester heeft geseyt nu niet te sullen communiceren.

Dignus Catsman, droncken sijnde en nae sijn mes tastende in gevecht, voor den Kerckenraet ontboden sijnde, verschenen en heeft beteringe belooft.

Tobias Jopse zou oneerlycke dingen (aan) Jannetje Foorts voorgeleyt hebben, t welcke sij versekert soo te sijn, doch hij niet, dan wel een cluchtich woort daertoe streckende gesproken te hebben sonder sulcken meeninge, is afgehouden.

Consistorie 11 april 1643

Cornelis Dirxse niet thuis en niet voor de kerkeraad versche nen.
Tobias Jopse met Jannetje Foorts ten huize van de predikant verzoend zijnde, zal weder toegelaten worden.
Jannetje Foorts is dese reyse afgehouden om ergernisse dewijle eenige jongelingen daer te grooten toeganck hebben en regiment houden, die sij snachts uyt het bedde gaende open gedaen heeft, toonde oock weijnich het avontmael te achten, over weynige dagen tegen den dienaer seggende motte se soo elcke reyse bestraft worden, wilde liever daer niet gaen, is oock vuyl van mont anders dan een weduwe betaemt.
Berent Heyndricx is aangesproken wegens overspel "daer noch een kint van is en al eenige jaren geduyrt heeft daer te meer een oud man synde".
Secretaris en Hester Barents zijn weder verzoend. Zullen communiceren.
Willem Verbinnen van sijn spelen bij het dansen ende sijn sondaeghs scheeren bestreft.
Cornelis Verlorenkost wegens vechten met de vuyst tegen de schipper.
Anthonis Jansen van den Berge ten huuse van Jan Melsen bestraft sijnde, heeft het wel aengenomen, sal mogen communiceren.

Consistorie 31 May 1643

Is besloten damen alle maende op den eersten dach des Heeren in elder maent ordinare consistorie sal houden.
Is ingebracht van een gevecht van den H. balju BENJAMIN BUSIGNY met den diender PIETER SIMONSEN, dien hij eerst met een stock heeft geslagen daer nae van den diender ter aerden geworpen, op het pleyn van het dorp, sal aengesproken worden.

Consistorie 27 septemb. 1643

SION DANSE heeft drie dagen gedronken in de Goesche markt.
ENGEL LAUWE dronkenschap. Heeft de hele zondag gement (= met paard en wagen gereden). De heer Balju, om het gevecht ontboden sijnde, is niet verschenen.
WILLEM VERBINNEN herhaaldelijk 's zondags geschoren, zelfs gedurende de kerkdienst.
Op occasie van een sondachse bruyloft is besloten de personen die ondertrouwen aen te seggen uyt laste van den Kerckeraet, dat se gelieven laeter in de weke te trouwen of ten minste s' sondaechs geen bruyloft te houden maer liever s' maendachs.

Consistorie 3 october 1643

De heer BALJU heeft leedwezen betoond, verzoend en toegelaten.
ENGEL LAUWE ordinaerlijck seer los levende en in dronckenschap sich dicwils vergrijpende, met veel quaetspreken ontboden sijnde, is niet verschenen. Afgehouden.
SION JANSEN voor den Kerckenraet verschenen, heeft ten volle contentement gedaen, leetwesen berouw en beterschap belooft.
JANNETJE FOORTS toegelaten.
WILLEM VERBINNEN afgehouden, minachting voor den dienaar en ouderling.
Op het zondags verkopen onder de predicatie zal gelet worden.

Consistorie 1 november 1643.

WILLEM VERBINNEN is verschenen, beloofde sijn beste te doen, sonder evenwel absolute belofte van den geheelen dach des Heeren het scheeren te laten, doch wel onder den godsdienst.

MAEYKE CRIJNS wegens openlijk gekijf met haer man, even tot hooge scheltwoorden en vloecken toe, ontboden, verschenen en leedwezen bewezen.

HUBRECHT CORNELISSEN en vrouw "om continueel en doorgaens uytblijven uyt de Kercke", leedwezen betoond en beteringe beloofd.

Van ENGEL LAUWE is quaet rapport gedaen.

Consistorie 2 januari 1644

MR PIETER WILLEMSSEN, tegenwoordig ouderling, dronkenschap en kwaadspreken, quade verwenschingen tegen JAN MELSEN gevallen sijnde, heeft berouw betoond voor ons.

SAMUEL BARENSEN heeft den Secretaris H. HESEN CAPPART voor den consistorie ontboden over beschuldigingen van tooverrije, dat hij op geschrifte tegen hem gestelt hadde, versoeckende dat secretaris die geschriften soude voortbrengen, welck hij voor die tijt geweygert heeft, en is van het H. Avontmael afgehouden en SAMUEL BARENSEN daer afgebleven.

MAEYTJE WILLEMS met haer vader en schoonmoeder (=stiefmoeder) NEELTJE CORNELIS in twist sijnde heeft niet willen het middel waernemen tot versoeninge en WILLEM AERTSEN alsoo sijn dochter swack was, niet willende tot eenichen middelwech verstaen, te weten om in een gemeyn huys te komen, so is met sijn huysvrouwe en dochter afgehouden.

Consistorie 27 maart 1644

JANNETJE PIETERS en LIJNTJE MAURITS sijn voor de consistorie ontboden, over seer oneerlijck aenrantsen en aenvallen van HEYNDRICK GISBRECHSE, alsoo hij te bedde lach, sijn hemde van sijn lijf in stucken scheurende en hem alsoo ontblootende te meer de gedeputeerde des kerckenraets qualijck bejgent hadden.

ARY FAESSEN attestatie van Heinkenszand.

Consistorie 2 april 1644

JANNETJE PIETERS en LIJNTJE MAURITS niet verschenen.

WILLEM AERTSEN wil niet communiceren wegens moeilijkheden die hij niet wenste te noemen.

ENGEL LAUWE niet thuis.

Alsoo MAEYTJE DIGNIS de medicamenten van eenen HUBRECHT GROENE gebruyckt, die gehouden wort voor een duyvelskonstenaer, iae dat hij hier in een kamer regen soude doen komen hebbende etc. is gesecht dat sij den dranck moste uytgieten of afblijven van het avontmael.

den 18 Aprilis

De schriften van Secretaris H. HARMANSEN CAPPART overleden, aengaende SAMUEL BARENSEN (van sijn lesen soo hij segt, in een tooverboek en vele

beschuldigingen) zijn uyt versoecke van SAMUEL BARENSEN in de consistorie gelesen en heeft begeert dat men vrij daer nae talen soude.

Consistorie 27 april 1644

Afgaende ouderlingen BASTIAEN KOENE en ARY JACOBSE en diaken JAN CATSMAN. De Kerckeraad (met gedeputeerden Heer SABBING en EVERSDIJK) heeft gekozen tot ouderlingen CORNELIS ADRIAENS CATSMAN, GANDOLF DIGNUS en tot diaken JAN MELSEN.

Consistorie de volgende week in mei op verzoek van JAN MELSEN. Twee personen, lidmaten ABRAHAM FRANSEN en JAN GAPER hebben bezwaar tegen de benoeming van JAN MELSEN omdat hij herbergier is.

Vanaf mei 1644 tot februari 1647 zijn geen notulen gemaakt:

fol 129 Instructie van de E: Broederen des Kerckeraets van Borsele aen de E.E.W. Broederen des Classis van Suytbevelant ordinaerlijk vergaedert tot Goes den 7 jan. 1647.

Eerw. Br. dewijle onse schoolmeester en voorsanger Mr. PIETER WILLEMSSEN gansch stoutelijck en moetwillicglijck sich opstelt tegen onsen kerckeraet en ons int' aengesicht gesecht heeft, ick passe niet op den predicant of iemant van den kerckeraet, en s'morgens sich selven van het H.Avonmael geabsenteert hebbende; seijde aen ons allen: ick sal nae den middach voorlesen of gij wilt of niet, gij hebt daer niet in te seggen; men sal sien wie lesen sal en daernaer sijn dienst wederom gansch opseggende, seyde dat hij nergens nae sien wilde. De E: Broederen nu verscheyden maelen met de hoogste vriendelijckheyt hem vermaenende en telken reyse seer schandelijck bejegent seijnde versoecken mits desen advijs van de E: Broederen des Classis voornoemt. Den dienaer LUCAS COUTEREELS, ouderlingen LEENDERT TELLE, BASTIAEN COENRAET, JOOS JACOBSEN, DIGNUS CORNELISSEN CATSMAN. Actum 6 jan 1647.

Consistorie 9 februari 1647

Nadat de Classis van de Instructie had kennis genomen, heeft zij de schoolmeester ontboden. Deze verklaarde eerst geen leedwezen te zullen betonen aan de kerckeraad van Borssele, maar toen hij begreep dat de Classis hem zou laten vallen beloofde hij, na veel heen en weer gepraat met de kerckeraad, beterschap.

Consistorie 25 april 1647

Nieuw benoemde ouderlingen: GANDOLF DIGNUSSEN en CORNELIS LEENDERTSEN SMEER. Diaken: JAN CONELISSEN CATSMAN.

Consistorie 30 juni 1647

Met attestatie van 'sHeer Arendskerke aangekomen JAN JACOBSEN en MATJE CORNELIS SCHIPPER. Item CATELIJNTJEN CORNELIS van Kruiningen. SAMUEL BAKENSEN zal worden aangesproken en zo nodig bedreigd met de Classis. CORNELIS DIRCKSEN, baljuw BUSIGNY en zijn vrouw zouden dronken geweest zijn in Heinkenszand.

AMARENS VAN BOVEN om publyck danssen sal afgehouden worden ten sij dat se claer bewijs van boeteveerdicheyt betoont.

ARY FAESSEN wegens nieuwe dronkenschap afgehouden.

FRANS MARINISSEN idem. HUBRECHT CORNELISSEN wegens 's zondags gras snijden en dragen. HEYNDRICK GISBRECHSEN wegens geschil met zijn vrouw en de schoolvrouw LEONORA zal worden ontboden.

Consistorie 6 juli 's zaterdags voor het Avondmaal.

SAMUEL BAKENSEN tijdens huisbezoek niet thuis. CORNELIS DIRCKSEN excuseert zich. AMARENS VAN BOVEN wil liever afblijven. ARY FAESSEN zal niet communiceren. FRANS MARINISSEN heeft de vermaning aangenomen; is toegelaten. HUBRECHT CORNELISSEN niet thuis.

HEYNDRICK CORNELISSEN maakt zich ongerust over JOOS JACOBSEN en GANDOLF DIGNUSSEN over de hoeve van ARY JACOBSEN.

De schoolvrouw LEONORA wil niet compareren en als de medegaenden ouderlinck CORNELIS SMEER tegen haer seyde, gij sijt hart, antwoordde: ben ick hart, ick mach te langer koken.

Consistorie zaterdag 5 oktober 1647.

Baljuw BUSIGNY is afgehouden wegens ruzie met de schoolvrouw, die hij voor hoere en caronje had uitgescholden. Dochter JANNEKEN BUSIGNY maakte zich ongerust over dezelfde kwestie en "bleef af".

Secretaris SIMON CORNELISSEN wordt afgehouden wegens twist met CORTJAN te Goes en bij het huisbezoek de broeders van de kerkeraad te hebben uitgescholden voor "babocken".

ARY FAESSEN zal afblijven, weinig berouw. HUBRECHT CORNELISSEN en zijn vrouw zijn traag in kerkbezoek.

CORNELIS VERLOREKOST wil niet communiceren omdat hij door CORNELIS DIRCKSEN een dief is genoemd; deze heeft dat ook tegen DIGNUS CATSMAN gezegd. CORNELIS DIRCKSEN had beloofd naar de wagenmaker te gaan, maar kwam daarna zeggen dat hij geen loopjongen van de kerkeraad wilde wezen en dat hij zijn attestatie zou eisen of elders belijdenis doen.

AMARENS VAN BOVEN heeft nog geen berouw maar wil de predikant spreken.

De baljuw BUSIGNY heeft de schoolvrouw uitgescholden voor een sacrady pinte vermont? en heeft gezegd: "ick gave haer wel een snee in het backhuys of kake". Zij komen niet naar het avondmaal "om een stront (=herrie) en beuseling".

Met belijdenis aangekomen de huisvrouw van DOMINICUS --. PIETER WILLEMSSEN is wegens dronkenschap vermaand.

CORNELIS DIRCKSEN heeft via DIGNUS CATSMAN laten aanzeggen dat hij nooit meer (ter kerke) wilde zolang de huidige predikant er is.

Consistorie 29 december 1647

Men wil proberen de baljuw BUSIGNY en de schoolvrouwe te verzoenen.

Secretaris SIMON CORNELISSEN is ook ontboden.

CORNELIS DIRCKSEN, die de predikant zielmoorder geheten heeft, zal over zijn twist met CORNELIS VERLORENKOST aangesproken worden.

AMARENS VAN BOVEN heeft 13 schellingen spaanse wijn verteerd.

WILLEM JACOBSEN frequenteert de herberg en laat zijn vrouw "ellendich leggen".

JAN MELSEN, HENDRICK CORNELISZ KNOL en TOBIAS JOBSEN worden aangesproken.

Consistorie 4 januari 1648

De inde vorige consistorie genoemde personen zijn verzoend, evenals PIETER BEYTS en ARY FAESSEN; zullen communiceren, behalve AMARENS VAN BOVEN, haar man ANTHONY VAN BOVEN en WILLEM JACOBSEN. HEYNDICK GISBRECHSEN segt ongerust te sijn tegen WILLEM JACOBS EN die hem, als borge gebleven sijnde, doet betalen.

t's avonts nae de avontpredicatie den 26 februari seyde PIETER WILLEMSSEN van dronckenschap heele dagen duyrende, aengesproken sijnde, ick seg mijn dienst op sal de sleutele geven, is daer nae gekomen leetwesen betoonen: seyde beproeft mij; doch sat des anderen daechs den heelen dach in den brandewijn.

Consistorie den 4 april 1648

AMARENS VAN BOVEN zal wegens geruchten van overspel nog afblijven. GOOLTJE JANS om ongerusticheit tegen BARENT SAMUELSEN en zijn vrouw. BARENT HEYNDRICKSEN en NEELTJE BARENTS wegens kijven afgehouden. Belijdenis PHILIPS N en MACHELENTJE ...

FOL 133 Consistorie den ... april 1648

Tot ouderling gekozen DOOS JACOBSEN en DOOS CLAESSEN. en tot diaken CORNELIS GEERTSEN. ADRIAEN JACOBS EN is met attestatie van 20 July 1648 uit Zwijndrecht hier aangekomen.

Consistorie den 6 sept. 1648

PIETER BEYTS heeft op de sabbath gekeest. CORNELIS VERLORENKOST werkt op zondag. PIETER WILLEMSSEN "dat hij sich meermael in den brandewijn verloopt, daeruyt een gevecht is ontstaen van sijn vrouwe met CORNELIS VAN VLISSINGEN. Siet voort het vervolgh der acten (alsoo hier het papier te kort komt tot alles op het eynde van dit boeck aen de 6 laeste quaterne.

Achter in dit boeck nae het doopboek, sijn noch veeler Jaren acten geschreven, die heir op volgen pag 134.

Pag. 134 op de kant is geset vervolgh der acten in het begin dezses boecx gestelt.

Vervolch der acten in het begin deses boecx gestelt Lucas Coutrelius

Consistorie voor het h avontmael Saterdag ... (onleesbaar)

CORNELIS DIRCKSEN dronken geweest, heeft de kerckeraad kwalijk bejegend, zoals ook verklaard door de voorzanger Mr ABRAHAM D'HOLLANDER.

fol 135 Consistorie 22 april 1649

Aftredende ouderlingen: CORNELIS LEENDERTSEN SMEER en GANDOLF DIGNUSSEN overleden diaken JAN CORNELIS VAN CATS. Gekozen ouderlingen BASTIAAN KOENRAET en LEENDERT TELLE en tot diaken MARINUS CORNELISSEN SCHOENMAKER

Consistorie 21 augustus 1649

Mr PIETER is voor de kerckeraad verschenen om alsnog zijn afzetting als schoolmeester en voorzanger ongedaan te krijgen. De kerckeraad voelt er niets voor, gezien zijn goddeloze levenswijze en acht hem onbekwaam. Diaken CORNELIS GEERTSEN zei dat hij acht of tien weken onbekwaam was. Er zal terzake een acte worden opgemaakt en aan de Classis gezonden. De baljuw nam het voor de schoolmeester op en vond dat de kerckeraad zich er niet mee moest bemoeien. "Moeyen met den schoolmeester, je wilt regeeren als papen en monnicken. Zijn schoonzoon de secretaris SIMON CORNELIS: alsoo daer wat van de bedriegelijcx van de requeste wier gementioneert, seyde hadde dat tegen mij geseyt, ick weet niet wat ick je doen soude, vertaende van slaen of smijten.

Consistorie 22 augustus 1649

Het volgende geschrift aan de Classis is voorgelezen en getekend:

Aen de E: broederen des Classis van Suytbevelant. Classicaliter vergadert tot Goes.

Dewijl bij occasie van beroepinge van onsen voorsanger en schoolmeester der Kereke van Borsele is komen te vaceren ende wij verstaen dat moeijte gedaen wort om PIETER WILLEMSSEN (die niet alleen van den Kerckenraet maar oock door goetvinden van de Ed. Heeren Ambachtsheeren is om sijn ongebonden leven kortelincx van sijnen ganschen dienst gelicentieert) om den selven wederom tot den schooldienst te ávanceren waerdoor te voorsim staet, dat bij aldien dat geschiede, het achoolampt van den Kerekendienst soude afgescheurt worden, t welck voornamelijck ten platten lande beswaerlijck soude vallen: soo ist dat de E: broederen des Kerckenraets ampts halven in de vreesse des Heeren hier op lettende hebben in tijts getracht in de weder te sijn om dat te beletten. Weshalve sij den E: Classis bekent maken, dat de persoon voornoemt, gelijk hij cortelijcx om si,jn lackduyrich quaet leven (daer ons kerckeboeck van alle tijden overvloedich getuygenisse van geeft is gelicentieert, alsoo oock nae dat hi,i van sijn ampt is afgeset sich niet beter maer veel erger als langen tijt te voren heeft gedragen, ende veelsins schandelijck gedebauscheert ende in het wilde geslagen, derhalven sij in goeder conferentie niet te konnem vinden, dat de gemelde persoon eenich van beyde der ampten soude konnen bedienen ofte stichtelijcx becleeden, maer

hem daer toe onbequaem ende inhabil verslaren, gelijkse oock versoecken zen de E: Classis haere verclaringe mede daer van te doen, ende in de sake behulpich te wesen, dat de ampten niet en souden mogen gescheyden worden door het wonderneming van dezen persoon tot schoolmeester in onse plaetse waerop van ons selven verclaerende sullen nae weerde vergaderinge des segen des Heeren toewenschen. Actum in Borsele in onse Kerckelijcke vergaderinge den 22 Aug. 1649 was onderteeckent

BASTIAEN COENRAETS
JOOS JACOBS EN
dit is t' merck van
MARINUS SCHOENMAKER
dit is t' merck van

LUCAS COUTERELIUS co ...
JOOS CLAESSEN
CORNELIS GEERTS EN

Consistorie den 5 sept. 1649

LEENDERT TELLE wil ontslagen worden als ouderling wegens vertrek naar Sohouwen en verzoekt attestatie. FRANS MARINISSEN en HEYNDRICK GISBRECHSE worden aangesproken omdat zij vorige zondag met wagens "vruchte gement" hebben evenals NEELTJE BARENTS omdat zij 's zondags fruit heeft gekocht van de wagen voor wederverkoop. CORNELIS DIRCKSEN wilde samen mer de Heer SABBINGH de predikant bezoeken ter verzoening, maar deze had het te druk om hen te ontvangen.

Consistorie 26 september 1649

WILLEM JACOBSEN heeft op zondag gekeest. Geen avondmaal.
CORNELIS DIRCKSEN en JAN MELSEN worden ontboden.
de zaak van Mr PIETER is behandeld. Geen contentement.
CORNELIS DIRCKSEN wil bewijzen dat wij (de kerkeraad) leugenaars zijn.
TANKETJE TEUNS en LIJNTJE MAURITS haar schoonmoeder, zijn aangesproken om onderling gekijf en vechten tot smijten toe. De baljuw BUSIGNY beweert niets met de kerkeraad te maken te hebben. Inz Secretaris SIMON CORNELISSE dronken geweest te Goes,- (Mr PIETER had woorden met Mr ABRAHAM D' HOLLANDER en ruzie met CORNELIS LUYCKENAER.
Mr. PIETER beschuldigt de kerkeraad van onwaarheid en krijgt geen troost. zal die zoeken bij Baljuw, Schepenen en ingezetenen.
In plaats van LEENDERT TELLE is op 14 november 1649 tot ouderling bevestigd CORNELIS LEENDERTSEN SMEER; was drie weken eerder al, in overleg met de burgemeester Heer van der STRATEN, als zodanig benoemd.
21 november had Mr PIETER nogmaals een gesprek met de leden van de kerkeraad, maar zonder resultaat.

Consistorie zaterdag voor het H.Avonddmaal 1649 in december.

CORNELIS DIRCKSEN verklaarde voor de consistrie dat hij de kerkeraad leugenaars had genoemd omdat zij gezegd hadden dat Mr ABRAHAM voorzanger was Secretaris SIMON CORNELISSEN heeft leedwezen betuigd, mag communiceren. Baljuw B.

BUSIGNY, LIJNTJE MAURITS en TANKETJE TEUNS niet verschenen. FRANS MARINUSSEN en HEYNDRICK GISBRECHSE aangesproken over 's zondagsmennen, hebben de vermaning in dank aangenomen. Mr. PIETER had weer een gesprek met de kerkeraad, had aanmerkingen op de predikant; veel heen en weer gepraat, ook omdat de Classis zich niet duidelijk had uitgesproken (17 oktober)

29 oktober zijn CORNELIS DIRCKSEN en BARENT SAMUELSEN ongevraagd binnen gekomen om over hun dronkenschap te discussieren.

19 december. CORNELIS DIRCKSEN seyde (gelijck oock donderdage te voor) van een lit van de consistorie gehoord te hebben dat hij dronckich sou gesien sijn in verscheyden plaetsen die hij noemde, dat sijn huys niet konde vinden, oock hij wilde dadelijck uijtloopen; maer weer herroepen.

26 december Mr. PIETER kwam nogmaals zijn gram halen bij de kerkeraad.

Consistorie den 1 january 1650

CORNELIS DIRCKSEN verweet de predikant dat deze met iedereen kwesties had en van JAN MELSEN gezegd dat hij speelde met geld van de armen. CORNELIS VERLORENKOST gevochten in de herberg met PIETER HEERNISSE, evenals HEYNDRICK GISBRECHSE die, van CORNELIS SABBEN uytgedaecht sijnde, sich mede in postuur stelde en een sock eyschte om te vechten. TANKETJE TEUNIS had 9 maanden geleden woorden met haar schoonmoeder. LIJNTJE MAURITS, oock tot slagen toe gekomen, heeft spijt betuigd, mag communiceren.

Mr PIETER blijft met de kerkeraad in discussie, maar de Eerw. broeders, zoo weynich vordering, betering en ootmoedichyt in desen man siende, hebben voortgegaan, gelijkse te voren besloten hadden over acht dagen, met de verkiezinge van een nieuwen voorsanger en voorleser, en hebben in de plaatse van ABRAHAM CORNELISSEN HOLLANDER in de vrees des Heren CORNELIS STEYENSEN DIEPOOL verkoren. De Heer Balju BENJAMIN BUSIGNY, die de gedeputeerde onbehoorlijk had bejegend heeft leedwezen betoond en mag communiceren. JAN EMEN afgehouden.

2 januari is van CORNELIS DIRCYSCEN en JAN MELSEN verhaelt datse dreygden persoonen van den Kerckenraet te alaen en te snijden. JAN MELSEN is bestraft wegens afblijven van de tafel des Heeren en lange tijd uit de kerk; idem door zijn zonde en het trouwen van een paapen vrouw, waarop hij zei dat het een grote "stoutheit" was dat de predikant hem spijt wilde laten hebben van zijn huwelijk en vroeg of men hem wilde "ontrouwen". Waarop is geantwoord dat geen berouw over zijn huwelijk werd geëist, maas wel over zijn zonde in het kiezen tegen Gods woord en kerkordening van de synode 1638 te Tholen gedaan. Daarop zei hij dat dit wat anders was en ofschoon hij het een zaak vond die hij niet goed begreep, heeft hij uiteindelijk leedwezen betoond, waarop de broeders, indien hij het oprecht meende, voldaan waren.

16 januari 1650

CORNELIS DIRCKSEN wil geroyeerd worden als lidmaat en verzoekt daarvan schriftelijk bewijs.

6 maart 1650

Is verzocht kerkelijke attestatie naar Biervliet voor den gewezen baljuw BENJAMIN BUSIGNY en zijn vrouw MARIA SMILDERS en zijn dochter ELISABETH BUSIGNY.

13 maart 1650

Attestatie voor FRANCIJNTJE JANS vertrekkend naar Wolfelsdijk. idem voor MAEYTJE PIETERS weduwe van PIETER REYNIERSSEN naar Goes en JAN DE WITTE naar Noordwelle in Scouwen. Op het gestadig aandringen van LEENTJE MARINUS om door haere geduyrige lichaemelijcke swackheyt tot Drijwegen te communideren ist haer geconsenteert.

Den 12 April 1650

Mr PIETER WLLLEMSSEN binnen 8 of 10 dagen dronken, uitgevaren tegen CORNELIS ENGELSEN, die over de "stapstenen" reed, zeggende dat hij hem een steen nae het lijf soude werpen. En van den predicant seyde hij neer schandelijck: ick hebbe den bruij van COUTEREL, heeft oock sedert den 30 Jan: de kercke geabsenteert. JAN MELSENEN heeft na zijn verzoening weer moeilijkheden gemaakt.

12 mei.

Slechte inlichtingen over Mr PIETER, die vorige donderdag op 's lands rekening in de herberg zeer dronken is geweest, wilde drinken of vechten met een ouderling die daar present was. Ook slechte berichten van de predikant (die kortelings op sekere occasie om den molenaer in t vriendelycke te vermanen op de meulen hadde geweest, tegen het onnoodich sondachs malen, de welcke in dancke nam. sijn trouwe vermaninge) zei Mr PIEPER ick sonde hem van de meulen geschopt hebben en andere onfatsoenlijkheden.

JAN MELSEN heeft tegenover een aantal papisten een boekje open gedaan over de predikant i.v.m. zijn huwelijk met een katholieke vrouw. De predikant wilde HEYNDRICK GISBRECHTSE laten getuigen dat JAN MELSEN in zijn tegenwoordigheid e.e.a. had gezegd, waarop deze sich neer daer over heeft verbelcht, dat hij daer over wier aengesproken, jae daer nae tegen den predicant geseyt, je komt mij soo uythooren, opdat het dan door het geheele dorp soude rijden, ende aengaende het apparent gevecht met CORNELIS JABBAG de dijckgrave daer over toonde hij zich noch neer geoffenseert tegen den persoon én dreijgde noch wel te crabbelvuijsten of vechten soo hij seijde. Ende dewijle twee personen uyt dezen Kerckenraet tegenwoordich zijn geweest in zeker gelach en geselschap, alwaer gij betuygen dat Heyndrick GISBRECHSE geseght heeft, dat zoo hij koude, hij de gansche gemeynthe wel soude opmaken, dat niemant desen predicant soude komen hooren, ende hij voor stoelen en bancken soude moeten predicken, zoo is hem oock sulcx voor het avontmael aengeseyt; 't welcke nochtans heeft geloochent en geseyt gij sult mij dat bewijzen (twelck nochtans genoeg bewijsbaer is) item tegen den predicant gij maeckt mij ongerust tegent' avontmael en sult gij daer bock al wel gerust goren? en is alsoo daer gebleven. Is ook rapport gedaan over CORNELIS DIRCKSEN die enige leden van de kerkeraad voor leugenaars had uitgemaakt, gelijk hij hem van tooverijen afwesich door

achterclap hordde beschuldicht, alsoo nu present seyde dat hij toovercunsten gepleecht hordde: gelijk hij een ander ouderlinck van dieverij hadde beschuldicht en bleef noch bij sijn versoeck om opentlijk afgesneden te sijn; zoo dat de broeders hier in bedroeft synde in de groote hertneckicheyt van desen persoon sullen nader letten watter in te doene staet.

Dese acte moet staen voor may op den 28 Aprilis 1650.

Aftredende ouderlingen: JOOS JACOBSEN en JOOS CLAESSEN en diaken CORNELIS GEERTSEN, in welker plaatsen zijn verkoren tot ouderlingen JAN JACOBSEN en GANDOLF DIGNISSEN en tot diaken HUBRECHT ADRIAANSEN.

Consistorie den 6 juni 1650

Een ouderling heeft nogmaals gesproken met CORNELIS DIRCKSEN en Mr PIETER WILLEMS EN die de predikant vergeleken met de valse herders uit Ezechiël, hoofdstuk 34.

19 juni 1650

PIETER N, de knape van FRANS MARINISSEN heeft gevochten met BOUDEWIJN DUYRINET op 7 juni. Er is meningsverschil met WILLEM VERBINNEN en MARY DELBEQUE over het timmeren van zijn schuur. PIETER BEITS en HEYNDRICK GISBRECHTSE hebben gevist tijdens de ochtendpredicatie op zondag 5 juni. JAN ABRAHAMSEN dronken op 's lands rekening. MATTHEUS GISBRECHTSEN en LAURIER-SYS DE HAESE, IEMANT LEENDERTSEN hebben woorden gahad in de herberg.

26 juni

Ongunstige berichten over PIETER, IEMANT LEENDERTSEN, JAN MELSEN en Mr. PIETER en zijn vrouw. Woorden van GANDOLF DIGNUSSEN en BASTIAEN COENRAETS over CORNELIS SMEER.

Consistorie 3 Juli 1650 zaterdag voor 't Avondmaal

Is met belijdenisse aengekomen PIEM MISSE met ordinaire stipulatie en oock gelijk de consistorie nu en te voren heeft goetgevonden volgens Synode Ao 1638 en gestiputeert, specialick zich te wachten van sondachse profanatien en alsdan niet ter herberge te gaen.

DIGNUS CATSMAN heeft vorige zondag wijn zitten drinken met JAN MELSE tot 's avonds 9 uur. Aangesproken. PIETER BEYTS had hem uitgenodigd. Beloofde geensins te sullen in de herberge gaen om in gelag te sitten, iae zelfs niet om een kanne te drincken, ten ware alleen in de uysterste nootsakelickheit van dorst.

JAN ABRAHAMSEN dronken. CORNELIS DIRCKSEN heeft de kerkeraad belasterd, zodat deze de Classis wilde informeren als volgt:

Aen de Eerw. Wijse, welgeleerde Godtfe broeders des Classis van Suytbeverlant ordinaerlijck vergadert tot Baerlant den 7 Juli 1650. De Kerckenraet van Borsele vraeght advys aen de E. vergaderingti wat men doen zal met seker lidmaet der gemeynte, die de selven Kerckenraet en verscheydene leden des celven, verscheydene leelycke en swaere nochtans onwaerachtige beschuldigingen aenwrijft, en zonder berou te toontin, of satisfactie te doen bemerckelijck daer bij blijft, íae meermael instantelijck versocht heeft opentlijck van de gemeente afgesneden te worden, hierop advys verwachtende, sullen de E. vergaderingti de zegen Gods toewenschen. Actum in onse consistorie vergaderinge tot Borsele desen 3 Juli 1650 en was onderteeckent van den predivant en alle de andere leden des Kerckenraets.

HEMRICK GIJSBRECHSEN, ontboden zijnde, betuigt leedwezen maar merkt op: ick bekenne dat ick die woorden gesproken hebbe, maer beclaeghde zich dat de predicant geseyt hadde dat hij de gemeynte ontsticht hadde, als of dat qualijck geseyt ware, seyde oock dat hij een heet hoofd was en ginck gestoort uyt de Kercke, zoo dat de sake noch open blijft. JAN MELSEN bij huisbezoek niet thuis. PIETER CORNELIS heeft zondagvoormiddag en zelfs onder de predicatie gevist. PIETER BEYTS bij het ommegaan niet thuis. BARENT SAMUELSEN en JAN CAPIT zijn in Ellewoutsdijk geweest tijdens het huisbezoek. CORNELIS ENGELSE en zijn huisvrouw idem.

den 9 Julii 1650

PIEFM BEEST niet thuis. hILLEM YMINNEH en MARIA DELBEWE hebben niet gecommuniceerd. JORIS LOOF en zijn huisvrouw, lidmaten te Ovezande, met attestatie hier gekomen.

Consistorie 7 augustus 1650

JAN MELSEN wil wel verzoenen maar niet communiceren Rapport van PIETER N de knape van FRANS MARINISSEN heeft 14 dagen geleden in het openbaar gekaatst. Rapport van Mr PIETER, is vorige zondag met Secr. SION CORNELISSEN naar Caliehoek gereden en daar tot middernacht gebleven zonder 's namiddags te kerke te zijn geweest. HEYNDRICK GISBRECHTSE zal nog ontboden worden. Van MARYTJE CUYPERS wort geseht datse sabbats oock koeckkappen toelaet, zal onderzocht worden en van het sondaeghs verkoopen oock vermaent worden gelijk oock SARA ANDRIES.

JAN MELSEN, die in twist en rasernije geweest is daer hij kannen en glasen ontstucken heeft gesmeten en GOMMERT DE SMIT een mes op de kake heeft geset, aal noch voorts afgehouden worden.

JAN ABRARAMSEN sal aangesproken worden over dien dat geseht wort dat de meyt tot sijnen huuse over eenigg clapperneijen met een mes heeft rillen te keere geren. PIETER WILLEMSSEN en zijn vrouw worden aangesproken, ook SIMON CORNELISSEN wegens 's zondags tappen.

Consistorie den 31 december 1650

PIETER WILLEMSE maakte ruzie met de predikant, is dronken geweest en niet op school verschenen. De wagenmaker CORNELIS VERLORENKOST betoont leedwezen. Verzoend, evenals JAN ABRAHAMSEN zijn vrouw heeft bewezen. PIETER ANTHONISSEN wegens vechten en drinken op zondag, ontboden. JANNETJE FOORTS wil nooit meer ter tafel gaan. Wordt afgehouden. Doen wij haer dit aenseyden seyde se, se wilde wel datse haer been gebroken hadde doen se HUBRECHT ADRIAENSEN hier gebracht heeft. JAN MELSEN wil niet meer aangesproken worden; beweert ook dat THEUNIS JOSEN VAN DEN BERGS gezegd heeft dat een ouderling hem had beschimpt. Met belijdenisse aengekomen vijf personen: PRIJNTJE n en de knecht tot BARENT SAMUELSEN, TANNETJE CUYPERS, JANNETJE AIDRIAENS ende JAN POLDERDIJCK. PIETER WILLEMSSEN weer gedronken tot de secretaris SIMON CORNELISSEN.

den 5 januari 1651

PIETER WILLEMSSEN heeft weer gedroncken en niet op sijn schole geweest den selven voormiddach en een deel van den nae middachs, en ondertusschen laet sijn vrouwe de kinderen selfs de schole regeren, tot groote disordre soo dat de kinderen weten te seggen de meester drinckt tot den secretaris; sal van alles en sijn geduyrich afbliven uyt de Kercke clachte gedaen worden.

den 23 Martij 1651

Is attestatie gegeven nae Middelburg voor JELIJNTJE JANS, idem voor IEMAN LEENDERTSE en sijn vrouwe PIERKEN JACOBS nae Ouwerkercke in Duyvelant.

Consistorie den 26 Martij 1651 voor het avondmaal

PIETER ANTHONISSEN zal weer worden ontboden. JANNETJE FOORTS wordt afgehouden wegens twist met haar moeder. PIETER WILLEMSSEN heeft zich, toen het vror, op het ijs dronken misdragen en zich "seer sottelijck aengestelt". Men zal bij de Classis over hem klagen. NEELTJE BARENTS wordt verdacht enig hout uit de schuur te hebben genomen.

Apr:

BASTIAEN COENRAETS is ondanks langdurige ziekte als ouderling gecontinueerd. Vervangen werd CORNELIS SMEER door JOOS JACOBSEN als ouderling. Diaken MARINUS SCHOENMASKER wordt opgevolgd door BARENT SAMUELSEN.

Consistorie 25 juni 1651

JANNETJE FOORTS wordt wegens kwaadspreken bestraft. Wagenmaker CORNELIS VERLORENKOST ter kermis geweest. Vermaand. Heeft oock op den sabbath dicwils henen geloopt om sijn vlas te besien en selfs uyt de Kercke gebleven over 14 dagen, gaende onder den Kerckentijt sijn tienden besichtigen en heeft daer nae gehoefijsert op den sabbeth. Wordt afgehouden.

Consistorie den 3 november 1651

Voortaan zal 's maandags i.p.v. 's zondags consistorie worden gehouden.
Met attestatie uit Wolfaartsdijk aangekomen FRANCIJNTJE JANS Item ABRAHAM JANSEN en ANNEKEN CLAES van Heinkenszand.

den 26 december 1651

Kerkelijke attestatie gegeven aan CLAES STEVINSE DISPOEL nae S Gravenkerke en ontvangen van JACOMIJNTJE PIETERS huysvrouwe van CORNELIS LEENDERTSEN SMEER van den 25 dec. uyt Middelburgh.

1652

Consistorie smaendachs voor het H. Avontmael den 1 Jan. 1652

WILLEM JACOBSEN is 's nachts laete ten 2 uyren eerst van het steyle (daer hij met andere van den gevischten Spaensen wijn uyt de schipbreuck alhier aengedreven heeft gedroneken) naer huys gekomen, hebbende oock HEYNDRICK CORNELISSEN (die mede daer gedroncken hebbende 's morgens in de dulve doot is gevonden onderwege laten flau leggen en set noch volck in den Brandewijn, ooc op den Sabbath, tegen sun belofte, van nooyt te sullen doen.

PIETER HEERNISSE, geberghde wijn eerstwijlen verswijgende, voor den stierman van t'vedroneken schip, en den Balju alhier CORNELIS ADRIAENSEN, t'welck hij evenwel nu korts bekend heeft, en is oock de wijn uyt sljn huys gehaelt. item te Vlissingen in de herberge dronekig sijnde, heeft des nacht daer veel dertelheyt en regiment uytgericht: alsnoch met JAN MARINISSEN daer nae in twist en hooge woorden geweest, sal afgehouden worden. PIETER BEYTS heeft woorden met CORNELIS SMEER over schade door diens paarden op zijn land aangericht. PIETER BEYTS heeft s'zondags te Ellewoutsdijk gekaatst. Afgehouden. CORNELIS SMEER niet verschenen. zal wederom ontboden worden.

Wagenmaker CORNELIS VERLORENKOST zou zich 2 dagen te Ovezande hebben opgehouden en gedronken. Wordt onderzocht evenals zijn verachting van de kerkelijke discipline, waarover rapport zal worden uitgebracht. PIETER WILLEMSSEN misdraagt zich, 's morgens al onder de brandewijn, zodat hij de school niet waarneemt ende kinderen verachtelijk over hem spreken. De secretaris SIMON CORNELISSEN zet de schoolmeester tot drinken aan en tapt ook 's zondags brandewijn; wordt onderhouden, oock over zijn dronkenschap in Vlissingen in gezelschap van PIETER HEERNISSE. FRANK MARINISSEN was daar oock bij evenals zijn vrouw, die haar zoon met veel lawaai een pak slaag heeft gegeven uit uitgescholden. . MAEYKE CUYPERS zal worden aangesproken wegens verkopen op zondag en dat zij tegen haar dochter zou hebben gezegd dat ze van haar zwanger zijnde veeleer een duivel =dan een mens gedragen: zou hebben, dat zij zich oock met onwaarheid en met schipper THOMAS JANSEN ophoudt. Haar dochter TANNEKEN JOBS wenst haar attestatie daar zij in Goes gaat wonen. De weduwe van HEYNDRICK CORNELISSEN, JORIS, zal op verdenking van verduistering van lijnwaad en vlas, worden aangesproken. Dit was voor het overlijden van haar man in huis geweest. W CORNELISSEN en zijn vrouw zullen

worden aangesproken omdat zij tussen dit en het vorige avondmaal. niet ter kerke zijn geweest. Gedreigd wordt hen aan de Classis over te leveren.

Consistorie 6 januari 1652

CORNELIS SMEER heeft berouw evenals PIETER BEYTS. De WAGENMAKER en PIETER WILLEMSSEN mogen nog niet communiceren. Ook FRANS MARINISSEN, PIETER MISSE en de SECRETARIS nog niet. MAEYKEN CUYPERS loochent zulke woorden tegen haar dochter gesproken te hebben. De huisvrouw van FRANS MLRINISSEN heeft spijt, mag communiceren, evenals MATTHEUS HUBRECHTSEN, die dronkenschap ontkent. WILLEM JACOBSEN niet. LIJSBETH JORIS heeft op de verdenking geantwoord, dat het om een kleinigheid ging; zij meende niets te verbeuren, doch als men het haar rit: ijk zou nemen was zij bereid het aan het sterthuis (= aan de boedel te vergoeden. Vermaand en toegelaten. Den 13e maart 1652 attestatie gegeven aan JANNEKEN ADRIAENS naar Ter Neuzen.

Consistorie 6 April 1652

FRANS MARINISSENS vrouw JANNETJE LAUREYS, dronkig geweest in de schuyt van Vlissingen; vond dit - na vermaning - een beuzeling. Afgehouden.

De secretaris SIMON CORNELISSEN, die met de predikant in de schuit voer, had hem veel kwaads verweten en vroeg of hij 5 of 6 dolende schapen af hield om meer wijn over te houden.

PIETER WILLEMSSEN verwaarloost de school, laat kinderen alleen en is dronken; door de diaken HUBRECHT ADRIAENSEN thuis gebracht. Heeft ook ruzie gemaakt met JAN DIRCKSEN.

MATTHIJS HUBRECHTSEN is op zondag "aen de steyle" gaan varen.

ARY FAESSEN dronken.

WILLEM VERBINNEN en zijn vrouw met attestatie van haer naar Driewegen.

Consistorie 2 May.

Aftredende ouderlingen BASTIAEN COENRAETS en GANDOLF DIAGNUSSEN en diaken Hubrecht ADRIAENSEN; met assistentie van gedeputeerden van Goes: Doctor EVERS DIJCK en zijn neve EVERS DIJCK, zijn tot ouderlingen verkoren MARINUS CORNELISSEN SCHOENMAKER en TELLE LEENDERTSEN en tot Diaken CORNELIS STEVENSEN DIEPGEL.

Consistorie 24 juni 1652

JAN CAPIT en zijn vrouw zijn op de sabbath te Hoedekenskerke naar de kermis geweest evenals THEUNIS VAN BOVEN. PIETER HEERNISSr dronken. CORNELIS GEERTSEN en PIETER BEYTS idem. JANNEKEN FOORTS of PIETERS zal aangesproken worden.

LIJSBETH JORIS overtuicht sijnde datse met haren bruydegom ondr..... sijnde, heeft houwelijksche conversatie gehad, tot groote ontsteleninge van veelen, sal afgehouden worden van het H. Avontmael. CORNELIS DIRCKSEN dronken. JAN TELLE en zijn vrouw komen zelden ter kerke.

Consistorie 29 juny 1652

JAN CAPIT en THEUNIS VAN BOVEN wegens kermisbezoek afgehouden. Ook CORNELIS GEERTSEN, die niet wilde beloven op de sabbath ter kerke gegaan. Idem PIETER BEYTS.

CORNELIS DIRCKSEN was niet thuis tijdens het huisbezoek. Aan zijn vrouw werd doorgegeven dat hij 's zaterdags na de preek ter kerke moest verschijnen. Dit heeft hij niet ge daan; integendeel, hij was toen aan het kaatsten en drinken. Dus afgehouden. MAYKEN ADRIAENS is met attestatie gekomen van Ovezande en Driewegen.

Consistorie 11 Julii 1652

CORNELIS DIRCKSEN is ondanks de afhouding toch aan het H.Aavondmaal verschenen en toen de predikant zei dat hij niet kon communiceren, is hij "dadelijck van de H. Tafel opstaende, ter Kercke uytgegaen met lachenden monde".

Deze zaak werd bij de Classis voorgebracht maar die verwees e.a.a. terug naar de consistorie, dewelcke op dese van CORNELIS DIRCKSEN versocht sijnde bij een te komen, soo is de selve nu vergadert en is hij tegenwoordelijck verschenen, claegende oock van gelijk, als hij voor de E. Classis gedaen hadde. De E. Broeders, hem vragende of hij niet en hadde geweten dat hij voor de consistorie moste verschijnen, hij seyde iae, maar door mijn vrouwe, tegen de welcke hij oock geseyt hadde, ick en behoeve de bootschap van

168 u niet te ontfangen, gelijk hij selve sen twee ouderlingen hier present, dat heeft verclaert, en hij hier oock heeft toegestaen; is hem oock voorgeleght dat hij geseght heeft, hadde hij (de predicant) of iemant van de amenseggers mij tegengekomen, t'soude niet wel gegaen hebben, het sou haer of mijn leven gecoat hebben, t'welcke hij oock heeft moeten bekennen, en stemde toe datter niet wel sou afgeloopen hebben. Als den ouderlinck JOOS JACOBSEN een woort ten goede tot hem wilde leggen, seyde dadelijckt gij en bent oock den besten broeder niet, gelijk hij oock tegen den predicaat sprekende, de broeders des Kerckenraets in t'gemeen tot verachtige de wijste lieden heeft genoemt; aengaende van lijn dronckenschap seyde hij, soude men van sulcke beuselingen voor den Kerckenraet komen, men sou wel altfijt werek hebben. Hij bekende van d'eerste reyse, dat hij wat wech gehad hadde, doch anders niet en dreyghde, zoo hij bij de Classis geen gehoor en haalde, dat hij Synode sou versoecken al soulet hem 1000 £ costen, iae sijn leven. Seyde oock tegen den predicaat hoe hebt gij voort het H.Avontmael uytgerecht? en meer smadige woorden, wilde oock nee geen redelijcke versoeninghe luysteren maar wilde pubijckelijck achuldbekentnisse van den predicant gedaen hebben zoo datter niet is komen te wege gebracht worden. De kerkeraad kon niet met CORNELIS DIRCKSEN tot overeenstemming komen en besloot tot uitstel.

Consistorie 12 Augusti 1652

Ouderling JOOS JACOBSEN rapporteert dat hij CORNELIS DIRCKSEN nog is tegengekomen op de dijk van Borssele maar een discussie leidde- mede uit vrees voor een pak slaag - tot niets. Hebben oock verscheyde broeders des Kerkkenraets als te weten SCHOENMAKER, TELLE LEENDERTSEN, BARENT SAMUELSEN etc.

verclaert, noch in goede gedachtenisse te hebben dat de predicant in de vorige consistorie hem CORNELIS DIRCKSEN heeft gevraecht of hij niet geweten hadde dat dat hij tegen Saterdag voor het Avontmael voor de consistorie ontboden was, daerop hij seyde iae, maar door mijn vrouwe. De broeders sijn om gevraecht of se oordeelden den predicant qualijck gedaen te hebben, latende; Dircksen van de tafel opstaen, en-)of hij eenige opentlijcke verclaringe of particuliere schuldbekentenisse daer van soude moeten of mogen doen is eenpaerlijck geantwoort dattet wel gedaen was, en derhalven geen satisfactie daer over sonde moeten geschieden. Sijn ondertusschen verschenen de E. broeders inspectoren des E. Classis dewelcke nu verwacht wierden, namelijk D. JACOBUS SCOUTENUS en JOANNES HESSELIUS, respectie predicanten van Serarenskercke en Goes, deweleke hebben ondersocht of alles hier wel toeginck en bevondende hebbende iae, soo hebbense voorts getracht CORNELIS DIRCKSEN (die hier oock verschenen is, te weten niet verre van hier, hoe wel niet voor de consistorie) en hebben getracht hem tot bevredinge te bewegen doch sijn alle haere devoyren te vergeefs geweest, weshalve de selve van oase vergaderinge over haere moeyte bedanckt sijnde, sijn vertrocken.

den 22 sept. 1652

ADRIAEN INGELSEN, die onderhandelde met een weduwe, kon niet worden toegelaten tot het avondmaal. JACOB INGELSEN; zijn vader, deelde de kerkeraad per brief mede dat hij de (huwelijckse?) voorwaarden van zijn zoon niet goedkeurde. ADRIAEN INGELSEN is met attestatie in boetvaardigheid naar Capelle vertrocken.

Consistorie den 4 november 1652

Nadere discussie over de houding van CORNELIS DIRCKSEN (en van de predikant, waarbij ook BASTIAEN COENRAETS, JOOS JACOBSEN en CORNELIS STEVENSEN betrokken waren, leidde niet tot een oplossing. Zolang de tegenwoordige predikant in functie is, wil CORNELIS DIRCKSEN niet communiceren. WILLEM JACOBSEN komt niet ter kerke; zal worden aangesproken. DIGNIS PAUWELSE en zijn vrouw zijn vertrocken naar Colins plaete met att. Met attestatie van Wemeldinge is aangekomen PIETER STEVENSEN. NEELTJE CORNELIS heeft in de schuit van Vlissingen dingen gezegd ten nadele van de kerkeraad, o.a. dat zij een hoop leugenaars waren. ARY FAESSEN zou gelasterd hebben dat wij "erger doen als die van de Roomsche kercke".

Consistorie den 30, december 1652

CORNELIS DIRCKSEN zou verklaard hebben over de kerkeraad, "sonder iemant in't particulier te noemen, dat je niet wijs genoeg en sijt om daer te sitten, ende tegen den predicant datje niet weerdich of bequaem sijt u ampt te bedienen, en datter reden genoeg is u den voet te lichten. En sprack vele en verscheydene ongesoutene propoosten meer.

Is ontboden sijnde, verschenen LIJSBETH JORIS en heeft schuldbekentenisse gedaen van haere sonde en ergernisse van houwelijcksche conversatie met haeren bruydegom tusschen den tijt haerder ondertrouw geplaatst te hebben.

1653 Consistorie den 6 Januari 1653

JANNEKEN FRANK en PRIJNTJE JAYYIS ter kennisse geweest, worden ontboden wegens dronkenschap en kwalijke bejegening. WILLEM JACOBSEN komt nog niet ter kerke; wordt met de Classis bedreigd.

CORNELIS VERLORENKOST in de schuit dronken zijnde, is gevallen en heeft sijn aengesicht gequetst, heeft oock op sijn fooye een speelman gehad.

ARY FAESSEN wegens laster ontboden; CLAES CORNELISSEN om zijn vissen op zondag.

PIETER HEERNISSE in de bruyloft van PIETER WILLEMSSEN, wort gesecht droncklich geweest te hebben, vleesch op iemant geworpen en een glas bier op't bedde gesmeten te hebben. Wordt ontboden.

MAYKEN CUYPERS ontboden wegens verkopen op zondag.

NEELTJE CORNELIS heeft in de schuyte den Kerckenraet voor een hoop leugenaers en sotten gescholden en veel quaets daarvan gesproken. LIJNTJE MAURITS meermael droncken geweest sijnde en selfs de kanne met brandewijn op straete opgestoken te hebben, afgehouden. HUBRECHT CORNELISSEN en zijn vrouw worden aangesproken wegens gedurig absenteren van de godsdiensoefeningen.

Den 9: jan is met attestatie van hier vertrokken LIJSBET JORIS naar Biervliet.

Consistorie den 10 februari 1653

PIETER HEERNISSE en PIETER BRYTS dronken bij de verkoping van CORNELIS SMEERS. Ook CORNELIS GRIMTSEN, die zo dronken was dat hij niet wist dat hij CORNELIS SMEER' s huis had gekocht. JAN CORNELISZ VOERMAN op den sabbath te Calishoeck dronken. PIETER WILLEMSSEN heeft hoge woorden gehad met CORNELIS GEERTSEN.

Consistorie den 30 martii, s'maendachs voort Avontmael.

Van BARENT ALEVOET's vrouwe is genoteert datse d'erste dry maenden wel 26 malen uyt de Kercke is gebleven en LIJNTJE JAN JOPSEN 19 malen.

WILLEM JACOBSEN, HUYBRECAT CORNELISSEN en zijn vrouw zullen bestraft worden

wegens slecht kerkbezoek. MAYTJE CUYPERS wegens verkopen onder de preek. Mr PMER dikwijls dronken. CORNELIS DIRCKSEN blijft de kerkeraad belasteren; zal bedreigd worden met een voorstel aan de Classis tot "afsnijdinge".

CRIJNTJE CORNELIS is ongerust tegen onzen voorganger. SUSANNE en NEELTJE CORIMIS in woorden met DIGNE PAUWELS en haar dochter DOROTHEA JANS? wilde haer broot niet proeven.

LIJNTJE MAURITS, dronken, heeft tegen JAN MARINUSSEN gezegd dat de predikant zot is. Secretaris SIMON CORNELISSEN bekende dronken te zijn geweest.

Consistorie den 2 april

CORNELIS DIRCKSEN heeft int besoecken gesegt: ick Echte desen tegenwoordigen Kerckenraet niemendalle. Wij souden hem afsnijden

Consistorie de 24 April 1653

Tot ouderlingen verkoren BASTIAEN COENRAETS en GANDOLF DIGNUSSa1, tot diaken HUBRECHT ADRIAENSEN GAMETS (?)
PRIJNTJE FRYAELS is met attestatie naar Heinkenszand vertrokken en JACOMIJNTJE PIETERS naar Middelburg.

Consistorie den 7 May 1653

CORNELIS DIRCKSEN beticht de ouderlingen ervan de predikant naar de mond te praten. CORNELIS STEVENSEN toont brouw. MATTHEUS HUBRECHSE is met zijn vrouw tijdens de predicatie gaan wandelen. LIJNTJE MAURITS ontkennt haar beschuldigingen; is echter op 1 mei weer dronken geweest. Men zal er bij de wagenmaker CORNELIS VERLORENCOST op aandringen zich af te scheiden van zijn schuttersgilde te Driewegen, zoals hij eerder had beloofd.

Consistorie 7 mei 1653

De beschuldigingen van CORNELIS DIRCKSEN aan het adres van de predikant en de kerkeraad worden nogmaals uitvoerig op schrift gesteld. De kerkeraad doet een beroep op de Classis om hem te dwingen haar genoegdoening te geven. HEYNDRICK GYSBRECHSEN gevochten met JAN MARINISSEN BEEN. BARENT ALEVOET Dronken. PIETER HEERNISSE heeft met JAN MARINISSEN op de Dryweegsche kermis halen geiaecht. item bij HEYN: GYSBRECHSEN droncken.

Eenige ledematen ter kermisse geweest sijnde als PIETER ANTHONISSEN, PIETERNELLEKEN KETELAERS, NEELTJE CORNELIS sullen, alsoo se te voren gewaerschijsnt lijn, afgehouden worden. CORNELIS: AD: BAST: dry sondagen achtereen met sijn volck en kinderen gewrocht en gement heibende, sal afgehouden worden.

HUBRECHT MATTEUSSEN mede, wegens op den sabbath haver te binden en sich ongeschicktelijck in geselschappen dragende met onbeschaemdelijckinden te lossen etc. ELSJEN HUBRECHS heeft CORNELIS en HUBRECHT ADRIAENSEN voor schijnheilig uitgemaakt. zal bestraft worden. MAYKEN CUYPERS en SARA BRIXTI worden aangesproken i.v.m. slecht kerkbezoek en verkopen op zondag. JANNEKEN -POORTS heeft getwist met CORNELIS INGELSEN en haar hoeder SUSANNE CLAES en MARY JANS en gezegd dat ze haar man wilde oprocken ? om CORNELIS INGELSEN dood te slaan. PIETER ANTHONISSEN weigert genoegdoening te geven i.v.m. zijn twist met MATTHIJS CONSTABEL, past weinich op leugen, heeft weelijken (paling met visch snachts gerooft van zijn Buijрман CORK: HUBRECHSEN. Afgehouden. SUSANNEKEN CORNELIS is in woorden geweest met haer mans ouders en heeft de moeder met een stoel willen slaen en geseijt ick heb genoeg voor dien vretsack (verstaende haer man) gedaen, blijckende met twee getuygen en heeft se uyt den huysse gekeven. Sal afgehouden worden. Voorts nog een aantal ruzies, waarbij betrokken waren PIETER WILLEMSSEN, HUBRECHT ADRIAENSEN, CORNELIS STEVENSEN, CORNELIS DIRCKSEN en namen vermeld van GANDOLFS en COUTERELS, baljuw BUSIGNY en BARENT SAMUELSETI.

5. DS. BERNARDUS SMYTEGELT

Smytegelt is de meest bekende predikant die in Borssele heeft gestaan. Dikke bundels preken van hem zijn er verschenen. Ze dateren uit de Middelburgse periode. Misschien heeft hij dezelfde ook in Borssele uitgesproken, zoals dat dikwijls gebeurde.

Bernardus werd geboren 20 aug. 1665 te Goes. Zijn vader was Marinus Smytegelt, een boekverkoper. Uit diens tweede huwelijk, met Anna Lambregtse, werden 3 zonen geboren: Josias 1662-1703; Bernardus; Marinus 1669-1721. De ouders van Bernardus waren godzalige mensen. Vooral zijn moeder wordt vanwege haar godsvrucht geprezen. Toen Anna merkte dat ze zwanger was, droeg ze het aan de Heere op, evenals Hanna: *"Indien Gij mij een mannelijk zaad geven zult, zo zal ik dat den Heere geven, al de dagen zijns levens"*, 1 Sam. 1:11. De Heere verhoorde deze vrouw en gaf haar een zoon, Bernardus.

Reeds als kind begon de genade nu en dan in hem uit te blinken. Hij kon zeggen wat Obadja zei: *"Ik vrees de Heere van mijn jonkheid af."* Dit kwam uit als hij met andere kinderen speelde. Hij bestrafte ze als ze iets deden wat niet mocht. Dikwijls zei hij later tegen Gods kinderen die het begin van hun bekering niet wisten: "Wat is daaraan gelegen of gij de tijd niet weet? Ik weet de tijd van mijn verandering ook niet, want het is al in mijn jeugd geschied."

In de tijd toen Bernardus geboren werd stond in Goes Ds. Joh. Thilenus. Deze predikant was een strenge Voetsiaan; dat is een navolger van de visie van de beroemde prof. G. Voetsius. Hij verhuisde op 30 juni 1666 naar Middelburg. Wel bleef hij de ontwikkeling van de jonge Bernardus nauwkeurig volgen. Op zijn sterfbed in 1692, begeerde hij dat ds. Smytegelt hem in Middelburg zou opvolgen. Dit gebeurde in 1694!

Een andere predikant, H. Witsius stond in Goes van 1666-1668. Witsius legde het toe op een verzoening tussen de Voetsianen en 'ernstige Coccejanen'. Hij was zeer begaafd en had veel genade. Smytegelt leerde hem kennen in Utrecht en waardeerde hem zeer. In veel opzichten nam Bernardus hem als voorbeeld.

Tijdens Bernardus' jeugd stond ook in Goes ds. N. Barenzonius, van 1644-1679. Een man met een innig geestelijk leven. Hij gaf Barnardus catechisatie. Er groeide een persoonlijke vriendschap die nooit meer verbroken is. Al vroeg werd Bernardus naar de 'triviale' (= de lagere) school gestuurd. Hij kreeg les van een godzalige meester wiens arbeid aan hem gezegd werd.

In 1683, rond z'n 18e jaar, vertrok Bernardus naar Utrecht om de lessen te volgen aan de Theologische Hogeschool. De theologische vakken doceerden de professoren P. à Maastricht, H. van Halen, M. Leydekker (neef van Bernardus) en H. Witsius. J. à Leusden doceerde Hebreeuws en Grieks en G. de Vries gaf filosofie (wijsbegeerte). Bernardus waardeerde zijn leermeesters hoog. En wederkerig stond hij hoog aangeschreven bij hen. Dat kwam wel uit toen ze hem in na 4 jaar een bijzonder goed getuigschrift meegaven. In 1687 verliet Bernardus Utrecht om examen af te leggen voor de classis Zuid-Beveland. Hij werd beroepbaar verklaard voor de Zeeuwse kerken.

Het duurde 2 jaar voordat Smytegelt een beroep ontving. Dat kwam in die tijd wel meer voor. Er waren immers proponenten genoeg. Het uitstel viel Smytegelt erg zwaar. Het was ook niet zonder veel tegenstand, schrijft Ds. A. W. de Beveren. Na 2 jaar kwam er een predikantsplaats open ergens in Engeland. Via contacten kwam Smytegelt ter ore dat ze overwogen om hem te beroepen. Hij bracht deze zaak voor de Heere. Hij gaf zich geheel over aan de wil des Heeren. Wilde God dat hij daar heen moest, het was goed; en zo niet, de Heere zou het wèl maken. Daarna raadpleegde hij met z'n ouders over deze zaak. Toen hij z'n geloofswerkzaamheden vertelde gaven z'n ouders eindelijk toe en gaven hem aan de Heere over. Als hij dan zijn vaderland moest verlaten, ...de wil des Heeren geschiede! Maar toen een vriend van Smytegelt dit hoorde vatte hij het anders op. Hij zei: "Je hebt er goed aan gedaan dat je jezelf aan de Heere hebt overgegeven en je zaak aan God hebt toevertrouwd. Maar ik geloof dat God wat beters voor je heeft weggelegd en dat je niet naar Engeland moet. De Heere zal het voorzien".

Korte tijd later moest Smytegelt een spreekbeurt vervullen in Middelburg, in een weekdienst. Na de dienst kwam de schoolmeester van Borssele naar hem toe en overhandigde hem een beroepsbrief. De broeders uit Middelburg wensten hem veel zegen met het beroep uit Borssele. Maar ze vergaten hem niet! "Hoe zijn eerwaarde daarin Gods weg zag en aanbad, is niet uit te drukken", zegt van Beveren.

Smytegelt had in Borssele al meer op het tweetal gestaan, met Ds. A. Watel uit Axel. De laatste was beroepen, maar had bedankt. Thans viel de beslissing eenparig op Smytegelt. Op de classis van 3 mei 1689 vond zijn laatste classicaal examen plaats. Hij werd opgedragen een proefpreek te doen over Spreuken 11:30. *"De vrucht des rechtvaardigen is een boom des levens; en wie zielen vangt is wijs"*.

20 mei 1689 werd Smytegelt in zijn dienst te Borssele bevestigd. Hij deed zijn intrepreek uit 2 Cor. 4:7 *"Maar wij hebben dezen schat in aarden vaten, opdat de uitnemendheid der kracht zij Godes en niet uit ons."*

Om een inzicht te geven in de gang van zaken in de gemeente tijdens de periode van Ds. Smytegelt volgen hieronder enkele (uittreksels uit) notulen. Smytegelt schreef haastig en met heel oude letters. Zijn handschrift is erg moeilijk te lezen.

Consist: gehouden den 16 juny en den 2 july 1689:

Art:1:

Sijn near aenroepinge van des heeren naem onder voorrige censure gebleven:

1. Hubertje Beens
2. Jan Babezoo
3. Augustijn Schoenmeacker
4. Frans Thomassen

Art: 2:

Is van het avondmael des Heeren afgehouden: Levina Schippers om seer harde woorde welcke sij gehad heeft met neeltje Cornelisse en is van den kerkeread. Een

paeriglick geoordeelt dat se drie moenden sal worden beproeft: alsoo oock om heftige woorden zijn afgehouden:

1. Marinus Lavoy
2. Adriaen Bastiaensse
3. Janneke Adriaens zijn huysvrouwe

Art:3:

Broeder Daniël Jansse is gedeputeert om te ondersoecken wat er van die kivagie is welke Roggier Schoonaert heeft gehad met Augustijn Schoenmaecker en moe bevind van saecken daar over te oordeelen: waer op vergaderinge (nae gehouden censura morum) met dancksegginge tot God in liefde gescheijden is.

Consitorie gehouden den 18: september en 1 oktober 1689

Is naar aaroepinge van des Heeren Naam, onder Censure gebleven

1. Jan Babezoo
2. Frans Thomassen

In tegendeel nae drie maenden van beproevinge wederom aangenoomen en opgenoomen Levina Schippers dewijle sij haer berouw getoont heeft over de harde woorde met neeltje Cornelisse gehad:

also oock ten 2 Marinus Lavoy: ten 3 Adriaen Bastiaansse en ten 4 Janneken Adriaens sijn huysvrouwe:

Is door de kerkraad eenpeariglick goedgevonden dat men Hubertje Beens en Augustijn Schoenmaecker eens zoude horen spreken en ondervragen wat genegentheid zij hadden om haar leedwezen te tonen voor de vergaderinge dan of zij nog geen lust hadden om in de gemeente aangenomen te worden en dat des Heeren tafel wederom te naderen, waarop zij beide haar lust ten goede en leedwezen over het kwade voor de ganse vergaderinge hebben betuigt en daarop is eenpaariglick van de vergadering goedgevonden haer beiden voor ditmael toe te laten en in het toekomende te zien of zij hare beloften zullen volbrengen. Waer op de vergaderinge (nae gehouden censura morum) met dankzegginge tot God in liefde gescheiden is.

Consist: gehouden den 26 en 31: decemb: 1689

Is naar aenroepinge van des Heeren naem, onder censure gebleven

1. Jan Babezoo
2. Frans Thomassen:

Art: 2:

Is met gemeen goedvinden van de broeders geoordeelt dat Pieter Christiaense de Vos voor ditmael sal aengeseght worden om van des Heeren taefel af te houden, vanwege groote ergernisse aen de gantsche gemeijnte gegevn door het vloecken van sijn ouders en naebestaende vrienden waar op de vergaderinge (nae gehouden censura morum) met danchzegginge tot God in liefde gescheiden is.

Consist: gehouden den 27 maert en 1 april 1690:

Art. 1

Naer aenroepinge van des Heeren naem sijn met belijdenisse van haere geloove aengenomen tot lidmaeten van de kercke:

1. Cornelius Tobiasse
2. Elisabeth Jans
3. Maria Verschuer
4. Anna Jans
5. Cornelia Tobiasse
6. Katolijntje Cornelisse
7. Elisabeth Pieters
8. Maetje Adriaens
9. Maria Pietersse
10. Maetje Cornelisse
11. Katolijntje Maertensse

Sijn onder censure gebleven: 1. Jan Babezoo, 2. Frans Thomassen, 3. is met gemeyn goedvinden der broeders ontslagen van de censure Pieter Christiaensse de Vos:

Art: 3:

Is beneven den predikant gedeputeert broeders van Dingenis Josse om den Heer Baljouw te begroeten en te versoeken dat het hem believe alle ijdelheden van koecke happen op de feestdaegen en andere gelijcke dingen op den Sondagh geschiedende als coopen ende vercoopen etc. te vlieden:

Waer op de vergaderinge (nae gehouden censura morum) met dancksegginge tot God in liefde gescheiden is.

Colleg: Qualif: gehouden den ...

Present Hr: Marinus van Ossewaerde, en

Hr: docter Gaspar Cantvis als gedeputeerde

Van haer Ed: achtb: van Der Goes als ambachtsheeren van Borssele:

Naer aenroepinge van des Heeren naem is aen de heeren ende broederen voorgedraegen, dat dese twee vorleden jaeren met stichtinge hebben gediend Daniel Jansse en Dingenis Josse als ouderlingen, en Marinus Maartensse .. Vleugel als diaken, en is door den predickant voorgedragen, dat men volgens consciëntie en den woorde Gods moeste en verplicht was te sien nae sulcke mannen dewelcke waeren van vredsaeame bescheidenheyd, ende stichtelicher wandel, om alsoo te vervullen de plaetsen van de afgaende broederen en sijn tot dien eijnde de naevolgende personen voorgesteld:

Tot ouderlingen:

Abraham Lambrechtse ++++++++_____

Johan Heernisse ++++++++_____

Abraham Jansse _____

Jacob de Vrient _____

Mr: Willem Verschuer _____
Johan Wisse _____

Tot diacenen:

Pieter de Hooge _____
Cornelius Verburgh+++++++ _____
Johannes Danielsse _____
Cornelius Abrahamsse+ _____
Jacob Kodde _____

Uyt welcke alle eerst tot ouderling sijn vercoren met eenpaerigheyd van stemmen Abraham Lambrechtse en Johan Heernisse gelijk uyt het bovenstaande getal blijkt; als tot diaken Cornelius Verburgh gelijk als blijkt uyt het onderste getal: waer op de afgaende broederen voor haeren stichtelicken dienst sijn bedanckt en den segen des Heeren gewenscht, en de vergaderinge is met dancksegginge tot God in liefde gescheiden:

Consist: gehouden den 25: Juny ende 1: July 1690:

Art: 1:

Naer aenroepinge van des Heeren naem is onder censure gebleven 1. Jan Babezoo 2. Frans Thomassen:

Art: 2:

Is met gemeyn goedvinden van de broederen geoordeelt dat voor ditmael van de taefel des Heeren zullen gehouden dese naevolgende personen: 1: Lijsabeth de Hooge: ten 2: Adriaen Smallegange en Maetje Claes sijn huysvrouw: ten 3: Johannes van den Berge: ten 4: Pieterella en Cornelia Thobiasse, ten 5: Cornelia Marinus, al te saemen voor groote woorden en kijven: ten 6 Pieter de Vos voor kijven en dronckenschap: ten 7 Maetje Jans vanwege de sonde der hoerderije nae dat sij alvorens van den predicant in tegenwoordigheijd van den ouderling Abraham Lambrechtse is bestraft geworden volgens den Woorde. 8 Huijbrecht Schuijtte van wegen vloecken en kijven tegen Marius den Decker.

Art:3:

Nae gehouden censura morum, is de vergaderinge met den gebede in liefde gescheijden:

Consit: gehouden den 24: septemb: en den 30 sept:

Art: 1:

Naer aenroepinge van des Heeren Naem is onder censure gebleven
1. Jan Babezoo: 2. Frans Thomassen;

Art: 2:

Is met gemeijn goedvinden van de broederen geoordeelt, dat de personen art:2: hierbooven voornoemt weder van de censure ontslagen en tot des Heeren taefel toegelaeten sullen worden doordien sij leedweesen hebben vertoont en belooft sich christelick te draegen:

Art: 3:

De predicant en de ouderling Jan Heernisse, hebben op haar genomen om Elisabeth Bolijn aan te spreken dewijle dat nae de nodiging tot des Heeren avondmael noch meerder woorden waeren gevallen, immers der geruchten van kivagie met Neeltje huysvrouw van Johannes Bootertaele en Janneken Rokus; en daer hebben sij nae ondersoek der saecke geoordeelt dat Lisabeth Bolijn haer voor dese saeck soude absenteren van de taefel: Janneken soo was van den kerkraed geoordeelt dat haer dedputeerde nae bevind van saecke handelen soudent: oock afgehouden met gemeijn goedvinden Anna Couthess van wegen dronkenschap Janneken Rokus van wegen harde woorden met Lisabeth Bolijn:

Art: 4:

Nae gehouden censura morum is de vergaderinge met den gebeden in liefde gescheiden.

Consistory gehouden den 30: deemer en 5 january 1691

Art: 1:

Is naer aenroepinge van des Heere naam onder censure gebleven
1. Jan Lobbezoo 2. Frans Thomasse:

Art: 2:

Is met gemeijn goedvinden van de broeders vrijheid gegeven aan de persoonen hier boven art: 3: genoemt, om aen des Heeren tafel te vschijne, dewijle deselve haer fouten hebben bekent, en betuigt leedwesen te hebben:

art: 3:

geeft binnen gestaen Maatje Jans,voorhene dienstmaeght van dHr: Baljouw Hooghcaemer, dewelcke in een groote en merckelicke sonde van, oncuijsheijd of hoerereije over eenige tijd vervalte is: (siet consist: 1690:1 juli:) en is tot dien eijnde voor ons vschene om een kerckelicke attestatie te vsoecke, sijnde bereid om haer leedwesen over het gedaene feijt voor de vgaederinge te doen, gelijk sij oock (nae dat alvorens haer de schrickelickeijheid des sonde, en de wraecke Gods over sulcke sondaers, en de ontstichtinge der gemeijnte was vtoont) haer sonden heeft beleden voor God en dese vgaederinge, biddende God dat hij haer liefde te stercke in haer voorneme om hem te dienen, belovende sick christelick te draege, en de kerckelicke discipline in alles te onderwerpen; waer op de vgaederinge eenpaerigh heeft geoordeelt dat men haer een attestatie geven sal. Doch heeft echter niet conne goedvinde dat sij op morgen aen des Heeren taefel alhier soude vschijne, om alle aenstoot van de ergernisse te mijden in dese gemeijnte:

art: 4

Is met gemeijn goedvingden Pieter de Vos aengeseght dat hij sich voor ditmael van des Heeren taefel sal absenteren, van wegen kivagie, scheldinge, vechterije en dronckenschap.

art: 5

Nae gehouden censura morum is de vegaederinge met dancksegginge tot God in liefde gescheijden:

Consistvrije gehouden den 25 en 31: Maert 1691:

Art: 1:

Is naer aenroepinge van des Heeren naem onder censure gebleven 1. Jan Babzoo: ten
2 Frans Thomassen

Art: 2:

Is met gemeijn goedvinden van de broederen vrijheyd gegeven aen Pieter Christiaanse de Vos om weder aen des Heeren taefel te coomen dewelcke sij beedweesen vertoont en belofte voor beteringe gedaan heeft:

Art: 3:

Nae gehouden censure morum is de vergaderinge met danksegginge tot God in liefde gescheijden.

Colleg: Qualif:

Hr. Mr: Cornelius

Ed: achtbaerheden van Goes, als ambachtheren van Borssele

Naer aanroepinge van des Heeren naem is aen den heeren en broederen voorgedragen, dat dese tweede voorleden jaeren met stichtinge hebben gediend Huybrecht Verdonck en Johannes de Hooge als ouderlingen en Guiljaem Bolijt als diaken;

en is, door den predikant voorgedraegen dat men volgens consciëntie en de worde Gods, verplicht was te sien nae sulcke mannen, welcke waeren voor vreedsaemen bescheidenheid, en stichtelicken wandel, om alsoo te vervullen de plaetsen van de afgaende broederen; en sijn tot dien eijnde de naevolgende personen voorgesteld:

Tot ouderlingen:

Dingenis Joosse+++++++_____

Pieter de Hooge+++++++_____

Marinus Maartensse_____

Jacobus Roeme_____

Jacob de Vriend_____

Daniel Jansse_____

Tot Diaken:

Jacob Kodde+++++++_____

Cornelius Abrahamse_____

Johannes Daniëlsse_____

Marinus Maartense_____

Uyt welcke bovenstaende getal vcooren sijn tot ouderlingen met eenparigheijd van stemmen, Dingenis Joosse en Pieter de Hooge : en tot diaken, Jacob Codde

Waer op de veraderinge met dancksegginge in liefde gescheijden is:

Consistorie gehouden den 15 en 30 Juny 1691

Art: 1:

Naer aenroepinge van des Heeren naem sijn onder censura gebleven

1. Jan Babezoo: 2. Frans Thomassen:

Art: 2:

Sijn van des Heeren taefel afgebleven doordien sij haer onbequem oordeelden daar te verschijnen 1. Linderd Gillissen: 2. Corn Cornelissen 3. Pieter de Vos 4. Pieterella Jacobs:

Art: 4:

Sijn met belijdenisse des geloofs aengecoomen

1. Jan van Damme: 2. Leijtje Jans: en met attestatie van andere plaatsen
1. Catolijntje Heernisse: 2: Lauwrijntje Laurens: Theuntje Bolders:

Art: 5:

Is de vergaderinge nae gehouden censura morum, met dancksegginge in liefde gescheijden:

Consistorie gehouden den ... 1691

Art: 1:

Naer aenroepinge van des Heeren naem sijn onder censure gebleven 1. Jan Babbezoo: 2 Frans Thomassen.

Art: 2:

Sijn naeder toegelaeten op haer beproevinge, de personen (art:3: en 4: prouced: consist:) van zelfs afgebleven of af te houden: behalven Marinus Spellemaecker, die nader op nieuw woorden heeft gehad met en afgehouden sijn:

Art:3:

Sijn weder afgehouden van wegen groote woorden en kivagie, Guiljaem Beijt, met den Decker en Marinus van den Berge noch boven dein gevoghten met Simon Pietersse: Elisabeth de Hooge met Josijntje Gillis: Mary Cuyper met Cornelis Marinisse en Levina haer dochter, Anna Coutrels van wegen dronkenschap en scheldinge van haer man:

Art:4:

Is de vergadering met dancksegging tot God in liefde gescheijden:

Consist gehouden den 30 decemb:1691: en den 3 Januarij 1692:

Art:1:

Naer aenroepinge van des Heeren Naem is onder censure gebleven Jan Babezoo: en ondersocht hoe het met Frans Thomassen stond; dewelche oordeelde seer weijnigh bequaem daer toe te wesen, en is vermaend sonder uijtstel doch te soecken de verzoeninge met God in Christo:

Art:2:

Sijn weder nae vertooninge van leedwesen, op haer beproevinge toegelaeten Marinus Spellemaecker, Jan Catzman, Guiljaem Beijt; Marinus van den Berge, Elisabeth de Hooge, Josijntje Gillis: Marij Cuyper: Cornelia Marinisse: en Levina haer dochter en Anna Coutrels:

Art:3:

Afgehouden Marinus Mathijssse van wegen harde woorden met Cornelis Matthijssse en van wegen dronckenschap; oock Willem Doorman van wegen dronckenschap Huijbrcht Huijbrechtse Pater van wegen schelden en kivagie; Pieter de Vos over eenige waerschijnelicke geruchten van godslasterlicke woorden gesproken te hebben over de bedieninge en vercondiginge van Gods woord: Augustijn Schoenmaecker van wegen dronckenschap;

Art: 4:

Is de vergaderinge nae gehouden censura morum met dancksegginge tot God in liefde gescheiden.

Consist gehouden...1692

Art:1:

Naer aenroepinge van des Heeren naem, sijn onder censure gebleven 1. Jan Babezoo
2. Frans Thomassen:

Art: 2:

Sijn met belijdenisse overgenoomen dese volgende personen, Pieter Heernisse: Jan Oliviersse, Pieter Forket: Willemijntje Oliviersse; Janneken Codde; en Elisabeth Arijsse:

Art: 3:

Sijn ontslagen van de censure: Pieter de Vos; Huijbrecht Pater; Augustijn Schoenmaker; en Marinus Vidse.

Art:4:

Sijn gecensureerd Marinus Spellemaecker: Willem Doorman: Marinus Lavoy: Jacomijntje huysvrouw van Augustijn Schoenmaecker: en Maatje Salij: d'een van van dronckenschap d'ander van schelden en kijven:

Art: 5:

Nae gehouden censura morum, is de vergaderinge met dancksegginge tot God in liefde gescheyden:

Colleg: qualif: gehouden den 1: may: 1692: Present Hr: Mr: Adriaen Eversdijcke als gedeputeerde van haer Ed: achtbaerheden van der Goes als ambachtsheeren van Borssele;

Is naer aenroepinge an des Heeren naem door de prdikant voorgedraegen aen de Eerw: vergaderinge hoe het doorgaens de gewoonte alhier is om op dese tijd, versterckt door de gedeputeerden van haer Ed: achtbaerheden van der Goes, te treden tot vermaeckinge van onsen kerkraad, doch dat het de Heere God behaeght hadde, onder de regeringe van de tegenwoordige broederen predicant te roepen tot des Heeren gemeijnte binnen Goes:

waer op dan aende Eerw: vergaederinge is voorgedraegen, of het niet behoorlick sou sijn, dat de broederen opsieners onser gemijnte, soo wel die nu moesten op haer tour [=toerbeurt] afgaen, als aenblijven, allen tesaemen voor een geheel jaer in haere bedieningen wierden gecontinueerd, ten eijnde sij souden helpen verrichten al die dingen welcke tot vervullinge van haere, genoeghsaeme vacature kercke souden dienstigh sijn:

Welck voorstel is geaprobeerd [=aangenomen] en eenstemmelick sijn alle de broederen voor den gantsche jaer in haere bedieninge gecontinueerd:

Waer op de vergaderinge met dancksegginge tot God in liefde gescheijden is:

Colleg: Qualif: gehouden te Borssee desen 26:may: 1692

Present alle de leden des kkraeds ende vesterckt door Hr: burgemr:
Ferdinandis Gruiwand ende Hr:Mr: Gerard V'bergh: gedeputeert uijt haer E:
achtbaerheden van Goes als ambachtsheren van Borsseele

Den naem des Heeren aengeroepen sijnde is door den praeses voorgedraegen het oogmerk ende eijnde van dese vgaderinge waer op deselve heeft goedgevonden den E: Heeren gedeputeerden uijt het Colleg:Qualif: van Goes te vsoecken, dat deselve beliefdan aen dese vgaderinge openinge te geven van haer E: vsoeckende commissie: Waer op voor ons sijn vschenen Hr: burgem: Westerwijck (als gedeputeerde van haere achtb: van Goes) en ds: Johannes Leijdecker (als praeses) Hr: Mr: Adriaen Eversdijck (als ouderling en Hr: Pieter Smerzee als diacen) gesamentlick sijnde gedeputeerd uijt het E. colli: qualif: van Goes:

Waer op de praeses geeft voorgedraegen een bereop tot herder en leraer voorgevallen binnen Goes den 6: febr: 1692: op Bernardus Smijtegelt predicant tot Borsseele, welke beroepinge sijnde gebraght voor het E: Classis van Zuydbeveland, aldaer eenstemmelick was goedgekeurd op den 4: marti: wordende voor de E: Classis de voornoemde gedeput: dat dese E. vgaderinge en coll: qualif: van Borsseele geliefde te overwegen de wettigheijd van de beroepinge, als sijnde niets onwettighs gevonden noch in de beroepers, noch beroepene, bij het E: clssis en dat het de E. broederen soude gelieven den E. vsoeckers haer vsoeck in te willigen en te consenteren tot dimissie van haeren predicant Bernardus Smijtegelt. Dese vgadering sulcks gerne ordentelick willende overwegen, soo is de beroepene uijtgegaen. Doe hebben sij in des Heeren vreesse alles met ernst overwoogen en weijnigh tijd daer na haeren predicant wededr vsocht binnen te komen.

In des Heeren vreesse alles met ernst overwoogen en weijnigh tijd daerna haeren predicant weder versocht binnen te komen, betuygende met innige beweginge des gemoeds dat de predicant en de dienst van Gods te mogen hooren, doch dat sij vermerckten sulcks het welbehagen Gods niet te zijn, t welck haer bleeck door dese beroepinge op haeren predicant gevallen in de gemeynte van Goes in welke

beroepinge sy alles vonden, t welck haer dringen moest om te consenteren de versochte dimissie van haeren predicant en om de versoeckenden haer versoeck in te willige;

wenschende beroepers en beroepene dat Gods goede hand mochte over hens ijn en God het alles soude laeten gelucken: staende nochtans haer versoeck toe met dit bedingh, dat haere beroepene predicant so lange moest tot haere hulp blijven tot dat binnen Borssle een ander Herder en Leeraar was geroepen, de beroepinge aengenomen en in Classi geaprobeerd.

't Welck alles omstandighlick, door den praeses Coll: qualif: van Borssle aen den E: Heeren gedeputeerden is geaprobeert, welcke genoeg in diesen handelinghe hebben vtoont en genomen:

Is daerop door J: Leijdecker uijt naem des E: classis, de eerw: vgaderinge tot Borssle belast, dat sij in de beroepinge van een ander herder haer moesten mijden voor sulcke die met kerck beroerende nieuwicheden besmet sijn. Waer op de vgaderinge met dancksegginge tot God in liefde is gescheiden.

Consist: gehouden de 22: Juny en de 5: July 1692:

art: 1:

Naer aenroepinge van des Heeren naem sijn als noch onder censure gebleven

1 Frans Thomasse: 2 Jan Babezoo:

art: 2:

sijn ontslagen van de censure en op haerer beproevinge toegelaeten Marinus Spellemaecker, Jacob Mijntje en Maetje Saen: als oock Willem Dooman die seer vsocht heeft te moogen communiseren betoonende leedwesen over sijne bedrevene dronckenschap en seer betuijgende sich te sullen beteren onder den segen Gods:

art: 3:

sijn gecensureerd voor dronckenschap Jan Oliviersse: Cornelia Tobiasse, van wegen vechterije: Pieter de Vos, en sijn huijsvrouwe afgebleven om geen ergernisse te geven aen ijemant als hebbende groote woorde met malcander gehad. Marinus Lasvoy oock afgehouden, als sijnde oock voortgaende in sijne hardneckigheijd en oock niet willende coomen aen het huijs van den predikant, toonende soo seer kleijne genegenheijd te hebben om sijne leedwesen over de voorheen bedrevene misdaed te vtoon: als oock Jan Barbier, die ontbooden sijnde om eenige openinge te geven van de woorden met Claes Cornu gehad, niet is vschenen, gevend genoegsaem daermee te kennen sich niet christelick te hebben gedraegen. oock Willem Jasperse, vanwegen scheldwoorden gesproocke tegen Marry Heernisse.

Nae gehouden censura morum, is de vgaderinge met dancksegginge tot God in der minne gescheijden.

Nog binnen 3 jaar kwam er al een einde aan Smytegelts werk in Borssele. Voorburg beriep hem in jan.1692. Ondertussen werd Smytegelt ook in Goes beroepen, 6 febr.16-92. Zij vroegen erbij of hij het beroep van Voorburg wilde afslaan en het beroep van

Goes wilde aannemen in de vreze des Heeren! Na kort beraad nam Smytegelt dit beroep aan. Hij bleef er 2 jaar en werd daarna predikant te Middelburg. Op 16 febr. wordt het in de notulen van Goes al vermeld.

Op 26 mei 1692

werd te Borssele een vergadering gehouden met diverse afgevaardigden. Een gedeelte van de notulen volgen.

Nadat de afgevaardigden de officiële zaken behandeld had moest Smytegelt de vergadering verlaten. Daarop hebben ze ...in des Heeren vreese alles met ernst overwogen en weynigh tijd daerna haeren predicant weder vsocht binnen te komen, betuigende met innige beweginge des gemoeds, dat de predicant en de dienst van Gods woord door hem, haer E. en de gantse gemeijnte seer aengenaem was en dat sij wel hadden gewenscht langer uijt sijne mond het woord Gods te mogen hooren, doch dat sij vmerckten sulcks het welbehagen Gods niet te zijn, 't welck haer bleeck door dese beroeping op haeren predicant gevallen in de gemeijnte van Goes in welke beroeping sij alles vonden, 't welck haer dringen moest om te consenteren de vesochte dimissie van haeren predicant en om de vsoeckenden haer vsoeck in te willigen, wenschende beroepers en beroepene dat Gods goede hand mochte over hen sijn en God hen alles soude laeten gelucken, staende nochtans haer vesoeck toe met dit bedingh, dat haere beroepenen predicant so lange moest tot haere hulp blijven tot dat binnen Borssele een ander Herder en Leeraer was geroepen, de beroeping aengenomen en in Classi geaprobeerd... [=goedgekeurd]

Het slot luidt: ... Is door J. Leydecker uijt naem des E: classis, de eerw: vgaderinge tot Borsele belast, dat sij in de beroeping van een ander herder haer moesten mijden voor sulcke die met kerck beroerende nieuwicheden besmet sijn. Waer op de vgaderinge met dancksegginge tot God in liefgde is gescheiden.

Colleg: Qualif: gehouden te Borssele desen 8: augustij: 1692:

Present alle de leden des kerkraeds en vsterckt door Hr: burgemr: Mr: Adolph Wersterwijck en Hr: Mr: Gerard Vbergh gedeputeerd uijt haer E: achtbaerheden van Goes, als ambachtsheeren van Borssele:

De naem des Heeren aengeroepen sijnde is door de praeses voorgedragen het oomerck van dese vgaderinge te weten om in plaets van de predicant Bernardus Smijtegelt beroepen tot Goes een ordinaer herder ende leeraer te vkiesen en hoedaenigh volgens den worde Gods ijdereen schuldigh is daer in sich te gedraegen: vmaenende elck een datse doch in des Heeren vreese en met een christelick, vrij, godvruchtigh en biddend herte tot dit werck souden treden, op dat wij ons gemoed nergens in -noch oock bij menschen of voor God- beswaerd moghten vinden: ter welcker eijnde dan bij dese E: vgaderinge goed gevonden is uijt de gehoorde proponenten en bevestigde prdicanten te maecken een groot getal: waer toe voorgestelt sijn dese naevolgende personen:

Do: Viaenen: Proponenten _____
Do: Broedelet: _____

Do: Turck: _____
Do: de Rijcke: _____
Do: de Ceijser _____
Do: Haeyman: _____
Do: van Aecken: _____

Bevestigde predicanten, doch sonder plaetse:

Do: de Vos: _____
Do: Cuijlenburgh: _____

Welck groot getal verminderd is, met goedvinden van het colleg tot op twee: en dat met alle de stemmen gelijk blijkt.

Do. Vianen ++++++++ _____
Do. De Vos ++++++++ _____

Als wanneer in dese E: vgaderinge met volle genegentheyd genoeg en alle de stemmen, tot predicant deser gemeijnte vcooren is ds: Johannes de Vos: als blijkt: ds: Johannes de Vos ++++++++ _____

Wenshende daer op de gedeputeerde Heeren en alle de broederen, aen malckanderen, en de gantsche gemeijnte de segen des Allerhoogsten Gods met haeren beroepen predicant: waer nae tot bevoorderinge deser seer nuttige beroepinge, daer, en soo het behoord, benevens den Director [=de consulent ds. Smytegelt]

sijn gedeputeerd Hr: borgenr: Adolph Werserijck, of soo die v hinderd was, Hr: Mr: Gerard Vebergh: als ouderlingh, Abraham Lambrechtse: en Jan Heernisse: of soo een van beide niet vaeren conde, Cornelius Vbergh, als diacon: werdende voorts den Director belast aen do: de Vos op het spoedigste, van.....

Colleg. Qualif: gehouden tot Borssele desen 27 september: 1692

Present Hr: burgemr: Ferdinandus Gruiwand: en Hr: Mr: Johan van Dorth Filius Johannis. En alle leden des kkenraeds behalven een:

Doordien op den 8 aug:1692: alhier was beroepen ds: Joh: de Vos, en tot het waarneemen va die beroepinge dedeputeerd waeren Hr: burg Adolph Westerwijck en Hr: mr: Gerard Vbergh: en dese selfde Heeren geoordeeld sijn een onwettige deputatie bekleed te hebben, soo hebben hear Ed: achtb: van Goes de voorn: gedeputeerden geannuleerd, en haere deputatie voor niet geoordeeld en in haere plaetse genominueerd Hr: burgemr: Gruiwand, en Hr: Johan van Dorth hierboven genoemd ten eijnde dese haere Ed: gedep: visie souden nemen van de handelingh des kkerkraeds, en door den Director haere Ed: stemmen souden opgenomen worden. En sijn ingevolge van dien, mede accoord bevonden met de voorn: kkerkraed in haer Ed: stemmen, wensende aen de broederen, beroepene en gantsche gemeijnte des Heeren segen en genade.

Hieronder volgt een verslag van Pieter de Vrieze over Smytegelts verblijf en vertrek uit Borsele.

Daar zijnde als herder en leraar, nam hij zijn dienst getrouw waar. Hij zette zijn hart op de kudde en verzorgde het volk van God van zuiver voedsel daar hun zielen bij in het leven konden blijven. De Heere zegende ook zijn dienst: dezen en genen werden overtuigd en de Heere toegevoegd. Hij vond daar ook tere godzalige lievelingen van de Heere Jezus, daar hij menigmaal mee sprak en verkeerde. Er leeft nog een oud Israëliet, in wiens geest geen bedrog is, een uurtje van Borselen op 's-Heerenhoek. (of de Heere zou hem nu binnen weinige dagen hebben moeten ontbinden) Als die oude goede man van onzen lieven Smytegelt spreekt, zolieten hem de tranen van de ogen. Geen wonder, want hij was het middeltje van zijn verandering toen hij een jongeling was van 17 jaren, wonende ter tijd te Borselen. Die heeft menigmaal verhaald wat zegen God over zijn dienst gegeven heeft. Ook was er een oude godvruchtige vrouw, van een hoge ouderdom, deze was een moeder voor hem; die hij menigmaal ging bezoeken. Zij was van God geleerd en vertelde Smytegelt menigmaal van de daden des Heeren die Hij aan haar had bewezen. Zijn Eerwaarde te Middelburg predikant zijnde, heeft menigmaal aan zijn lieve vrienden verhaald, hoe nuttig deze hem geweest was; en wat hij in zijn jonkheid al van haar geprofiteerd had. Hoe ze hem als tot ogen is geweest. Hij sprak er altijd met veel achting en liefde van.

Zijn Eerwaarde werd toen hij daar stond beroepen te Voorburg, maar daar het sterk vroom konden die van Voorburg het beroep aan hem niet opdragen. De Heere had wat anders voorzien. Zijn Eerwaarde te Borselen in de heilige dienst arbeidende, werd van de gemeente zeer bemind en in waarde gehouden; vooral van de vromen. Maar dit mocht de gemeente van Borsele niet lang gebeuren of God zou hem van hen wegnemen en verplaatsen in zijn vaderstad Goes daar Smytegelt beroepen werd anno 1692. Deze beroeping was de gemeente van Borselen tot grote droefheid. Er kwamen ouden en jonge, aankomende kindertjes in Christus, al wenende om hem te verzoeken dat hij bij hen wilde blijven. Hij had nu in die gemeente drie jaren gearbeid. Doch onze Smytegelt kon hun verzoek niet inwilligen. Eensdeels, omdat hij naar verbetering van gemeente en plaats staan mocht; anderdeels, het was zijn vaderstad, daar hij opgevoed was. En het zou hem niet anders als voor ondankbaarheid gerekend worden. Hij nam het beroep naar Goes aan. En na een behoorlijk afscheid van zijn lieve gemeente te Borselen genomen te hebben is zijn Eerwaarde naar Goes vertrokken en met veel achting en liefde ontvangen en in de heilige dienst bevestigd.

(P. de Vrieze, Historisch verhaal van het leven en sterven van den eerwaarden, geliefden, godvruchtigen en geleerden heer Do. Bernardus Smytegelt, in zijn eerw. leven getrouw leeraar in de gemeente Jezu Christi, te Middelburg; gelovig in den Heere ontslapen op den 6 mei 1739. Nijkerk, I.J. Malga, 1858.)

Voor de 2e wereldoorlog wist men in Borssele nog precies waar Smytegelt gewoond had. Een ouderwetse woning met opkamer, die later dienst deed als bakkerij.

Smytegelt bleef na zijn vertrek naar Goes consulent van Borssele en misschien ook nog van Ovezande -Driewegen. Borssele had hem laten gaan onder voorwaarde dat hij z'n oude gemeente zou helpen totdat zij een nieuwe leraar hadden gekregen. Het duurde

niet lang of de gemeente kreeg een nieuwe predikant in de persoon van Ds. Joh. Vos.
Zijn eerste kerkeradsvergadering dateert van 12 okt. 1692.

6. MARINUS SMYTEGELT

Ds. M. Smytegelt was de 9e predikant in de Herv.kerk te Borssele. Marinus werd geboren 3 okt. 1700, een zoon van Marinus Smytegelt en Clara van Ortegens; zij overleed 1 juni 1701. Vader Marinus was de jongste broer van Bernardus Smytegelt. Hij huwde op 17 aug.1699.

Marinus Jr. werd proponent in 1722 en in hetzelfde jaar in Borssele bevestigd. Hij kwam in de plaats van de overleden ds Wecksteen.

In het notulenboek van de kerkeraad in Borssele begint ds. Marinus Smytegelt met de volgende opmerking:

"Deze openstaande bladeren denke ik dat gedestineerd zijn om de handelingen van de k.kenraad en Classe met Mr.Lucas Coutrel in te schrijven. Dit schijnt te blijken in een acte geschreven in 't voorige acteboek in het begin voor fol.1. Waar deze dingen zijn is mij nooit gebleken."

Ms. Smijtegelt

Consistorie gehouden den 28 maart en den 2 april 1723.

§ 1.

Na aanroepinge van des Heeren naam is rapport gedaan van de huisbezoeken.

§ 2.

Onder censure gebleven Pieter de Vos, Jan van Dalen

§ 3.

Opnieuw gecensureerd Augustijn Schoemaker, Adriaan Stroosnier, Guiljaam van der Maas Dooreman, Henrijck Schuitte, Catalijntie Luicq, Joos Walrave

§ 4.

Ontslagen van de censure Aaltie Zoete op voorgaande vernedering soo weer op beproeving aan 's Heeren H. Avondmaal toegelaten:

§ 5.

Censura Morum gehouden en niet als onderlinge eenigh. Onder de broeders gevonden zijnde is de vgaderinge met dankzegginge gescheiden:

Consistorie gehouden den 30 sept. En 4 oct. 1725.

Is des Heeren naam aangeroepen. Is huisbezoeking gedaan door den predicant en den ouderling Marinis Joossen. Al de gecensureerde van de 6 july laatsleden zijn van de censure ontslagen.

Is door den predikant voorgelezen seker gravenen (bezwaarschrift), wegens hetdoen van den eed door den molenaere, het welck hij vzocht te mogen overleveren in d'E (eerwaarde) Classis (uit naa ten einde voorsch. Molenaer van den eed wierden ontslagen; dit is hem van gansche kkerkeraad toegestaan;

Er volgt een uitvoerig verslag

De 4e okt. 1725 stuurt de kerkeraad een heel uitvoerige brief naar de classis. Het behelst een verzoek om mee te werken dat de molenaar ontslagen wordt van een eed gedaan aan de Heren te Goes. Die eed kon wegens omstandigheden niet met een goede conscientie gehouden worden.

In de 6 jaar dat Ds. M. Smytegelt in Borssele gestaan heeft zijn er geen bijzonderheden in de notulen vermeld. De predikant heeft een 'wel versneden pen' en een helder oordeel. De gemeente toont een rustiger beeld dan in de tijd van zijn oom Bernardus.

In de notulen van de gemeente is een duidelijke lijst met mannelijke en vrouwelijke ledematen van de gemeente te vinden, gedateerd 23 juni 1727. Het zijn er ca. 107.

M. Smytegelts laatste kerkeraadsvergadering werd gehouden de 2e juli 1728. De kerkeraad vaardigde hun predikant en ouderling Isaak Deurwaerder af naar de Classis. Zij moesten de volgende brief overhandigen:

"De Kerkeraad van Borssele, wenscht den Heeren en Broederen, ordinair vgadert in hare Classicale vgderinge binnen Weerde [Waarde] den 7 juli 1728
ZALIGHEID

Eerw. Heeren, Veel gewenste broeders in Christo.

Het is nu voor de tweede reise, dat onder ons volgens de kkenordeninge van het Synodens van Middelburg Ao 1591 art: 24 geen vmakinge [aftreden] van het halve deel van het kkenraads is geschied, 'twelke sedert de fundatie van onse kk Ao 1617 tot het jaer 1727 onses wetens boven eenmaal niet is vsuimd geweest en wij betuigen wel hertelick dat het ons tot in de siele smert dat wij nu stuijten.

Met diverse citaten uit oude notulen verdedigt Smytegelt de vrijheid van de kerkeraden om hun leden op tijd te laten aftreden en andere te verkiezen. Het probleem was dat de ambachtsheer tegenwerkte! Dergelijke problemen zijn er in die tijd op veel plaatsen.

Toen Bernardus het overljdensbericht hoorde lag hij ziek op bed. Na zijn herstel preekte hij over Job 36:23: "*Wie heeft Hem gesteld over Zijn weg?*"

De preek is opgenomen in 'Keurstoffen, 50 uitmuntende predikatiën'.

Dit is het laatste wat we van Ds. M. Smytegelt aantreffen. Hij overleed 22 okt. 1728.

In het Gemeentearchief te Goes zijn de volgende mededelingen bewaard:

Den 27 Sept.1723 zijn wij: Marinus Smytegelt ende Margrita Suwens getrouwt te Middelburch in d' oude Kercke, van mijn oom, Ds. Bernardus Smytegelt, Predikant aldaer.

Den 2 Feb.1725, 'smorgens ten halve negen uren is gebooren ons eerste kind, sijnde een soon, dese is Marinus.

Den 3 Feb. 1726, 's namiddags omtrent drij uren is gebooren ons tweede kind, ook een soon, deese is Jacobus. Dit kind is gestorven den 29 September desselven jaers, 's namiddags omtrent drij uren.

Den 3 Feb. 1727, 's avonds op slagh van ses uren is gebooren ons derde kind, sijnde een dogter, dese is Clara.

Den 12 Feb. 1728 's nagt omtrent twee uren is gebooren ons vierde kind, ook een dogter, dese is Anna.

"Den 22 october 1728 's nachts ten 12 uren is mijn lieve Marinus Smytegelt in den Heere ontslapen, naelaetende een swangere weduwe met 3 kindertjes, oud 28 jaar en 19 dagen en was hier op Borselen bevestight den 1 febr. 1722.

Dit kind geboren sijnde, is ras gestorven en was Bernardus.

Op den 13 januari 1746 ben ik, Marinus Smytegelt, (jr.) getrouwt met Dina van Uye te Goes, in de Grote Kerk van Ds. Zoutmaat, predicant aldaer.

7. DE HERVORMDE KERK TE DRIEWEGEN

DE DOMINEE-MOORDENAAR

Het is zondagavond 11 mei 1687.

De bewoners van het dorpje Driewegen op Zuid-Beveland zijn ter ruste gegaan. Ook in de pastorie, die juist buiten het dorp staat, is alles stil. De neergelaten gordijnen in de studeerkamer bewijzen, dat dominee Van de Velde zich naar zijn slaapkamer heeft begeven. De zoon van de bekende Ds. Abraham van de Velde, die het boek "De wonderen des Allerhoogsten" heeft geschreven, heeft vandaag veel gepreekt. Met grote ernst heelt hij de bevolking van het stille dorp Christus en Die gekruist gepredikt. De kerk was zoals altijd vol, want velen uit de omliggende gemeenten komen zijn preken beluisteren. Meestal zijn het mensen, die hongeren en dorsten naar het levende Woord, dat recht gesneden wordt.

Het spreekt vanzelf, dat de predikanten niet graag zien dat hun gemeenteleden weglopen. Vooral de predikant van 's Heerenhoek is woedend op dominee Van de Velde. In de loop van de tijd is zijn afgunst veranderd in haat. Ds. de Cliever zint op middelen om zich van Ds. van de Velde te ontdoen.

De huishoudster, Tannetje Veth, ligt al een uur op bed. Zij weet, dat dominee 's zondagsavonds meestal tot een uur of tien in zijn studeerkamer zit te lezen en door niemand gestoord wil worden.

Ondertussen is het elf uur geworden. Plotseling schrikt Tannetje wakker. Er klopt iemand op het raam. Verschrikt springt zij uit bed en loopt zo vlug mogelijk naar de slaapkamer van de dominee. Lijkbleek vertelt zij "dat eenige quaadwillige ende boosaardige mensen de glazen inslagen".

"Steekt een keers aan, Tan, dan zullen we zien wat ze in 't zin hebben", beveelt de dominee. Als Tannetje een kaars aansteekt, staat Ds. Van de Velde op en doet zijn kamerjas aan.

Er klinkt glasgerinkel, dan een oorverdovende slag. Tannetje deinst terug. Onmiddellijk daarop klinkt er een geweerschot, en dominee Van de Velde valt met de uitroep "O God", dood op de grond. Handenwringend knielt Tannetje naast het lijk van haar geliefde predikant. Voorzichtig legt zij het lichaam op enkele kussens in de keuken. Daarna sluit zij zich op in haar kamertje.

Zodra het licht wordt begeeft Tannetje zich bevend naar buiten. Op straat komt zij weldra twee wagens tegen. Met trillende stem vertelt zij de voerlui wat er 's nachts is gebeurd. Nu duurt het niet lang meer of het gehele dorp is op de been. Als de baljuw Zacharias Matthijsen bij de pastorie komt, vindt hij daar reeds een menigte mensen in en om het huisje, "zeer bedroefd en luid jammerende om het verlies van hun beminde leraar".

Onmiddellijk zendt de baljuw een bode naar Middelburg. Zelf loopt hij buiten wat heen en weer te dreutelen. Plotseling valt zijn oog op de doornheg. Er hangt een stuk kamerjapon aan. Iets verder op de weg vindt hij nog een stukje. Beide stukjes steekt hij in zijn zak.

De volgende dag komen gerechtsdienaren uit Middelburg om ter plaatse een onderzoek in te stellen. Tannetje Veth wordt streng ondervraagd, maar deze kan niet de minste aanwijzing geven.

De doktoren en chirurgijns, die eveneens uit Middelburg gekomen zijn, verklaren dat Ds. van de Velde in de hals was getroffen. De kogel had het strottenhoofd doorboord. De dood moet onmiddellijk zijn ingetreden. Hoe het ook zij, Ds. van de Velde is niet meer.

Op de jeugdige leeftijd van 29 jaar heeft de Heere het nodig geacht Zijn knecht tot Zich te roepen.

De verdenking valt op dominee De Cliever van 's Heerenhoek, maar niemand durft deze dominee aan te klagen. Ds. Bollaert en Louis Verbrughe uit Middelburg regelen de begrafenis. Zij hebben van de mensen gehoord wie de schuldige zou kunnen zijn. De bewijzen zouden al zijn geleverd.

Tegen de middag van de 14e mei komt ... Ds. de Cliever condoleren. Als Ds. Bollaert zijn ambtsbroeder uit 's Heerenhoek ziet, gaat er een golf van ontroering door hem heen. Ds. de Cliever ziet het en vraagt: "Wat scheelt er aan, zijt gij niet wel?"

"O jawel", antwoordt Ds. Bollaert, "ik ontstelde toen ik u zag". "Zo" zegt Ds. de Cliever kalm, "en welke bewijzen zijn daarvoor?"

Voordat Ds. Bollaert iets kan zeggen antwoordt Verbrughe: "Er is een voetstap als van uw schoen gevonden en op de weg een paar stukken van een oude kamerjapon".

Ds. de Cliever haalt zijn schouders op en gaat er niet verder op in. Hij vraagt of hij de overledene nog eens mag zien. Een kwartier lang staart de dominee van 's Heerenhoek op het gelaat van de dode. Niets verraadt wat er in zijn hart omgaat.

Onder grote belangstelling wordt de godvruchtige zoon van Ds. Abraham van de Velde begraven.

Hoe men echter ook zoekt, de moordenaar is niet te vinden. Ds. de Cliever heeft wel geen alibi voor die avond, maar hij heeft alle moeilijkheden weten te omzeilen en zo raakt de predikantenmoord langzaam maar zeker in het vergeetboek. Enige tijd gaat voorbij, totdat . . . de vroegere chirurgijn Boetebier van Driewegen licht brengt in deze in nevels gehulde zaak. Want wat was er gebeurd op de avond van de moordaanslag?

Soetebier ontmoette op diezelfde avond Ds. de Cliever van 's Heerenhoek, gekleed in zijn kamerjas met een vuurroer in de hand. De chirurgijn was verwonderd dat hij de predikant zo laat nog ontmoette, en niet in zijn predikantsjas, maar in zijn kamerjas en nog wel gewapend met een vuurroer. Ds. de Cliever merkte dat en vertelde dat hij een dringende boodschap in Driewegen had moeten doen. Omdat hij niet wist hoe lang zijn bezoek in Driewegen zots duren, het kon heel laat worden, had hij een wapen meegenomen.

"Maar ik meen toch", zei Soetebier, omtrent een kwartier uur geleden in de verte een schot gehoord te hebben".

"Gij hebt goed gehoord", antwoordde de dominee, "toen ik mij veilig genoeg rekende, heb ik het geweer op een zwarte kraai afgeschoten, die ik toevallig zag zitten, wijl dit toch schadelijk gevogelte is".

Toen dokter Soetebier de andere morgen van de moord op dominee Van de Velde hoorde, was hij er in zijn hart van overtuigd, dat Ds. de Cliever de dader was. Soetebier durfde hem echter niet aan te klagen. Hij hield het geheim voor zichzelf. Zijn geweten liet hem echter niet met rust, zijn zaken gingen achteruit en hij besloot Driewegen te

verlaten en naar Oost-Indië uit te wijken. Hij schreef een uitvoerige brief over zijn ontmoeting met dominee De Cliever naar het hof van justitie in Den Haag. Nu had Soetebier weer rust in zijn hart. In Den Haag schrok men er van er werd onmiddellijk een onderzoek ingesteld.

Ds. de Cliever werd onmiddellijk gevangen genomen. In 'n brief van burgemeester en schepenen van de stad Goes aan de rechtbank in Den Haag stond: "dat Ds. de Cliever op 6 juli 1657 in de Castelenye was gevangen gezet en dat op de 10 juli in presentie van 2 schepenen de vijvers achter de pastorie te 's Heerenhoek: waren doorzocht en afgevist en stukgesneden schoenen daarin gevonden".

Enkele dagen later werd de domineemoordenaar overgebracht naar Den Haag.

"Wij verlaten thans 's Heerenhoek", schrijft de geschiedschrijver Bijloo, "en reizen zo vlug mogelijk naar Den Haag Daar aangekomen, richten wij onze schreden naar de Gevangenpoort. De op post staande hellebaardier wijst ons de deur waar we wezen moeten. Wij laten de zware klopper op de deur vallen en enige ogenblikken later vertoont zich voor het getralied venstertje of kijkgat in de deur het gezicht van een bewaker. Knarsend op zijn hengsels opent zich de zware met ijzers beslagen deur, en we treden het sombere verblijf binnen. Op het vertoon van ons bewijs tot toegang van de procureur Van den Hove brengt hij ons langs een paar trappen naar boven. Na verschillende deuren gepasseerd te zijn, houdt hij eindelijk stil, haalt zijn bos sleutels voor de dag en terwijl hij de deur opent zegt hij: "hier is de dominee, hier zaten ook de De Witten". We bevinden ons dus hier op dezelfde plaats waar 15 jaar geleden het drama, dat met zulke bloedige letteren in onze geschiedenis staat geschreven, namelijk de moord op Jan en Cornelis de Witt, werd afgespeeld.

De Cliever zit aan de tafel te schrijven. Hij is zojuist teruggekeerd van een wandeling, die hij dagelijks met zijn twee bewakers doet. Behalve wat hartkloppingen en aanmechtigheid gevoelt hij zich zeer wel. Overigens kort hij de tijd door brieven te schrijven, met zijn bewakers te bidden, een psalm te zingen of hun wat voor te lezen uit de Bijbel en een ander geestelijk boek, waarvan er verscheidene op de tafel liggen".

Vele vrome brieven schreef dominee De Cliever. Eén van deze brieven eindigt als volgt: "Ik wil, eindigende over mijn vervolgers hopen dat sy eens bekeert sullen worden en sien wat sy gedaen hebben als oock dat Godt mijn onnoosele gemeente, die nu ten deele verblint is, noch eens de oogen sal openen, opdat se mogen bemerken, dat ick haer niet dan in oprechtigheyt heb trachten te vermaenen en de innerlicke vreesse Gods te leeren".

Hoe vroom Ds. de Cliever zich ook voordeed, de bewijzen stapelden zich op en het werd voor de predikant van 's Heerenhoek een verloren zaak. Het recht zou zijn loop hebben. Ds. de Cliever was de moordenaar van de godvruchtige Ds. van de Velde.

Hij zou echter zijn veroordeling en terechtstelling niet afwachten. Toen op de 1ste augustus de bewaker het vertrek van De Cliever binnen trad, vond hij de predikant dood op bed. Hij had vergif ingenomen en daardoor zelfmoord gepleegd. Ontzettend.

De vermoorde juicht voor de troon van het Lam dat hem uit vrije genade vrijkocht. De moordenaar beroofde zich gelijk Judas van het leven, en is voor eeuwig onder gegaan. En beiden hebben het Evangelie gepredikt.

Enkele eeuwen zijn voorbij gegaan. Het ene geslacht is gegaan, het andere gekomen. Toch zijn de herinneringen aan de afschuwelijke predikantenmoord te Driewegen

gebleven. Zonder aarzelen wijst men u de plaats waar de moord is gepleegd. Het kerkje is hetzelfde gebleven, en op de preekstoel (anno 1679) heeft de vermoorde knecht des Heeren, Jakob zijn zonden en Israël zijn overtredingen gepredikt, maar ook de verlossing, die er is in Christus' lijden en sterven. Daarom kwam het volk van God uit 's Heerenhoek naar de kerk te Driewegen. Daarom moesten zij niets hebben van Ds. de Cliever, die wel predikte, maar er zelf niets van kende.

Door A. Eggebeen.

Overgenomen uit de gezindsgids 14e jaargang no. 12, mei 1962.

Hoofdstuk 2

1. AFSCHIEDING UIT DE NEDERLANDS HERVORMDE KERK.

In de tijd van de Afscheiding behoorde de hervormde gemeente van Borssele onder de classis Goes. In 1836 telde de gemeente 690 zielen, van wie 265 belijdend lid waren. Ds. J.A. Arnosi diende de gemeente van 1797 tot zijn emeritaat in 1833. 36 jaar lang diende hij de gemeente getrouw. Tevoren was hij eerst 2 jaar bij de Zwitserse garnizoensgemeente predikant geweest en daarna 17 jaar bij de Franse gemeente in Cadzand. Na zijn emeritaat in Borssele ging hij wonen in Deelen (Ov.), waar hij 7 jaar later is overleden, bijna 83 jaar oud.

Er moest dus in 1833 een nieuwe Hervormde dominee in Borssele komen. In Borssele was collator de Ambachtsheer Willem Zeelandus, baron van Borssele, een grondbezitter, wonende te Kleef in Duitsland. Deze had dus een grote stem in het kapittel bij het beroepen van een predikant. In die tijd noemde men dat het voorrecht van een collator. In het notulenboek staat uitvoerige correspondentie van de kerkeraad en van de ambachtsheer met het classicaal bestuur van Goes opgenomen, zodat we de moeilijkheden kunnen illustreren.

In de kerkeraadvergadering van 24 Juli 1833 ontving ds. J. A. Arnosi zijn 'losmaking' van de gemeente Borssele wegens emeritering. Als konsulent werd aangewezen Ds. J. Fr. Burgerhout te Ellewoutsdijk. Schriba was ouderling Jannis van de Luijster.

Elf dagen later kwam het beroepingswerk aan de orde. In de vergadering waren ook aanwezig de gemachtigden van de ambachtsheer (de collator). Het waren:

1. Jacobus Walraven van Kerkwijk, apotheker, wonende te Goes.
2. Marinus van Wijngen, burgemeester van Borssele.
3. A. Westerwijk Ossewaarde, rentmeester van de ambachtsheer, wonende te Borssele.

Toen kwam de vraag wie er beroepen moest worden. Van de 6 kerkeraadsliden brachten 5 hun stem uit op Simon Hoogerzijk, kandidaat bij het Provinciaal kerkbestuur van Groningen.

Het waren Van de Luijster, Slaakweg, Wisse, Steketee en Wagenmaker. Het 6e kerkeraadslid koos voor Hulsteijn, kandidaat bij het Provinciaal kerkbestuur in Noord-Holland. Proponent Hogerzeil Mzn. was uitgesproken rechtzinnig in zijn opvattingen. Dus de gesachikte man voor Van de Luijster en zijn broeders. Maar niet voor de gemachtigden van de collator. Ze verklaarden noch niet te kunnen stemmen, omdat Simon Hogerzeil hun "niet genoegzaam" bekend was. Daarom vroegen ze 14 dagen uitstel "waarin de Kerkeraad moest berusten".

Inderdaad werd 2 weken later weer een kerkeraadvergadering gehouden, maar ook nu kwam het nog niet tot het uitbrengen van een beroep als gevolg van tegenwerking van de collator. Deze had geschreven, dat het toch Petrus Henricus van Hulsteijn moest worden. Om uit de problemen te komen, wende de kerkeraad zich nu tot het classicaal bestuur te Goes. Dit adviseerde: de zaak in der minne te schikken. Dit lukte echter niet.

De classis probeerde de keuze van de collator te verdedigen, door te zeggen dat het in "*belang van de gemeente*" was. Zij gaven de kerkeraad nog geschenken "om de gemoederen te stillen, een avondmaalservies, doopservies en de "cijnzen" werden kwijt gescholden". Wat een ongelukkige manier van doen!. Zo moest het Hulsteijn worden, want de andere was te "*dweperig*".

Om kort te gaan: in 1833 werd kandidaat J. B. Burgerhout beroepen hetwelk hij aannam; (1834 tot 1839). De kerkeraad zich er bij neer leggen. De door de kerkeraad begeerde student sterft kort daarna te Goes aan cholera. De aangewezen nieuwe dominee is de oude waarheid niet toegegaan. Vervolgens weigert hij te dopen in de Naam des Vaders, en des Zoons en des Heiligen Geestes, maar doopt de kinderen der gemeente in de naam van geloof, hoop en liefde. (*Hier zien we dat deze predikant niet meer ziet, het verschil tussen dopen met water, en dat het gedoopte kind ook met de Heilige Geest gedoopt moet worden in de wedergeboorte*)

Geschil met de kerkeraad kan niet uitblijven. In 1835 bedankt het kerkeraadslid Jannis van de Luister. Deze nodigt ds. Budding om te komen preken op de hofstee van nu mevr. Quist, achter de molen. Op 11 september komen er zo'n 400 mensen naar deze bijzondere prediker luisteren. Zo ontstaat een Christelijk Afscheiden Gemeente in Borssele.

De Hervormde Kerk stond in die tijd niet op het Plein, maar men kerkte nog steeds in het zogenaamde Polderhuis; wat nu de oude Brand weergarage is. In dit gebouw heeft ook Ds. B. Smytegelt nog gepreekt.

In 1851 is de zolder van dit gebouw zo slecht, dat men besluit tot nieuwbouw van de huidige Hervormde Kerk.

2. CHRISTELIJK AFGESCHIEDEN GEMEENTEN NIEUWDORP

De eerste keer dat een afscheiden predikant in Zuid- Beveland kwam prediken was Ds. H. J. Budding de afgezette predikant uit Biggekerke op Walcheren. Hij preekte op 30 sept. 1836 te Nieuwdorp. Hij was uitgenodigd door Christiaan Steketee, P. van Westen en W. de Jager. Nieuwdorp ligt in de burgerlijke gemeente 's Heer Arendskerke in de Zuid-Kraaiyertpolder, niet ver van het Sloe, het water dat vroeger Zuid-Beveland en Walcheren scheidde. Vroeger werd Arendskerke het Oudedorp genoemd. Nieuwdorp is veel later ontstaan na de inpoldering.

Dat het in het jaar 1835 op Zuid-Beveland onrustig werd, bewijst een geschreven document, dat te vinden is in het archief van de Gereformeerde Kerk in Nieuwdorp. Het is van de hand van Christiaan Steketee. In hoofdzaak geeft hij de belangrijkste feiten uit de gemeente tot het jaar 1868.

Met dat doel: "Om in gedachtenis te houden hetgeen de Heere, te Nieuwdorp, tegen alle menselijke gedachten in, daar heeft believen te stellen. Hij schrijft dat de Heere, in het begin van 1835, veel mensen bekeerde. Waardoor de oude mensen opgewekt werden, om het gezelschapleven dat overlang gestaakt en was kwijnende geweest, zowel onder jonge als oude mensen weer in aanvang begon toe te nemen. Zodat er veel huisgezinnen waren waar weer gesproken werd hoe God een mens bekeerd."

Christiaan Stekete, geboren 1782, vestigde zich in 1805 als kleermaker te Nieuwdorp. Hij was getrouwd met Maatje Hoebeke, die hij in 1824 door de dood verloor.

Stekete kon zich nog uit zijn jeugdijaren herinneren dat hij in 1811 toen hij 28 jaar was Napoleon eens had gezien, toen deze op een wit paard zat, gevolgd door een groep officieren, tijdens een inspectie over de zeedijk in Borssele reed. Maar Christiaan heeft grotere dingen gezien dan de werledgroten, hij zag de heerlijkheid van Christus.

Toen hij in Nieuwdorp kwam was het zeer donker in de Hervormde kerk. Hij kon op het hele dorp maar 1 vrouw vinden die de Heere vreesde. Op het aanhoudend en gelovig gebed van Christiaan gaf de Heere enige opwekking in 1816. Verscheidene mensen werden krachtadig bekeerd. Deze mensen waren als schapen die geen herder hadden. Velen gingen in die tijd naar Arnemuiden, waar de waarheid nog te beluisteren was. De Heere maakte rond 1835 Christiaan werkzaam met de geesteloze toestand. Hij kreeg vertrouwen dat de Heere zou opstaan tot bekering van zondaren. Dat gebeurde ook in het genoemde jaar. Velen werden krachtig bekeerd en voor de dienst des Heeren ingewonnen. Onder hen waren 4 dochters van Christiaan, die nog thuis waren, en zijn zoon Christiaan.

Op zondag 4 september 1836 werd de eerste kerkeraad van de Afscheiden gemeente bevestigd. In 1842 werd Christiaan Stekete Jr. als predikant bevestigd. Vader Stekete zat nog 22 jaar in de kerkeraad samen met zijn zoon. De vader stierf 1864, de zoon 1882. 40 jaar heeft Ds. Stekete de gemeente met ijver en liefde gediend.

TERUGBLIK

Ouderling Christiaan Stekete schrijft in " *Gedachtenis* " "Den 30 April begon de Heere Zijn volk alhier krachtiglijk uit de gemeenschap te leiden, van hen die zich wel met de naam Gereformeerde Kerk bedekken, maar die zich niettegenstaande in de leer, tucht en dienst, Anti-gereformeerd openbaar maken, gelijk dit uit de afzetting van rechtzinnige leeraars duidelijk blijkt "

Zijn kleermakerij werd dagelijks door ontwaakten en begerigen bezocht. Hij zal daar wel menig overtuigd, ontwaakt en heilbegerige ziel toegesproken hebben, op de weg naar de eeuwigheid.

Wat is het dan nu arm in ons Vaderland geworden. O, we mochten wel uitroepen tot die levende God, of Hij ook noch in deze bange tijd, Zijn Geest uit zou willen storten, en dat er mensen van dood levend gemaakt zouden worden. Er zijn toch onder onze voorgelachten veel zuchters geweest. Zie eens hoe begenadigd ons voorgelacht in dit hoekje van Zuid-Beveland geweest is. Dat daar noch zuchters voor het nageslacht bij geweest zijn, is zeker waar. Dus in zonderheid ook onze jonge mensen, uw (over)grootouders en verder voorgelacht, hebben noch voor u gezucht. Waarom zouden wij dan toch niet blijven bidden en pleiten op de belofte die ons voorgelacht gekregen heeft, dat in het late nageslacht Zijn Heilige Geest nog uitgestort zal worden, en dat de jonge mensen de ouden nog zullen komen te beschamen. Psalm 103: 9.

Maar 's Heeren gunst zal over die Hem vrezen,
In eeuwigheid altoos de zelfde wezen;
Zijn trouw rust zelfs op 't late nageslacht,

Dat Zijn verbond niet trouweloos wil schenden,
Noch van Zijn wet afkerig d' oren wenden,
Maar die, naar eis van Gods verbond betracht.

O, Jongens en meisjes, zoek toch je binnenkamer op, en blijft maar vragen om genade. Al moet je er jaren lang om vragen, en de Heere om smeken, dan zal de Heere je toch niet laten staan. Wat zou het een voorrecht zijn, als er hier en op andere plaatsen eens een opleving kwam, en dat de Heere noch eens krachtig zou willen werken onder de jonge mensen. Net als in de oude tijden, zoals in 1830 tot 1840, toen de Heere wel 10 tot 12 jonge mensen overtuigde van zonden, en krachtig stil gezet werden...

De Nederlands Hervormde Kerk in 's Heerenhoek

's Heerenhoek -vroeger Calishoek genoemd- is gesticht in 1657. De eerste jaren kerkte men in een schuur, die bij de grote brand in 1669 waarschijnlijk mede in vlammen opging. Een ooggetuige schreef over die brand: '*... meest alle d'huysen van den voorsten hoeck, weynick uytgenomen, in een ogenblik ter neder rucende, de voncken door den harden wint seer voortgedreven zijnde ende hierdoor een groten armoede van vele goede ingesetene veroorsaecht was....*'

Toen men door de brand in 1669 zonder ruimte voor de kerkdiensten kwam te zitten, werd er in 1672 een nieuwe kerk in gebruik genomen. waarna zelfs nog een nieuwe School in 1752 gebouwd is.

De oorzaak die er uiteindelijk toe hebben geleid dat dit kerkgebouw overbodig is geworden, licht in de 17e en 18e eeuw. De bevolking van 's Heerenhoek, evenals de andere dorpen, was toen vrijwel geheel protestants. In 1711 bijvoorbeeld was nog maar 13% van de bevolking katholiek.

Het keerpunt is te wijten aan de Staats omwenteling in 1795, toen mocht er van de Regering een katholieke kerk gebouwd worden. Dit is de zelfde kerk die er nu nog staat. Het aantal protestanten bleef tot ongeveer 1830 gelijk. Na dezen heeft de daling zich voort gezet, tot dat er in 1960 vrijwel geen Hervormden meer waren.

De Hervormde Kerk in 's Heerenhoek is nog te zien, in het Openluchtmuseum in Arnhem. Vroeger hete het dorp "calishoek"

Met de predikanten uit de Hervormde Kerk, hadden de inwoners van s' Heerenhoek, Nieuwdorp en Borssele het in de vorige eeuw niet zo best getroffen. Integendeel. De eerste twee werden afgezet na openbare dronkenschap, en de derde is na een opgedrongen beroep gestorven voor zijn bevestiging; (op opmerkelijk). Maar het gedrag van de Hervormde predikanten zou niet hebben geleid tot afscheiding, maar de oorzaak lag dieper. Er kwam namelijk een verzet tegen het loslaten van de Gereformeerde belijdenis. Daar gingen nog mensen gebukt onder. Want wie God verlaat heeft smart op smart te vrezten.

Na een aarzelend begin in 1835, werden er op veel plaatsen in 1836, gemeenten gesticht. En toen brak de vijandschap pas echt los.

Als de Heere door gaat werken met Zijn Geest, gaan de mensen getuigen van de liefde tot de Heere, en dan gaat de wereld spotten en boos worden. Als de duivel

merkt dat de Heere met Zijn Geest in zondaarsharten gaat werken, dan briest hij van woede en kan niets meer verdragen.

Ook in ons gewest kwam de overheid in touw; met Koning Willem I gingen ze Gods werk veroordelen. Het regende boetes, die de mensen niet konden betalen vanwege de grootte bedragen. Op 3 september sprak de rechtbank van Goes hun eerste vonnis uit over de Afgescheidenen.

De 46 jarige korenmolenaar Izak Naeye A.zn. uit 's Heerenhoek, kreeg over zijn godsdienstige samenkomst, met een aanzienlijke schare toehoorders, f 100,= boete. De oorzaak van het vonnis was, dat hij, de toen op Walcheren wonende Oefenaar Willem Vijgeboom tegengekomen was, en hem had uitgenodigd om te komen oefenen in zijn huis of schuur. Dat stemde hij toe en op donderdag 26 Mei 1836 kwam hij.

Op 7 September 1836 preekte Ds. Budding in de Herberg van G. Otte in Nieuwdorp over Markus 10:20-27, over de rijke jongeling.

Zo ook in de schuur van B. Niewenhuize in Nieuwdorp waar Ds. Budding preekte, daar kreeg Ds. Budding een boette van f 100,= B. Niewenhuize, omdat hij zijn schuur afstond f 50,= en de ouderlingen en diakenen f 25,= wat in die tijd bijna niet te betalen was.

3. CHRISTELIJK AFGESCEIDEN GEMEENTEN OMGEVING BORSSELE

Overgenomen uit: *De Afscheiding van 1834 in Zeeland 1834-1869*, Deel I door Dr. J. Wesseling

Nieuwdorp in de periode 1835-1850

Nieuwdorp is ontstaan in de Zuid-Kraayertpolder, niet ver van het Sloe, het water, dat vroeger Zuid-Beveland en Walcheren scheidde. Op het grondgebied van deze agrarische gemeente lag als belangrijkste kern 's-Heer Arendskerke of het Oudedorp. Het Nieuwdorp is later ontstaan, zoals de naam al aangeeft.

In de tijd van de Afscheiding telde de burgerlijke gemeente ongeveer 1690 inwoners, van wie er 1050 Hervormd waren, 460 Rooms Katholiek en 180 Chr. Afscheiden. Deze laatsten vormden in Nieuwdorp een zelfstandige gemeente met een eigen predikant (in 1842 daar gekomen).

Het hoofddorp 's Heer Arendskerke ligt 6 km ten westen van Goes aan de vroegere straatweg Goes-Sloe. Thans behoort Nieuwdorp tot de gemeente Borsele.

In de zomer van 1836 was de jonge ds. Budding (26 j.) op bezoek geweest bij de wed. Aagje Onderdijk-Minnaar op haar hofstee in 's-Heerenhoek. Ze zou zich in 1836 afscheiden van de Hervormde gemeente 's-Heerenhoek-Nieuwdorp. Natuurlijk waren in het gezelschap geestelijke en kerkelijke zaken besproken. Want Budding - toen officieel geen Hervormd predikant meer in Biggekerke - was niet gewoon zijn kritische en aparte kijk op de gang van zaken in het Hervormd kerkgenootschap voor zich te houden. En de in het land zich uitbreidende afscheiding - in 1834 in Ulrum in Groningerland begonnen - had eveneens Zeeland aangerakt.

Dat het daar in 1835 ook op Zuid-Beveland onrustig werd, bewijst een geschreven document, te vinden in het archief van de Gereformeerde kerk te Nieuwdorp. Het is van de hand van de plaatselijke predikant Christiaan Steketee, die bijna 40 jaar zijn gemeente te Nieuwdorp heeft verzorgd (1842-'82). In hoofdzaak geeft het de belangrijkste feiten uit de geschiedenis van die gemeente gedurende de eerste 40 jaar. Met het doel „om in gedachtenis te houden het gene de Heere, te Nieuwdorp onder 's-Heer Arendskerke, tegen alle menselijke gedachten heeft believen daar te stellen".

Op de eerste pagina lezen we al, dat er vooral in het begin van 1835 vele mensen „tot den Heere bekeerd (werden), waardoor de oude(n) opgewekt en de gezelschappen of bijeenvergaderingen, die van overleng gestaakt waren geweest', wederom een aanvang begonnen te nemen, zoo dat vele huizen tot kleine kerken werden gemaakt".

Dit is een belangrijke notitie, want hier constateren we dus een opleving van de conventikels. Dat de bezoekers daarvan de officiële kerkdiensten in de Hervormde kerk van 's Heerenhoek-Nieuwdorp links lieten liggen mogen we gerust aannemen.

Met hun predikanten hadden de inwoners van 's- Heerenhoek en Nieuwdorp het in die tijd niet zo best getroffen. Maar het wangedrag van enkele Hervormde predikanten zou op zichzelf niet tot Afscheiding hebben geleid. De diepere oorzaak daarvan was echter het groeiend verzet tegen het loslaten van de gereformeerde belijdenis.

Wie niet meer in de Hervormde kerk kwam, om wat voor reden dan ook, had niet zoveel kwaad te vrezen. Maar anders werd het, toen na een aarzelend begin in 1835, op vele plaatsen in 1836 de gezelschappen werden omgezet in officiële gemeenten, geleid door

een kerkenraad. Dit werd namelijk door de overheid - al of niet geadviseerd door Hervormde predikanten en instanties - als een brutale uitdaging ervaren. Met als gevolg dat de rechterlijke macht in actie en tot veroordelingen kwam. Om maar niet te spreken over de algemene opinie, die de Afscheiden in de regel beslist vijandig gezind was. Vooral in 1836 met daarin de september- en oktobermaand als piek, was de activiteit van de rechtbanken in het hele land het grootst. Wat niet wil zeggen, dat daarna een stilte viel. Pas na 1840 - toen Willem II koning was geworden - zou het rustiger worden.

Op 3 september 1836 sprak de Rechtbank van eersten aanleg te Goes haar eerste vonnis uit tegen een Afscheiden bewoner van Zuid-Beveland. Dit was de 46-jarige korenmolenaar Izak Naeye Azn., geboren te Biervliet, wonende te 's Heerenhoek (niet ver van Nieuwdorp). Zijn zus Dina was met de zo befaamd geworden Afscheiden landbouwer Jannis van de Luijster te Borssele getrouwd.

Dat vonnis had als oorzaak: kort voor 26 mei was Naeye in de stad Goes de bekende, toen op Walcheren wonende oefenaar Johan Willem Vijgeboom tegengekomen en had deze uitgenodigd in 's Heerenhoek een oefening te houden. Vijgeboom stemde toe; als datum werd afgesproken donderdag 26 mei 1836.

Het ging door. Op die dag leidde Vijgeboom bij Naeye thuis in 's Heerenhoek een godsdienstige samenkomst met een 'aanzienlijke schare toehoorders'. Maar deze actie ging hem wel f 100,- boete kosten; Naeye kwam er met f 8,- af. Het was de eerste beboete samenkomst van Afscheidenen op Zuid-Beveland (3 september '36).

Die oefening door Vijgeboom op bovengenoemde 26 mei '36 in het naburige 's Heerenhoek gehouden, heeft op de Nieuwdorpers inspirerend gewerkt.

Op de eerste pagina van het notulenboek van de kerkeraad lezen we, dat Christiaan Steketee Jaczn., kleermaker te Nieuwdorp, de Afscheidenen begon te organiseren. Er 1836. Dit zal betekenen, dat men samenkomsten ging leiden.

In het manuscript ('gedachtenis') hierboven al eerder genoemd, staan de beweegredenen als volgt geformuleerd: „Den 30 April begon de Heere alhier zijn volk krachtiglijk uit de gemeenschap te leiden van hen die zich wel met den naam van de gereformeerde kerk bedekken, maar die zich des niet tegenstaande in leer, tucht en dienst antigereformeerd openbaar maakten, gelijk dit uit de afzetting van rechtzinnige Leraars klaarlijk blijkt.”

Het aantal bezoekers van de huisgodsdienst oefeningen nam in korte tijd zo sterk toe, dat besloten werd op 27 mei twee opzieners te kiezen en iemand die 'aantekening' zou houden van het verhandelde. Gekozen werden Christiaan Steketee (natuurlijk) en P. van Westen en tot scriba W. de Jager. Nu is het kiezen van ambtsdragers nog niet hetzelfde als hen bevestigen. En voor dit laatste moest bovendien een predikant komen die beschikbaar, namelijk H.J. Budding, die toen op Zuid-Beveland druk in de weer was. Op zaterdag 3 september had hij gelegenheid naar Nieuwdorp te komen. Steketee en anderen profiteerden in dubbel opzicht van zijn komst, want er werd niet alleen „tot onderlinge stichting gesproken”, maar ook overgegaan tot een nieuwe verkiezing van ambtsdragers. De uitslag was: Steketee en Van Westen opnieuw tot ouderlingen gekozen, en W. de Jager en W. Dekker tot diaconen. En de volgende dag kon de instituering plaats vinden. Aan de totstandkoming van de Afscheiding in Nieuwdorp heeft ongetwijfeld Christiaan Steketee Jaczn. De grootste stoot gegeven. Zijn naam wordt zelfs met ere genoemd in 'Levensberichten van Zeeuwen', geschreven door Nagtglas.

Daarom volgen hier eerst enige levensbijzonderheden over die Nieuwdorper ouderling.

Steketee was afkomstig uit de kleine boerenstand en werd op 10 september 1782 in Borssele geboren als zoon van Jacob Steketee en Cornelia Maas. In zijn jeugd ondervond hij aan den lijve wat armoede en ontberingen betekenden, zeker in de Franse tijd. Hij herinnerde zich nog heel goed die kwade dagen, toen de tarwe f 20,- en de aardappels f 6,- de zak kostten en de suiker voor de gewone man haast onbetaalbaar was; daarbij kwam nog, dat burgers er boeren aan vreemde soldaten de kost moesten geven.

Toen Steketee ongeveer 23 jaar was, kwam hij als 'boerenkleermaker' in Nieuwdorp wonen, in die dagen nog een gehucht in de Zuid-Kraayertpolder in de burgerlijke gemeente 's Heer Arendskerke (1805). Het volgend jaar - juli 1806 - trouwde hij met Maatje Hoebeke (die hij in 1824 door de dood verloor).

„Hoewel hij een eenvoudig, stil man was, schijnt hij een buitengewone invloed in zijn kring te hebben uitgeoefend, en het is voornamelijk aan zijn rustige werkzaamheden en kalme bemoeiingen te danken, dat een vergeten afgelegen gehucht tot een vrij aanzienlijk kerkdorp is geworden.” In zijn geschiedkundig overzicht van de Geref. kerk te Nieuwdorp schrijft Chr. Melse nog: “Vader Christiaan Steketee, die in de wandeling familiair 'het ouwe Kersaentje' (Christiaantje) genoemd werd, was de raadsman en toevlucht van ieder. Zijn kleermakerij werd dagelijks door ontwaakten en heilbegerigen bezocht. Daar kon men zijn hart uitstorten en troost en leiding ontvangen.”

Na veel strijd scheidde de weduwnaar Steketee zich op 30 april 1836 af met zijn beide dochters Cornelia en Pieterella en zijn broer Cornelis Steketee, niet van de Gereformeerde leer, maar van het Hervormd genootschap, dat in de plaats van die kerk was gekomen. Vanaf de stichting van de Afgescheiden gemeente van Nieuwdorp in september 1836 tot zijn dood in 1864 heeft hij deze als ouderling gediend.

Er bestaat van hem een geschriftje, in 1883 uitgegeven met een voorwoord van Cornelis Steketee Czn., zijn kleinzoon, toen predikant te Veere. Het is getiteld: 'Een boekje voor mijn hart en wandel (bevattende een bekeringsgeschiedenis uit vroeger tijden 1782-1824) nagelaten door Christiaan Steketee, geboren te Borssele, 10 September 1782, overleden te Nieuwdorp, 12 September 1864. (F. P. D 'Hui te Middelburg 1884)'. De kleinzoon kon zich zijn grootvader nog voorstellen: „...ik zie hem nog gaan, den ouden eerwaardigen grijsaard, groot en kloek van gestalte en nog ongebogen, ofschoon reeds over de tachtig jaren, zoals hij, leunende op een stok, over het dorpje heenwandelde.”

Instituering 4 september 1836

Zondag 4 september 1836 is voor de Afgescheidenen in Nieuwdorp en directe omgeving een historische datum geworden, want op die dag is de eerste Afgescheiden kerk op Zuid-Beveland gesticht. Via een procesverbaal weten we zelfs precies bij welke gelegenheid en waar dit is gebeurd, namelijk in de schuur van Boudewijn Nieuwenhuyse, een 50jarige landbouwer, geboren in Kruiningen, maar toen wonende op een hofstede in de Oude Kraayertpolder onder 's Heer Arendskerke. Volgens A. de Smit lag deze boerderij even ten noorden van de later aangelegde spoorlijn bij de Ankerveerse dijk."

Het valt op, hoe vaak in het hele land een Afscheiden gemeente is geïnstitueerd in een boerenschuur. Eigenlijk is dit wel te begrijpen, want daar had men de ruimte. In de kom van het dorp stonden immers in de regel maar kleine huisjes. Een element, dat ook niet vergeten mag worden, is, dat men buiten het dorp gemakkelijker zijn gang kon gaan en daar niet zoveel last had van nieuwsgierigen die de Afscheidenen vijandig gezind waren. Daar komt nog bij, dat landbouwers door hun positie gewend waren enige leiding te geven, althans vergaderruimte tot hun beschikking hadden, en daardoor in de gelegenheid waren een initiatief -waarbij een betrekkelijk groot aantal mensen betrokken was -te doen uitvoeren.

Zo was hij die eerste zondag in september 1836 naar de boerderij van Boudewijn Nieuwenhuysse gegaan om in diens schuur een godsdienstoefening te leiden en een kerkenraad te bevestigen. Burgemeester De Fouw had 's middags zijn veldwachter Willem de Witte opdracht gegeven bij Nieuwenhuysse poolshoogte te nemen en rapport uit te brengen. Toen deze de schuur binnenkwam, was het er vol, naar zijn schatting wel 400 à 500 (!) mensen, zowel mannen als vrouwen, van alle kanten samengestroomd.

In zijn proces-verbaal noemde hij de namen van belangstellenden uit Yerseke, 's Gravenpolder, Wolphaartsdijk, Borssele, Goes, Heinkenszand, Wissekerke (bij 's Heer Hendrikskinderen), Kloetinge en 's Hoerenhoek. De meesten kwamen uiteraard uit de burgerlijke gemeente 's Heer Arendskerke, waartoe ook Nieuwdorp behoorde.

In zijn proces-verbaal noteerde hij ook, dat bij zijn binnenkomst in de schuur ds. Budding, gewezen Hervormd predikant van Biggekerke, zittend in een stoel op een boerenwagen op de dorsvloer, net bezig was een preek te houden. In die middagsamenkomst waren 2 kinderen gedoopt, resp. van Gerard Otte en Adriaan van Antwerpen, beiden uit 's Heer Arendskerke.

Terwijl in diezelfde middagdienst door ds. Budding tot ouderlingen waren bevestigd: Wisse Dekker, landman, zoon van François, 50 jaar, geboren Meliskerke, wonende te 's Heer Arendskerke ".

Willem de Jager, landman, zoon van Gillis, 48 jaar, geboren Eversdijk gemeente Kapelle, wonende te 's Heer Arendskerke.

En tot diakenen: Christiaan Stekete, kleermaker, zoon van Jacob, 54 jaar, geboren te Borssele, wonende Nieuwdorp.

Pieter van Westen, boerenarbeider, zoon van Dirk, 63 jaar, geboren Koudekerke op Walcheren, wonende Nieuwdorp.

Ongeveer 7 uur 's avonds was de laatste dienst afgelopen; bij de uitgang van de schuur was nog een deurcollecte gehouden. De veldwachter rapporteerde tenslotte, dat hij geen enkele 'storing van de openbare orde' had bespeurd.

Het woord was nu aan de rechtbank te Goes. Deze veroordeelde ds. Budding tot f 100,- en Nieuwenhuysse tot f 50,- boete, terwijl de 4 nieuwe kerkeradsleden elk f 25,- kregen te betalen. Daarbij kwamen nog de proceskosten, ook een klein kapitaaltje, namelijk f 14,25.'

Drie dagen later - woensdag 7 september '36 - preekte ds. Budding al weer in Nieuwdorp, nu in de herberg van Gerard Otte, 40 jaar, wonende in Nieuwdorp. De preek had tot tekst Marcus 10:26 en 27: „*En zij werden nog meer verslagen, zeggende tot elkander: Wie kan dan zalig worden? Doch Jezus, hen aanzien, zeide: Bij de mensen is het onmogelijk, maar niet bij God; want alle dingen zijn mogelijk bij God.*”

Veldwachter Willem de Witte moest opnieuw in actie komen. Hij maakte proces-verbaal op en het vonnis werd: ds. Budding f 100,- en Gerard Otte, die zijn herberg beschikbaar had gesteld f 50,- boete. De 4 kerkeeraadsleden kregen elk weer f 25,- te betalen. Het waren de ouderlingen Chr. Steketee en Pieter van Westen met de diakenen Wisse Dekker en Willem de Jager.

Door deze pijnlijke ervaringen wat terughoudender geworden, besloot men voortaan met niet meer dan 20 personen bij elkaar te komen. Het kwam er op neer, dat men nu huisgodsdienstoefeningen ging houden en op particuliere adressen samenkwam. Dit preeklezen vond in Nieuwdorp plaats bij Steketee of Van Westen aan huis. In de Noord-Kraayertpolder was een boerderij het punt van ontmoeting en in 's Heer Arendskerke de woning van Arie van Mal.

Ruim 15 maanden later zou er nog eenmaal een veroordeling worden uitgesproken over en lid van de gemeente Nieuwdorp. Gerard Otte had op 14 januari 1938 ds. Budding weer in zijn herberg laten preken. 's Morgens preekte hij over Hebr. 13:4 (eerste gedeelte), 's middags over het tweede deel van dezelfde tekst en 's avonds had hij Lucas 9:57-62 behandeld. In die samenkomsten waren op verzoek van ds. Budding geen kerkeeraadsleden aanwezig geweest. Hij had namelijk laten weten, dat ze, wanneer ze van plan waren eventuele boeten te betalen - en dat waren ze - beter deden thuis te blijven. Daardoor zouden ze minder kwaad doen dan door te komen. Want hijzelf was principieel tegen het betalen van dergelijke boeten. Zijn advies had echter ouderling Pieter van Westen niet bereikt, want deze was wel de herberg van Otte binnengegaan en daar toen maar gebleven. Hoewel zijn naam niet voorkomt in het vonnis, dat de rechtbank te Goes nog geen twee weken later uitsprak. Het luidde:

Huibert Jacobus Budding, zoon van Willem, 28 jaar, geboren Rhenen, wonende Middelburg, Herder en Leeraar in de Gereformeerde kerk f 100,- boete.

Geerard Otte, zoon van Jan, 41 jaar, geboren Ellewoutsdijk, wonende Nieuwdorp gemeente 's Heer Arendskerke, herbergier. De proceskosten bedroegen f 2,99.

Weer weigerde ds. Budding de f 100,- te betalen, Otte was op dit punt hele maal eens geestes met hem. Aanmaningen maakten hem niet soepeler. Hij ging tot het uiterste en liet het aankomen op een publieke verkoop van zijn goederen, die in elk geval f 351,- inclusief vervolgingskosten moest opleveren. Tot deze som waren de nog niet betaalde boeten volgens de notulen - inmiddels opgelopen. Het eerst werd door de deurwaarder een koe geveild. Otte bood fl 351,- - het te innen bedrag - en dus was de verkoping meteen afgelopen. Formeel had Otte geen boete betaald voor het houden van godsdienstoefeningen!

Enkele keren kwam het voor, dat in zo'n dienst één of twee kinderen werden gedoopt, resp. in juni en augustus 1837 en januari 1838. Maar dan moest natuurlijk ds. Budding wel beschikbaar zijn. Hij was in 1837 provinciaal predikant voor Zeeland geworden en in de verre omtrek was toen geen andere dominee te vinden.

Helaas verdween ds. Budding in januari 1839 uit eigen vrije wil uit de Afgescheiden kerken en maakte dit op de volgende wijze kenbaar: Op de provinciale vergadering van 30 januari 1839 bij hem aan huis gehouden verscheurde hij zijn beroepsbrief en gooide de stukken op het vuur. Hij wilde blijven bij de oude psalmberijming van Datheen en wenste beslist geen invoering van de nieuwe psalmberijming van 1773 (die dus niet

meer zo nieuw was). Ook van het bij de Koning aanvragen van vrijheid van godsdienstoefening moest hij niets hebben.

Borssele

Borssele telde 760 inwoners in de dagen van de Afscheiding, van wie het grootste deel tot de Hervormde kerk behoorde. Om wat preciezer te zijn, de Hervormde gemeente van Borssele ressorteerde onder de classis Goes en de ring Borssele. In 1836 telde die gemeente 690 zielen, van wei 265 belijdend lid waren. Ze is van 1797 tot zijn emeritaat in 1833, dus 36 jaar lang, gediend door ds. J.A. Arnosi. Daarvoor was hij eerst 2 jaar bij de Zwitserse garnizoensgemeente predikant geweest en daarna 17 jaar bij de Franse/Waalse gemeente in Cadzand. Na zijn emeritaat in Borssele gekregen te hebben, ging hij wonen in Delden (Ov.), waar hij 7 jaar later is overleden, bijna 83 jaar oud.

Spanningen tussen kerkeraad en collator.

Er moest dus in 1833 een nieuwe Hervormde dominee in Borssele komen. We gaan hier wat dieper in op de voorgeschiedenis van dit beroep, omdat ze ons een goede kijk geeft op de spanningen, die het uitoefenen van het zg. collatierecht met zich kon meebrengen. In Borssele was collator de ambachtsheer Willem Zeelandus, baron van Borssele, een grondbezitter, wonende te Kleef (Duitsland). Deze had dus een grote stem in het kapittel bij het beroepen van een predikant, een van de voorrechten van een collator. In het notulenboek staat de uitvoerige correspondentie van de kerkeraad en van de gemachtigden van ambachtsheer met het classicaalbestuur van Goes opgenomen, zodat we de moeilijkheden kunnen illustreren.

In de kerkeradsvergadering van 24 juni 1833 ontving ds. J.A. Arnosi zijn 'losmaking' van de gemeente Borssele wegens zijn emeritering. Als consulent werd aangewezen J.Fr. Burgerhoudt te Ellewoutsdijk. Scriba is ouderling Jannis van de Luijster. Elf dagen later kwam het beroepingswerk aan de orde. In de vergadering waren ook aanwezig de gemachtigden van de ambachtsheer (de collator). Het waren:

Jacobus Walraven van Kerkwijk, apotheker, wonende te Goes.

Marinus van Wijngen, burgemeester van Borssele.

A. Westerwijk Ossewaarde, rentmeester van de ambachtsheer, wonende te Borssele.

Eerst werden de financiële voorwaarden vastgesteld, waarop de nieuwe predikant zou worden beroepen:

1. Vrijdom van alle landelijke en plaatselijke belastingen op het predikantshuis staande of met de tijd daarop komende.
2. Vrijdom van alle grond- en personele belasting, uitgezonderd de accijns (b.v. deuren, vensters, schoorstenen etc.).
3. Vrijdom van de belasting op de meid.
4. Vrijdom van de parochie-lasten.
5. Vrij vervoer naar vacature- en liefde beurten.

Maar de predikant moest jaarlijks f 72,- huishuur aan de kerkenraad betalen. Toen kwam de vraag wie er moest beroepen worden. Van de 6 kerkeradsleden brachten 5 hun stem uit op Simon Hogerzeil, kandidaat bij het provinciaal kerkbestuur van Groningen. Het waren Van de Luijster, Slaakweg, Wisse, Steketee en Wagenmaker.

Het 6^e kerkeraadslid koos voor Petrus Henricus van Hulsteijn, kandidaat bij het provinciaal kerkbestuur van Hoord-Holland. Proponent Hogerzeil Mzn. Was uitgesproken rechtzinnig in zijn theologische opvattingen, dus de man voor Van de Luijster etc. Maar niet voor de gemachtigden van de collator. Ze verklaarden nog niet te kunnen stemmen, omdat Simon Hogerzeil nu niet genoegzaam bekend was. Daarom vroegen ze 14 dagen uitstel waarin de Kerkeraad moest berusten.

Inderdaad werd 2 weken later weer een kerkeraadvergadering gehouden, maar ook nu kwam het nog niet tot het uibringen van een beroep als gevolg van tegewerking van de collator. Deze had geschreven, dat het toch Petrus Henricus van Hulsteijn moest worden. Om uit de problemen te komen, wendde de kerkeraad zich nu tot het classicaal bestuur te Goes. Dit adviseerde: de zaak in der minne schikken. Dit lukte echter niet.

In een schrijven van 1 september 1833 aan de classis probeerden de gemachtigden van de collator (ambachtsheer) diens keuze van Van Hulsteijn te rechtvaardigen en te verdedigen met wel erg onzakelijke argumenten:

Het was immers overduidelijk, dat de ambachtsheer door daden getoond had „veel belang te stellen in de welvaart der gemeente". Dit bleek o.a. uit de aanzienlijke giften door hem zowel aan de armen in het algemeen als aan de diaconie in het bijzonder geschonken; verder uit het jaarlijks zorgen voor brood en wijn bij het Avondmaal, het schenken van een tafelkleed en zilveren servies voor het bedienen van doop en Avondmaal; ook uit het kwijtschelden van hem verschuldigde 'cijnzen' en dergelijke aan minvermogene of door omstandigheden ongelukkig geworden dorpsbewoners.

Ook hadden de 5 kerkeraadsliden - die vóór S. Hogerzeil waren verklaard, dat ze wel dankbaar waren voor alles wat de ambachtsheer voor de gemeente deed. En hadden ze geen bedenkingen tegen kandidaat Van Hulsteijn. Alleen vreesden ze, dat deze voor de gemeente 'te zacht van aard' zou zijn. De gemachtigden hadden toen 2 weken uitstel van stemming gevraagd om gelegenheid te krijgen nadere informatie in te winnen over het gedrag en de kunde van S. Hogerzeil. En dit had ongunstige inlichtingen opgeleverd. Behalve geruchten over 'vroeger onzedelijk gedrag', zou Hogerzeil toen hij eens in Borssele preekte, dingen hebben gezegd, waaruit wel bleek, dat hij iemand was "die noch door beschaving, noch door zedelijkheid, noch door zachtzinnigheid en verdraagzaamheid" geschikt geacht kon worden voor een gemeente, waar ook vele "Roomsegezinde bewoners" waren.

In 's Heerenhoek, waar vele Rooms-Katholieken woonden, had hij -naar men vertelde-gezegd: "dat men de Roomsegezinden het land moest uitdrijven en de pastoors ophangen". En in Borssele zou hij kerkgangers, die vóór het begin van de dienst nog buiten de kerk stonden te praten, hebben toegevoegd: "gij zoudt beter doen in Gods Woord te lezen dan daar te staan". Tegen kerkmensen, die voor het uitspreken van de zegen de kerk al verlieten, was hij als volgt uitgevaren: "Wie op den zegen niet wil wachten, is waardig dat hem de vloek achtervolge". In het land van Schouwen was zijn "dweeppzuchtige handelwijs" er de oorzaak van geweest, dat vele predikanten daar hadden aangeraden hem niet op de preekstoel toe te laten. Aan het eind van hun uitgebreid schrijven aan het classicaal bestuur schreven de gemachtigden van de ambachtsheer nog dat ze 'met leedwezen' hadden geconstateerd, dat in deze vergaderingen de voorzittende ouderling Jannis van de Luijster steeds de boventoon voerde. Ze noemden hem een man, die door zijn overdreven godsdienstige begrippen en zijn onverstandig ijveren voor zogenaamde rechtzinnigheid „bijzonder behagen schijnt

te hebben in den kandidaat Hogerzeil en alles heeft in het werk gesteld om anderen daartoe over te halen". We merken hierbij terloops op, dat Van de Luijster eerst zeer geporteerd was geweest voor de ook in 1833 in Groningen afgestudeerde student Pieter van der Velde, maar deze was helaas in juli 1833 plotseling in Goes aan cholera overleden. Het is zeer aannemelijk, dat Van de Luijster via deze kandidaat van diens collega Simon Hogerzeil had gehoord.

De gemachtigden schreven tenslotte nog, dat Van de Luijster een man was, die het niet verdiende lid van de kerkeraad te zijn. Hij wilde immers de Evangelische gezangen niet meezingen en zich er niet mee bemoeien, zodat hij niet meehielp de kerkelijke wetten te handhaven, waartoe hij toch verplicht was.

In een schrijven aan het classicaal bestuur ging de *kerkeraad* in op de tegen Hogerzeil ingebrachte bezwaren. Deze zou ongeschikt zijn voor een gemeente, waarin vele roomsgezinden woonden ('s Heerenhoek!) en soms blijk geven van een „dweepzuchtige handelwijs" en „dat hij veeleer het goede in de Gemeente zoude tegenwerken dan bevorderen". Dit alles had volgens de kerkeraad slechts „schijn van waarheid". De vertraging in het beroepingswerk zat vast op de bedoeling van de collator om Van Hulsteijn erdoor te drukken. Bovendien mocht een kerkeraad door een ambachtsheer niet gedwongen worden in diens keuze van een herder en leraar te berusten. Het zou een algehele miskennis van de rechten van de kerkeraad betekenen als tegen de wil van 5 van de 6 kerkeraadsliden een bepaald iemand - met uitsluiting van alle anderen - in de gemeente beroepen werd. Dit zou ook 'heilloze gevolgen' voor de gemeente en voor de predikant zelf hebben.

Het conflict om Hogerzeil loste zich vanzelf op, want deze had inmiddels het beroep naar Augsbuurt-Kollumerzwaag in Friesland aangenomen. Maar daarmee waren de dieper liggende oorzaken van het conflict nog niet weggenomen. Om kort te gaan: in december 1833 werd met algemene stemmen beroepen J. P. Burgerhoudt, kandidaat bij het provinciaal kerkbestuur van Zuid-Holland. Van de Luijster was toen afgetreden als ouderling. Van 1834-'39 heeft Burgerhoudt in Borssele gestaan, waar hij dus de Afscheiding heeft meegemaakt.

Jannis van de Luijster.

Wij gaan nu eerst een aantal bijzonderheden uit het leven van deze in het kerkelijk leven van die tijd belangrijke figuur. Ook halen we een aantal notities naar voren uit zijn nu gepubliceerde levensherinneringen (Memories).

Vanaf 1829 had de landbouwer Jannis van de Luijster de gewoonte bij de jaarlijkse afsluiting van zijn bedrijfsboekhouding zijn Memories van het afgelopen jaar te noteren. Niet alleen op weersomstandigheden en oogstresultaten hadden zijn aantekeningen betrekking, maar ook op gebeurtenissen in kerk en staat. En dit laatste is voor ons doel van belang, want Van de Luijster was in 1834/35 één van de voorbereiders van de Afscheiding op zijn eiland Zuid-Beveland en later in 1846/47 van de Zeeuwse landverhuizersvereniging.' Hij was op 12 maart 1789 geboren in Hoofdplaat, in westelijk Zeeuws-Vlaanderen aan de Schelde-oever gelegen. Na zijn huwelijk met de 7 jaar jongere Dina Naeije (geboren in het naburige Biervliet) werd hij boer in Hoofdplaat. Toen hij in 1816 tengevolge van misoogst financieel vastliep, verhuisde hij naar Zuid-Beveland, waar hij in het voorjaar van 1817 in de buurt van Borssele een landbouwbedrijf van 137 gemeten had kunnen overnemen. En daar werd

maatschappelijke voorspoed zijn deel. In Borssele kwam hij in 1823 voor het eerst in de ouderlingenbank van de Hervormde kerk te zitten. Hij was toen 33 jaar. In Van de Luijster leefde een intense belangstelling voor de vaderlandse geschiedenis, speciaal ook voor het kerkelijk en godsdienstig leven van zijn tijd. Hoe groot die was, zullen we illustreren met enige passages uit zijn 'herinneringen', waarin hij vertelt over zijn reis naar 'Holland' (Leiden).

Op dinsdag 14 juni 1831 vertrok hij in alle vroegte om 5 uur 's morgens naar Goes en stapte daar met Johannes Hogesteger 'molenaarsknecht op de olymolen' op de stoomboot naar Rotterdam; 's avonds om 10 uur bereikten ze Delft. Intussen had student Pieter van der Velde - om wie de reis begonnen was - zich bij hen gevoegd. Deze studeerde in Leiden theologie en was, wat zijn godsdienstige ligging betreft, orthodox. De dag na hun aankomst in Delft bezichtigde het drietal 's morgens eerst de kerk van Delft, waarbij ze vooral getroffen werden door de graftomben van de prinsen van Oranje: 'Alles met verwonderinge gezien, bijzonder hoe de Heere door haar (hen) zoveel heil aan Nederland gedaan heeft. En Nederlands volk begaafd heeft om alles zoo kunstig uijt marbelsteen na het leven uijt te houwen'. 's Middags kwamen Den Haag en Scheveningen aan de beurt en 's avonds om goed 10 uur arriveerden ze in Leiden, waar ze bij Pieters hospes logeerden. De volgende dag (donderdag) gingen ze met student Pieter naar G. Richter 'koopman in nieuw en (h)oud ijzer' (we vinden deze later bij de Afscheidenen in Leiden terug). Op dit adres bleven Van de Luijster en zijn reisgenoot logeren tot maandag 20 juni ('bij dien heer en vrouw in uijtmuntende vrede en vriendschap verkeerdt'). Omdat student Van der Velde vakantie had, kon deze hun alle bezienswaardigheden van Leiden tonen. Zaterdagavond 19 juni 1831 bezocht Van de Luijster een bidstond in de St. Pieterskerk, waarin dr. Koets voorging. Er waren 'ontzettend' veel mensen in de kerk, maar omdat ze nogal ver van de preekstoel zaten kon Van de Luijster de dominee niet goed verstaan. De volgende morgen (zondag) was hij om 7 uur al weer present, nu in de Hooglandse kerk, waarin ds. Berkhoudt preekte. Om half 10 beluisterde hij in de Marekerk een preek van ds. Schacht en 's middags weer één in dezelfde kerk, nu van ds. Berkhoudt. Dit keer ging het over zondag 33 uit de Heidelb. Catechismus (over 'de waarachtige bekeringe des menschen'). Vooral bij bevindelijke figuren - waartoe ook Van de Luijster behoorde - ligt dit onderwerp heel gevoelig. Hij vond dat de dominee het 'al wel' had behandeld. Die dag was Van de Luijsters godsdienstig gemoed nog niet verzadigd, want 's avonds was hij weer te vinden in een 'open gezelschap bij den heer Kelderman'. Zo had hij dus binnen 24 uur niet minder dan 4 preken beluisterd, terwijl hij daarna op zondagavond nog een aantal godsdienstige gesprekken in een 'gezelschap' had bijgewoond!

En maandagmorgen was het al weer heel vroeg opstaan, want om half 4 aanvaardde hij met zijn gastheer Richter en diens dochter Lena Cattriena, die Zeeland nog nooit hadden gezien, de terugreis naar Zuid-Beveland, naar Borssele. 's Avonds om 8 uur kwamen ze in Goes aan, waar Van de Luijster de nacht doorbracht bij Laurusse ('bij Louwers van den Brink'), Richter bij Joh. Hogesteger en 'Lena Catie' bij H. Zwieter. De drie zojuist genoemde Goesenaren zouden enkele jaren later allen een vooraanstaande plaats bij de Goese Afscheidenen innemen. Dit wijst er wel op, dat de rechtzinnigen op Zuid-Beveland al in 1831 contact met elkaar hadden en elkaar wisten te vinden.

Student Pieter van der Velde

Toen ds. J. A. Arnosi met emeritaat ging en op 30 juni 1833 in Borssele zijn afscheid preekte, na daar 36 jaar als predikant te hebben gestaan, had Van de Luijster graag proponent P. van der Velde als diens opvolger gezien. Hij kende hem goed en was van diens rechtzinnigheid overtuigd. Toen deze nog maar 14 of 15 jaar oud was, had hij met zijn vader Philippus van der Velde bij Van de Luijster gewerkt; 'bij mij gewerkt op den akker'. Later was hij vertrokken naar Klundert en daar 'door goede vrienden' in de gelegenheid gesteld voor dominee te studeren. "In mei 1829 had hij al eens op Borssele gepreekt over Openbaringen 2:17 van de witte keursteen, daar elk over verbaasd stond ... niet alleen vanwege de gave, maar bijzonder vanwege (zijn) regtzinnigheid in deze dagen".

Enkele maanden later had hij in augustus tijdens de vakantie nog eens op Borssele gepreekt, nu twee zondagen achter elkaar, dus vier maal "dat ontzettend was voor alle liefhebbers der waarheid". Maar zijn professoren in Leiden, waar hij juist was gaan studeren, nadat hij in Utrecht bij zijn voorbereidende examens driemaal was gezakt - waren zeer ontstemd over zijn nu al preken, omdat dit „tegen de wet van de school" was. Ze lieten het hem ook duidelijk weten. Van der Velde vertrok in augustus 1832 naar de universiteit van Groningen, na voor zijn vertrek op 19 juli 1832, met een andere dochter van Richter - de 19-jarige Jannetje Cornelia - te zijn getrouwd. Op 15 november 1832 werd in Groningen hun zoontje geboren, Philippus Petrus.

Na in Groningen éénmaal te zijn afgewezen, slaagde hij 27 juni 1833 voor zijn kandidaatsexamen en kon dus nu de preekstoel op. Bij het afscheid van ds. Arnosi in 1833, was Van de Luijster juist presidentouderling en hij nam het initiatief om te proberen kandidaat Van der Velde in Borssele te krijgen ... "maar des Heeren weg was anders".

Op een woensdag in juli 1833 arriveerde Van der Velde met zijn jonge vrouw en zoontje in Goes om daar zijn ouders en vrienden in Zeeland te bezoeken, maar overleed al de volgende dag aan de cholera. Zijn moeder de zondag daarop en de oppasser 3 dagen na de moeder.

Van der Veldes "nagelaten vrouw werd door haar vader, de heer Richter, gehaald na zijn huijs. En alzo een treurig geval, en ook van veele beschreid, omdat er ten uijtwendigen aanzien wat goeds van te wagten was voor den Heere en Zijn volk".

Herrinneringen van Jannis van de Luijster over 1834

Over het jaar 1834 geeft Van de Luijster ons in zijn 'herinneringen' enkele belangrijke bijzonderheden uit zijn geestelijk leven. We delen hier enkele notities uit dit jaar mee met enkele verduidelijkingen onzerzijds.

Van de Luijster was toen in de kracht van zijn leven, 45 jaar oud. Toen ds. Arnosi met emeritaat was gegaan en er in Borssele dus een vacature was ontstaan, werd hem wel verzocht bij begrafenissen 'het gebed te doen. Gelukkig liet de Heere mij niet beschaamd worden'.

De vacature duurde 9 maanden, dus niet zo lang. Op 13 april 1834 werd de beroepen kandidaat J. P. Burgerhoudt door zijn neef in Borssele bevestigd. Bij die gelegenheid preekte deze over 3 Joh. vers 8 *"Wij dan zijn schuldig de zoodanigen te ontvangen, opdat wij medearbeiders mogen worden der waarheid"*. Jannis van de Luijster hield ervan een uitstapje 'met de wagen' te maken, waarbij hij dan familieleden of vrienden opzocht en graag met hen over het geestelijk leven praatte. Zo bezocht hij op 5 juni Jacob de Boe in Kruiningen en ook de molenaar van Yerseke (naam niet genoemd).

"Een gezegend reijsje met zooveel vrede". De Boe zou twee jaar later één van de eerste Afscheidenen in Kruiningen zijn. Korte tijd daarna maakte hij een reisje naar Zierikzee, naar Ten Have, landman; daar "deftige vrome ontmoet. R. Kok ging mee (naar) de meesters vader".

Enkele dagen later haalde zijn vrouw hem weer af in Goes "en wel thuijs gekomen". In zijn geestelijk leven maakte hij in die dagen, en vooral ook zijn vrouw eb en vloed mee. De dag na zijn terugkeer uit Zierikzee noteerde hij: "Den 25 juni voor mijn geestelijke toestand een ontsaggelijke duijsternisse ontmoet."

En iets verder: "Den 27 junij B. Remijnsen uit de stad (Goes) bij ons gelozeerd, die niets aan mij hadde vanwege de beroeringe en aansporinge van den satan" (Benjamin Remijnsen was de eerste en oudste Afscheiden ouderling in Goes).

Drie dagen later: "Den 30 junij de Heere mij klaar licht in de zaake gevende, namelijk tussen mij en mijn vrouw." Ze was "jaren door het ongeloof geslingerd omtrent haar staat, ja zelfs (zo), dat de natuurlijke gemeenschap ook wegging, maar nu door 's Heeren wondere weg uijt die vijandschap de vrede (ontstaan), en uijt de zonde de vereniging, die nu in natuurlijke en bijzonder in geestelijke gemeenschap veel grooter was als zij ooit geweest is. En hoewel de gevoelige gesteldheid wel weggaat en de vijand geweldige aanvallen doet, de zake blijft!

En daar het te voren voor ons was een tijd om te zwijgen, (wat) dikwijls vergeten werd, en uijt eer woord, ja door het zien bij tijden de vijandschap oprees, is het nu een tijd om te spreken en om het rijk des satans in ons en andere(n) af te breken. De Heere vermeerderde het."

Op zaterdag 2 augustus 1834 reed hij weer met zijn vrouw in de sjees naar Jac. de Boe in Kruiningen met de bedoeling om daar hun zoon Willem te ontmoeten, die als militair in het fort Bats (Bath) lag. Op dit adres brachten ze ook de zondag door en woonden in het dorp de kerkdiensten bij, waarin ze ds. J. Dagevos hoorden preken, die hun heel goed voldeed.

Op donderdag 25 september stond er weer een nieuwe tocht op het programma. Die dag trok Van de Luijster met Wisse Dekker, een boer onder Nieuwdorp, naar Axel, waar ze bij Dekkers broer Pieter in het Koeschorre, een polder onder Axel, logeerden. Hun gastheer maakte met hen een tochtje naar Sas van Gent. Nadat ze op de Zwartehoek - een voormalig fort ten zuidwesten van Axel - zoon Willem, die in militaire dienst was, hadden ontmoet, waren ze naar Axel gereden en hadden daar Vijgeboom, de bekende oefenaar, en B. de Zutter, een kleermaker, "vrome mensen" opgezocht. Twee dagen later waren ze weer terug in Borssele; het was "een best reijsje" geweest.

Uit het bovenstaande kunnen we afleiden, dat Van de Luijster er altijd op uit was om behalve familieleden ook de 'vromen' op te zoeken.

Het is dan ook niet zo verwonderlijk, dat we nog geen halve bladzij verder in zijn herinneringen lezen: "Den 30 april (1836) ik en de vrouwe afgescheidten van (het) Hervormd Kerkgenootschap. Zondag den 1 Meije van den predikstoel de gemeente bekend gemaakt."

Wanneer we nu de notulen van de Hervormde kerkeraad er bij nemen, dan vangen we uit die van 3 januari 1836 signalen op, die aangeven dat de Afscheiding in Borssele gestalte begon te krijgen. We lezen daar, dat sommige lidmaten de kerkdiensten niet meer bijwoonden onder het voorwendsel "dat de ware Hervormde leer onder ons niet

meer zoude geleerd worden". Omdat de bij hen gebrachte huisbezoeken niets positiefs hadden opgeleverd, besloot de kerkeraad hen "aan hun lot over te laten". Nieuwe pogingen hen tot andere gedachten te brengen, zouden toch niets uithalen.

In de vergadering van 29 april 1836 was bericht van onttrekking binnengekomen van Maria Steketee. Ze verklaarde zich aan te sluiten bij hen "die zij de ware Gereformeerden noemt". Na "rijp overleg" besliste de kerkeraad haar te antwoorden:

1. dat haar naam zou worden geschrapt.
2. de beschuldiging van afwijking van de zuivere bijbelleer overeenkomstig de formulieren onzer Hervormde Kerk haar van harte te vergeven, overeenkomstig het voorbeeld van onze grote Heer en Zaligmaker, die nooit wederschold, wanneer hij gescholden werd.
3. de overige uitdrukkingen voor haar rekening te laten.
4. a.s. zondag haar 'afval' mee te delen.

Van Jannis van de Luijster en diens vrouw Dina Naeije, en van P. Boon waren brieven van gelijksoortige inhoud ontvangen.

Ontstaan Afscheiden kerk 11 september 1836

Het najaar van 1836 gaf op veel plaatsen in ons land een verhoogde activiteit van de justitie t.a.v. de samenkomsten van Afscheidenen te zien. Dit was ook het geval op Zuid-Beveland. Had ds. Budding van Biggekerke, die met Pasen 1836 (3 april) zich officieel aan de Hervormde kerk had onttrokken, al op zondag en woensdag 4 en 7 september godsdienstoefeningen van Afscheidenen geleid, resp. op het erf van Boudewijn Nieuwenhuijse in de Oude Kraayertpolder onder 's Heer Arendskerke en in de herberg van Gerard Otte in Nieuwdorp, op zondag 11 september 36 deed hij hetzelfde in Borssele in de schuur van Jannis van de Luijster. Natuurlijk, zouden we haast zeggen, want deze was daar duidelijk de leidinggevende figuur.

Al op vrijdag 9 september was ds. Budding bij Van de Luijster komen logeren. Op die dag of een dag later kwamen op initiatief van ds. Budding bij de wed. J. Onderdijk te 's Heerenhoek aan huis een aantal Afscheidenen uit Borssele, 's Heerenhoek en Heinkenszand bij elkaar om alvast een kerkeraad te kiezen voor een gecombineerde gemeente, waarbij zich dan Afscheidenen uit Borssele, 's Heerenhoek en Heinkenszand konden aansluiten.

Volgens de 'herinneringen' van Jannis van de Luijster werden de volgende personen in de kerkeraad gekozen (we zetten achter hun namen enkele personalia): Ouderling werden:

1 Jannis van de Luijster, zoon van Willem, 47 jaar, geboren op de Hoofdplaat, wonende Borssele, landman.

2 Jacobus Pijke, zoon van Jan, 47 jaar, geboren Goes, wonende Heinkenszand, winkelier.

Tot diaken werden gekozen:

1. Jan Steketee, zoon van Cornelis, 33 jaar, geboren en wonende te Borssele, arbeider en dijkwerker.

2. Dirk de Leeuw, zoon van Gerard, 32 jaar, geboren te Nisse, wonende 's Heerenhoek, kleermaker.
3. Bartus Gerardus van Loon, zoon van Wouter, 35 jaar, geboren in Gelderland (Bruchem in de Bommelerwaard, een paar km ten zuiden van Zaltbommel), wonende Heinkenszand, deurwaarder van het vredegerecht aldaar.

Van de Luijster vervolgt zijn verhaal: "Den 11 sept. (heeft ds. Budding) bij mij in de scheure gepredikt en de voornoemde ouderlingen en diaconen bevestigd. En ons kind, geboren den 22 april 1836, gedoopt, Maatje; ook nog een kind van M. Rusten van de Ouwe Kaaij, gemeente Borssele. Op dien dag verbazend wind en plasregen. Evenwel nog 22 wagens en sjeesen en wel 300 à 400 menschen. En met heel veel stigtinge en voor veel (velen) tot zegen geweest."

Op die stormachtige, natte zondag in september 1836 is dus de Afscheiden kerk in Borssele ontstaan.

We kunnen het bovenstaande verhaal nog aanvullen met enkele gegevens uit een brief van de burgemeester van Borssele, Marinus van Wyngen, aan de commissaris van het district Goes en uit een rapport van de veldwachter van Borssele, Cornelis Adriaanse.

Zowel de doop van de beide kinderen als de bevestiging van de kerkeradsleden vonden plaats in de middagdienst. Bij de uitgang van de schuur hadden enkele diakenen met 'bussen' gestaan, waarin iedere aanwezige zijn gift had kunnen doen.

De burgemeester, die 's middags ook naar de hofstede was gegaan, had nog geconstateerd, dat de orde niet was verstoord geweest en dat er een "grote menigte van volk ... uit de stad (Goes) en van vele plaatsen van dit eiland waren bijeen gekomen".

Vonnis

Korte tijd later velde de rechtbank te Goes het vonnis over de in haar ogen illegale godsdienstoefeningen van 11 september, in de schuur van Jannis van de Luijster gehouden. Daarbij betrok ze ook de samenkomsten, die enkele dagen eerder op woensdag 7 september in de herberg van Nieuwdorp bij Gerard Otte hadden plaats gevonden en waarin ds. Budding ook was voorgegaan.

We noemen nu nog het bedrag van de boeten, die de nieuwe kerkenraadsleden te Borssele, 's Heerenhoek en Heinkenszand kregen te betalen. Dit was voor Jannis van de Luijster, die zijn schuur in Borssele beschikbaar had gesteld fl 75,-.

De nieuwe ouderling Jacobus Pijke van Heinkenszand, en de nieuwe diaken Jan Steketee van Borssele, Dirk de Leeuw van 's Heerenhoek en Bartus Gerardus van Loon uit Heinkenszand kregen elk f 25,- boete.

Ontslag Van Loon

Over diaken Van Loon nog een enkele bijzonderheid. In de wandeling werd hij soms Van Loojje genoemd. Zoiets deden en doen de Zeeuwen wel meer. Er zit iets in van: een mens, wie ook, moet zich maar niet te veel verbeelden. Een predikant in een Zeeuws dorp, waar hij zijn hele leven had gestaan, vertelde ons eens, dat als Goliath in Zeeland had geleefd, hij ongetwijfeld wel eens Goliathje genoemd zou zijn. Maar dit terzijde.

Van Loon bevond zich in een uiterst netelige positie, want als deurwaarder moest hij soms maatregelen helpen uitvoeren, die geheel tegen zijn godsdienstig gemoed

indruisten. Hij verkeerde dan ook herhaaldelijk in tweestrijd. Het conflict kwam, toen hij opdracht kreeg een paar kerkbijbeltjes met zilveren haken in beslag te nemen bij een familie in Nieuwdorp, die een bijeenkomst met meer dan 20 personen had bijgewoond en de opgelopen boete niet kon (wilde?) betalen. Van Loon weigerde zijn opdracht uit "te voeren en werd dus ontslagen." Een soortgelijk geval had zich ook al eens in Friesland voorgedaan en waarschijnlijk wel op meer plaatsen in het land. Omdat we voor de beschrijving van de beginjaren niet over kerkeradsnotulen kunnen beschikken, moeten we de 'herinneringen' van Van de Luijster wel weer te voorschijn halen, die we soms met enkele bijzonderheden uit andere bronnen hebben aangevuld.

Een week nadat ds. Budding bij Van de Luijster in de schuur had gepreekt, ging hij - op zondag 18 september 1836 - voor op het erf bij Stoffel de Mol in Oudelande. Ook Van de Luijster was weer present. We lezen in zijn herinneringen: "Ik en de vrouwe en boer Cornelis Naeije met nog vijf broeders uijt de Groede (deze godsdienstoefening) bijgewoond. Mooij weer, wel 700 à 800 menschen. Alles in vrede en tot stigtung afgelopen. De ouderlingen en diaconen van de gemeente Houwelande, Ootjeskerk (Oudelande, Hoedekenskerke) en Baarland en de stad (Goes) bevestigd."

Op 2 oktober 1836 ds. Budding "gepredikt bij Jacob de Boe te Kruijningen en aldaar de ouderlingen en diaconen bevestigd".

"Den 9 Oct. gepredikt in de gemeente Werde (Waarde) op de hofstee van Jacob Blok te Gawege. Hier was een groote benaoudheid en een geroep tot den Heere, die ook verlost heeft. De regeeringe van Krabbendijke had uit het fort Bats 100 man mieleterre besteld, die's morgensom 8 uren al op het dorp waren en al wat drank gegeven om haar woede beter uijt te hoefenen. Maar de Heere heeft dat gestuijd door middel van de overheid."

Aanvankelijk hadden de Afscheidenen de sterke neiging om de opgelegde boeten niet te betalen. Vooral ds. Budding was emotioneel fel tegen betaling en deed het dan ook nooit. Dan maar de gevangenis in. Maar toen de justitie de duimschroeven aandraaide en de dreiging het geld te innen door een openbare verkoop van eigendommen ook uitvoerde, gingen bijna allen door de knieën. Van de Luijster schrijft in zijn herinneringen, dat in het begin niemand zich aan de onrechtvaardige wet uit de Franse tijd wilde onderwerpen (die wet hield in: niet ongevraagd met meer dan 20 personen vergaderen), "maar de Heere heeft het anders bestierd". Zijn zwager, Isaäc Naeije, de molenaar van 's Heerenhoek was op Zuid-Beveland als eerste beboet, omdat hij Vijgeboom bij zich aan huis had laten oefenen.'

Hij blééf weigeren zijn boete te betalen, maar moest wel toezien, dat zijn paard publiek werd verkocht. Toen kwam de schrik erin en ieder ging betalen. Als één van de laatsten ging Van de Luijster overstag, toen hem de tekst te binnen viel ('voorkwam'), dat men niet alleen de 'zachte', maar ook de 'harde' heren moest gehoorzamen. En de tekst "Jezus ontweek het", waaruit hij de conclusie trok "dat de Heere ons in 't algemeen nog niet in de gevangenis of een totaal geruïneerd zijn, riep".

Het jaar 1837 in Van de Luijsters herinneringen

We noteerden daaruit het volgende: Op zaterdag 24 juni 1837 ontving Van de Luijster 'in vrede' bij zich aan huis 'Anderies Doesselaar, schipper op het Zaamslagse veer', één van de eerste Afscheidenen in Zaamslag in Zeeuws-Vlaanderen. Waarschijnlijk is Doesselaar als oefenaar opgetreden; in elk geval hebben ze met elkaar gesproken over

"de wonderen Gods door genade aan een zondig stof" geopenbaard en Doesselaars komst is "alzo zeer tot stigting bij mij en ook voor de gemeente tot 's Heerenhoek geweest". Maandag daarop vertrok Doesselaar weer. Zijn gastheer deed hem uitgeleide tot Driewegen. Toen Van de Luijster 's avonds thuis kwam, moest hij nog de groeten van 'Anderiesje' doen (daar hebben we het verkleinwoord weer).

Op maandag 26 juni 1837 had hij Andries Doesselaar - de schipper uit Zaamslag, met wie hij de vorige dag diep-godsdienstige gesprekken had gevoerd - weggebracht tot aan Driewegen.

"'s Middags bij het eten uit Gods Woord van mijn zoon gelezen: Ik jage daar na of ik het ook grijpen mogt. En dat maakte diepe indruk bij Jan (zijn zoon Jannes), bij Johan Jonkheer, bij de knecht Pieter van der Maale, bij de meid Susanna Kalmijn, bij al de kinderen, ook bij de vrouwe. 's Avonds thuijs komende en de groetenisse van Anderiesje doende, begonnen allen en ik en de vrouwe weer te schreien van 6 tot half 8 uur, en mijn zoon Jan (Jannes, de latere dominee in Amerika) verzocht dadelijk (voor zichzelf) een briefje om zich af te scheiden en heeft (dit) 's avonds nog naar de (Hervormde) dominee in Borssele gebracht. "

Jannis van de Luijster heeft ook de algemene synode van Utrecht 1837 meege maakt. In zijn 'herinneringen' noteerde hij, dat op 25 september 1837 's avonds om 6 uur hem een expresse-brief van ds. Budding uit naam van de kerkeraad te Middelburg gebracht werd met de mededeling, dat hij met ouderling J. Minderhoudt uit Middelburg gekozen was als afgevaardigde naar de "grote vergadering of nationale synode", zoals Van de Luijster ze gewichtig noemt, blijkbaar denkend aan de beroemde Synode van Dordrecht 1618/ 19. De volgende morgen zou hij al om 5 uur moeten vertrekken. Hij vond de hem toegewezen taak "bezwarend ... maar vanwege mijn roeping niet durven nalaten. En alzo in de vrees des Heeren opgetrokken. In vrede broeder Minderhoudt ontmoet op de stoomboot om 11 uur. Om 4 uur te Dorcht, wel aangekomen. Bij juffrouw Broekhoven aangegaan, in vrede ontmoet en van (de) wonderen Godts een uur gesproken, ook met haar dogter" (de weduwe F. Broekhoven-de Bruyn was een vermogend lid van de Afgescheiden gemeente van Dordrecht).

's Avonds om 10 uur kwam hij in Gorcum aan, waar hij 'mijnheer de Winter' ontmoette bij wie hij logeerde. De volgende morgen - woensdag 27 september - verliet hij Gorcum al weer, per diligence, en arriveerde om 12 uur in Utrecht. Daar de 6 dominees en 18 broeders ouderlingen ontmoet.

Op donderdagmorgen 28 september 1837 werd de vergadering geopend met psalmgezing en gebed en elke keer op gelijke wijze gesloten.

"Daar zijn onenigheden verenigt, een nieuwe kerkordeninge gemaakt na de grondslag van de Dortse kerkordeninge van 1618 en 1619" en een vraagboekje tussen Borstius en de catechismus.

Tijdens zijn verblijf op de synode "was de Heere mij goed in het geven van een gepaste vrijmoedigheid om zonder aanzien des persoons mijn gedachten te zeggen, en te kunnen schreien over onenigheden, die er veel waren."

Op woensdag 11 oktober vertrok hij weer uit Utrecht, waar hij dus 14 dagen op de synode had doorgebracht "van 's morgens 8 uren tot 's avonds 10 uren". Hij stapte die dag om 1 uur op de diligence en arriveerde 's avondsom 7 uur in Rotterdam. De volgende morgen ging de reis verder naar Dordrecht, waar hij opnieuw bij de weduwe

Broekhoven zijn logeeradres vond. Zaterdag verliet hij de Merwe-stad al om 6 uur en bereikte om 12 uur de stad Goes, waar hij 'in vrede' broeder Laurusse ontmoette, die hem naar Nieuwdorp bracht "en om 6 uren in volle vrede thuijs gekomen en alles in order bevonden ... De gemeente was ook verblijd en in welstand". Tot zover enige ervaringen van Van de Luijster vóór, tijdens en na zijn verblijf op de synode van Utrecht.

Met Budding gebroken

Het jaar 1839 bracht de breuk met ds. Budding, door hemzelf veroorzaakt, omdat hij halsstarrig bleef vasthouden aan de oude psalmberijming van Datheen, in 1773 al vervangen door de Statenberijming.

Ds. Budding had op de provinciale vergadering van eind januari 1839 zijn beroepsbrief had verscheurd en op het vuur gegooid. Van allerlei kanten o.a. door ds. Scholte, werden nog bemiddelingspogingen ondernomen. Zo kwam eind augustus in Dordrecht een interprovinciale vergadering bijeen om zo mogelijk nog een oplossing te vinden. Van de Luijster was met Andries Stekete, de schipper van Baarland, namens de Zeeuwse gemeenten aangewezen om die vergadering te bezoeken. Helaas bleek de breuk niet meer te herstellen. Op advies van ds. Scholte werd nu in Zeeland, in Goes, een aparte provinciale vergadering belegd om zo mogelijk uit de impasse te geraken en spijkers met koppen te slaan. Hier werd weer duidelijk, dat ds. Budding - de provinciale predikant - alleen wenste te preken in gemeenten, die de oude psalmberijming van Datheen gebruikten, en die zich tegen het aanvragen van erkenning bij de regering verklaarden. Deze onttrekking van ds. Budding had uiteraard tot gevolg, dat een aantal gemeenten onverzorgd achterbleef. En dit kon natuurlijk niet. Men stuurde daarom nog eens een deputatie naar ds. Budding om hem te vragen of hij bij zijn besluit bleef. Zo ja, dan moest die afvaardiging hem het ontslag uit de bediening aanzeggen. En vervolgens zou men uitzien naar een andere provinciale predikant om op bepaalde tijden het Woord en de sacramenten te bedienen.

Budding bleef echter bij zijn standpunt. Hij beschouwde de Afgescheiden gemeenten als niet meer gereformeerd, wanneer ze de nieuwe psalmberijming van 1773 bleven gebruiken en een aanvraag naar de koning stuurden om als kerk erkend te worden in de burgerlijke maatschappij. Dit waren de beide oorzaken van zijn afscheiding van de Afgescheidenen. Natuurlijk volgde nu zijn afzetting als predikant in de Chr. Afgescheiden kerken.

Bij de koning erkenning aangevraagd.

Wat het aanvragen van erkenning als kerk betreft, al eind april 1839 had de Afgescheiden kerk van Borssele een verzoekschrift om erkenning als Christelijke Afgescheidene gemeente naar de koning gezonden. Het stuk was gedateerd Borssele 29 april 1839 en ondertekend door 35 personen; allen inwoners van de gemeente Borssele, kanton Heinkenszand, district Goes in de provincie Zeeland. We hebben het schrijven onder ogen gehad en lazen erin:

1. dat zij de drie formulieren van enigheid - Nederlandse geloofsbelijdenis, Heidelbergse catechismus en de Leerregels van Dordt - "in alle stukken en deelen" houden voor de uitwendige kerkelijke enigheidsbanden, als uitdrukking van hun

gemeenschappelijk geloof "waardoor ook hunne Godsdienstige gezindheid door anderen kan gekend worden, terwijl door de verwerping der Formulieren ook hunne vereeniging ophoudt".

2. Dat zij tot opziener gekozen hebben Jannis van de Luijster en tot diaken Jan Steketee Cornelis zoon.

3. Dat zij een huishoudelijk reglement hadden aangenomen, dat al aan de koning bekend was; ze sloten een afschrift hiervan, getekend door J. van de Luijster, als bijlage in. (Het was het huishoudelijk reglement van de gemeente Utrecht met als predikant ds. Scholte.)

4. Dat zij geen aanspraak zullen maken op enige goederen, inkomsten, rechten of titels van het Nederl. Hervormd of van enig ander kerkgenootschap, en zelf zullen zorgen voor het onderhoud van hun kerkelijke dienaren, kerkgebouwen en armen, zonder ooit aanspraak te maken op een toelage uit 's lands schatkist.

5. Ten bewijze hiervan hadden ze al sedert de tijd van hun afscheiding hun eigen armen onderhouden en ook al uitgezien naar het krijgen van een eigen kerkgebouw. Zolang dit laatste er nog niet was, kerkten ze in de voor dit doel afgestane woning van Jannis van de Luijster.

Aan het slot van het stuk volgden de namen van de 35 ondertekenaars, van wie 7 niet konden schrijven en van wie een ambtenaar de naam dus plaatste achter de formule "dit is het hand teken van ...". Op 1 mei '39 had "bij indispositie (ziekte) van den burgemeester" de assessor Dirk Wisse de namen geverifieerd. We geven ze hier door, tussen haakjes aangevuld met een aantal bijzonderheden, hoofdzakelijk geput uit het bevolkingsregister van de voormalige gemeente Borssele over de periode 1838- 1850.

1. Jannis van de Luijs Budding bleef echter (landbouwer, geb. 12-3-1789 te Hoofdplaat)
2. Diena Naeije (zijn vrouw, geb. Biervliet 29-4-1796)
3. Jannis van de Luijster (hun zoon, geb. 21-4-1818. Hij is voor dominee gaan - studeren en is dit later in Amerika ook geworden)
4. Jannetje van de Luijster (dochter, geb. Borssele 19-6 1822)
5. Inwonend: Jannetje van der Meulen (weduwe, geb. IJzendijke 15-7-1755)
6. Jan Steketee Czn. (aannemer, geb. Borssele 17-4-1803)
7. Maria Fraanje (zijn vrouw, geb. Borssele 18-8-1812. Het echtpaar had 9 kinderen)
8. Cornelis Steketee (dijkbaas, weduwnaar, geb. Borssele 31-21-1764)
9. Maria Steketee (dochter, ongehuwd, geb. Borssele 30-11-1805. Ze zou later trouwen met Jannus Janse Karelse)
10. Marinus Rusten (arbeider, geb. Borssele 24-4-1803. Hij was getrouwd met Janna van de Schelde, geb. Heinkenszand 18-I-1793; 3 kinderen; Marinus Rusten kon niet schrijven)
11. Huibregt Wiskerke (arbeider, geb. Heinkenszand, 26-2-1793; kon niet schrijven.
12. Christina Versprille (zijn vrouw, geb. 's Heer Hendrikskinderen 5-10-1797; 6 kinderen; kon niet schrijven)
13. Christiaan den Herder (arbeider, geb. Borssele 11-1-1796)
14. Cornelia de Jonge (zijn vrouw, geb. Borssele 12-1-1794, kon niet schrijven)
15. Jan den Herder (ongehuwd, stoelmatter, geb. Borssele 10-10-1794. Op 24 augustus 1843 zou hij trouwen met de 21-jarige Jannetje van de Luijster, de

- dochter van de boer en 28 februari 1844 verhuisde het paar naar 'het hoeffe' van zijn vader aan de Schreijkskinderendijk, dicht bij de stad Goes.
16. Marinus den Herder (arbeider bij Jannis van de Luijster, geb. Borssele 11-9-1823. Hij was toen ongehuwd. Zijn baas schreef, dat hij in 1843 doorgebroken was "en zijn harte aan den Heere kwijt geraakt. Wij waren 's avonds verblijd en gezongen in veel gemeenschap in vrede" (Memories, 15)
 17. Johannes Bras (arbeider, geb. Goes 22-3-1796)
 18. Maria Gelok (zijn vrouw, geb. Nisse 21-4-1800; 8 kinderen. Ze kon niet schrijven)
 19. Pieter de Koeijer (arbeider, geb. 's Heer Arendskerke 5-4-1789)
 20. Pieterella Gorsse (zijn vrouw, geb. Baarland 11-11-1796; 3 kinderen)
 21. Johannes Jonkheer (arbeider, geb. Heinkenszand 31-5 1809; kon niet schrijven)
 22. Dina Leenhouts (zijn vrouw, arbeidster, geb. Biervliet in 1808; kon niet schrijven)
 23. Johannes Janse Karelse (arbeider, geb. 's Heer Arendskerke 13-4-1803, getrouwd met Maria Steketee, arbeidster, geb. Borssele 30-11-1805)
 24. Jacob Steketee (arbeider, geb. Borssele 13-11-1806, getrouwd met Cornelia Rottier, arbeidster, geb. Borssele juli 1806; inwonend Guiljan Rottier, weduwnaar, geb. Borssele 24-3-1783)
 25. Francina den Herder (ongehuwd, geb. Borssele 26-12-1814. Ze kon niet schrijven)
 26. Gillis Dok (arbeider, geb. Borssele 10-4-1804)
 27. Tannetje Boogaard (geb. Baarland 2-12-1810, zijn vrouw, 3 kinderen)
 28. Willem van de Laare (ongehuwd, arbeider, geb. Borssele 19-4-1820)
 29. Jan Smallegange (koopman, geb. Borssele 31-10-1797)
 30. Tannetje Kloosterman (zijn vrouw, geb. Eversdijk 22-2-1814; 10 kinderen. Gelet op de geboortedata van de eerste kinderen gaat het hier om een tweede huwelijk van Smallegange)
 31. Leendert Smallegange (winkelier, geb. Borssele 10-8-1803)
 32. Jacomina Steketee (zijn vrouw, geb. 's Heer Arendskerke 13-4-1814; 6 kinderen)
 33. Maria Walhout (arbeidster, geb. 29-1-1790 te Borssele, weduwe van Pieter van de Laare, haar man is 27-12-1838 overleden)
 34. Cornelis Steketee Czn. (arbeider, geb. Borssele 23-3-1801)
 35. Dirkje Slaakweg (zijn vrouw, arbeidster, geb. Borssele 28-10-1811; 7 kinderen).

Pas bij Kon. Besluit van 2 juli 1841 no. 256 is de Chr. Afscheiden gemeente van Borssele door de regering erkend en bij K.B. van 16-11-1845 no 81 werd de gemeente gemachtigd i.p.v. in het huis van Van de Luijster voortaan haar kerkdiensten te houden in het gebouw, gesticht op het aangekochte stuk grond, gelegen binnen Borssele kadastraal sectie B. no. 295, welke aankoop en stichting werden goedgekeurd.

Als we deze namen overzien, dan blijkt dat 11 van de 17 mannen van beroep 'arbeider' waren en dat zich onder de overige 6 resp. een landbouwer, aannemer, dijkbaas, stoelmatter, koopman en winkelier bevonden.

1840

We schreven al, dat Van de Luijster in het najaar van 1836, toen het op Zuid-Beveland en in het hele land boeten tegen de Afscheidenen regende, tot de overtuiging kwam

dat men zoveel mogelijk het opgelegd krijgen van boeten moest voorkomen, omdat volgens de bijbel niet alleen de 'zachte' maar ook de 'harde' heren dienden te worden gehoorzaamd.' We vinden hem de eerstvolgende jaren dan ook niet meer betrokken bij rechterlijke veroordelingen in Goes. Dit wil echter niet zeggen, dat hij nu in zijn woning geen godsdienstoefeningen meer liet houden, integendeel. De Afscheiden gemeente van Borssele vergaderde geregeld bij hem - de ouderling - aan huis. Men zal zich dus aan de maximum grens van 20 personen hebben gehouden. Totdat we een kleine 4 jaar later in een vonnis van 15 augustus 1840 van de arrondissementsrechtbank te Goes - zo was toen de naam geworden - ineens weer de naam van Van de Luijster als veroordeelde tegenkomen. Wat was er dan aan de hand geweest? Laten we het eerst Van de Luijster zelf laten zeggen:

"Zondag den 21 juni (1840) ds. Van der Meulen bij ons gepredikt, mooi weer, wel 500 à 600 menschen, met veel stichting en indruk geeindigt 's avondsom 9 uren."7' We merken hierbij op, dat na het wegvallen van ds. Budding in 1839, ds. C. van der Meulen - toen nog in Middelharnas - in de Zeeuwse Afscheiden gemeenten zoveel mogelijk hulpdiensten was gaan verrichten. En zo had hij op die eerste zomerse zondag van 1840 in Borssele voor een grote schare mensen gepreekt. Of om het preciezer met de woorden van de rechtbank te zeggen: Het was bewezen "dat op zondag 21 juni 1840 in de gemeente Borssele in een gedeelte der woning van en op de hofstede van de tweede beklagde (Van de Luijster), welk gedeelte daartoe in de schuur met banken en verdere zitplaatsen opzettelijk was ingericht", 's morgens, 's middags en 's avonds godsdienstoefeningen, telkens met meer dan 20 personen, hadden plaats gevonden. 's Middags waren er 7 kinderen gedoopt, van wie er 5 uit Borssele kwamen, resp. één van Cornelis Steketee, Jannes Jonkheer, Gillis Dok, Jan Smallegange en Leendert Smallegange. We zijn deze 5 namen al tegengekomen in de hierboven behandelde paragraaf over het aanvragen van erkenning. De rechtbank te Goes ZS veroordeelde Cornelis van der Meulen, wonende te Middelharnis, bij verstek tot f 100,- boete. De beide andere beklagden kregen ook elk fl 100,-. Het waren:

Jannis van de Luijster, 51 jaar, landman, geb. Hoofdplaat, wonende Borssele
Jan Steketee Cornzn., 37 jaar, aannemer van publieke werken, geb. en wonende in Borssele. Hij had bij de uitgang met een bus staan collecteren. De proceskosten bedroegen f 6,295.

1841

In 1841 deelt Van de Luijster in zijn 'Memori van byzondere voorvallen in 1841' mee, dat ds. Van der Meulen - sedert 30 juni '41 in Goes woonachtig als predikant voor Zeeland - in dat jaar 3 zondagen bij hem in de schuur heeft gepreekt, resp. op 21 maart (9 kinderen gedoopt!), op 11 juli (Avondmaal bediend) en op 26 september '41, (de diensten werden toen gehouden "in 't wagenhuys in 't Uytlat"). We merken hierbij op, dat met de term 'uytlat' misschien bedoeld zal zijn de 'aflat'. Een aflat is een open schuur bij een wagenshuur.

De diensten van 11 juli waren ook bijgewoond door een groot aantal mensen van de 'overkant', of zoals hij schrijft „een groote schare ook van Terneusen en Breskens en Groede", dus zowel uit oostelijk als westelijk Zeeuws-Vlaanderen.

Vier dagen later - 18 juli - stak ds. Van der Meulen op zijn beurt de Schelde over en preekte in Groede in het land van Cadzand, in de schuur "van kennissen". Van de Luijster was "voor gezelschap" mee geweest en noteerde: "is de eerste prediking aldaar". We merken op, dat hij en zijn vrouw beiden uit westelijk Zeeuws-Vlaanderen afkomstig waren, waar ze nog familie hadden wonen. Wat zijn woorden "de eerste prediking aldaar" betreft, hij zal wel bedoelen de eerste prediking van ds. Van der Meulen in Groede.

De justitie legde voor dit alles geen boeten meer op, want in de herfst van 1840 was koning Willem I opgevolgd door zijn zoon Willem II, die tegenover de Afscheiden een veel soepeler houding aannam. Het was mee als gevolg hiervan, dat in 1841 vele Afscheiden gemeenten door de regering werden erkend.

1842- 1843

Ook voor de beschrijving van het kerkelijk leven van de gemeente te Borssele gedurende de periode 1842-1846 beschikken we maar heel schaars over de gegevens. Uit de kerkeradsnotulen van enkele Zuidbevelandse gemeenten als die van Nieuwdorp en Goes vallen enige bijzonderheden te putten. Ook de herinneringen van Jannis van de Luijster en de notulen van de provinciale vergadering geven nog iets. Van het weinige dat we vonden, geven we hier het volgende door.

Eerst een passage uit Van de Luijsters memories van 1842, waarin hij ons o.a. zijn godsdienstig gemoedsleven toont:

"Den 27 april den dijkgraaf C. van Stol overleden (75 jaar), goddeloos geleefd en gestorven. Den 11 mei Jan Rottier overleden (80 jaar), is bekommerd heengegaan, maar heeft de waarheid en de gemeenschap met de waren kerk gehouden en dus alle hoop van in de zalige ruste ingegaan. Ik ben met de vrouwe op de begrafenis geweest.

Den 6 juli provinciale vergadering geweest te Goes tot het examineren van de kandidaten Steketee en Gardenier. Domini H. P. Scholte op de vergadering geweest, alles wel afgelopen en de kandidaten 's avonds door domini Scholte bevestigd. Den 7e donderdags voor de middag ds. Scholte te Nieuwedorpe gepredikt en C. Steketee aldaar bevestigd.

Den 1 sept. 's morgens om 1/2 6 uren moeder heel zagt ontslapen in den ouderdom van 86 jaar 1/2 maand met zeer veel hoop in de zalige ruste gegaan."

Over het jaar 1843 lezen we o.a.: "Den 12 febr. domini Gardenier bij ons gepredikt en onder de avondgodsdienst over Spreuken 23 vs. 26: *"Mijn zoon geef mij Uw harte."*

"Den 25 febr. H. Zwieter, ouderling te Goes, zagt en zalig ontslapen in den Heere (70 jaar). Den 1 maart het overschot ter aarde besteld. Tot begraaffenis verzogt, maar niet geweest vanwege de sneeuw en koude.

De 8 mei domini Steketee ondertrouwd met Johanna van Overbeke, oud 19 jaar. Den 26 mei het huwelijk voltrokken en door domini Van der Meulen bij openbaare prediking 's avonds te Nieuwdorp bevestigd.

Den 24 aug. Jan den Herder met Janetie van de Luijster in het huwelijk getreden en voor de kerkeraad door mij als ouderling en broer M. Naaije diacon te Groede bevestigd.

1844

In de kerkeradsvergadering van Goes van 9 januari 1844 verscheen Jannis van de Luijster junior (25), lid van de gemeente te Borssele. Hij deelde mee, dat hij lust en begeerte had "om als Leeraar te gaan studeren" wat de volledige goedkeuring van zijn ouders had. De kerkeraad "verblijdt zich over deze schoone keuze" en wenste hem 's Heeren bekwaam makende genade en zegen toe.

In de herinneringen van zijn vader lezen we op het jaar 1844:

"Den 12 febr. Jan weg gebracht na de stad (Goes) en den 13 's morgens om 8 uuren op de stoomboot na Rotterdam en 's avonds nog tot Amsterdam, 36 uuren vandaar weer op de stoomboot na Zivol en den 15 gezegend aangekomen te Ommen in Overijssel en in vrede ontvangen bij dominee Van Raalte om (als) leraar opgeleid te worden als een geroepene van den Heere".

Inderdaad is Van de Luijster junior later dominee geworden in Amerika, waarheen hij met zijn vader was geëmigreerd.

Af en toe ging ds. Steketee van het naburige Nieuwdorp ook in Borssele voor, maar wilde daar in januari 1844 mee ophouden, zeker gedurende de winter. De Afgescheidenen van Borssele moesten maar in Nieuwdorp in de kerk komen. Dit kon best, want de afstand was niet groot. Het is waar, men had in Borssele met een schuur of wagenhuis, onverwarmd, te doen, terwijl in Nieuwdorp een echt kerkgebouw met alle gerief van dien, beschikbaar was.

Het doorslaggevend motief om er in Borssele mee op te houden, was echter volgens ds. Steketee, dat er in Borssele duidelijk "niet veel geestelijke behoefte was aan de Prediking". Er kwamen blijkbaar maar weinig Borsselaren onder het gehoor van ds. Steketee, als deze in Borssele voorging. De kerkeraad van Nieuwdorp was het met ds. Steketee eens.

Het argument van het ontbreken van een kerkgebouw in Borssele verviel echter al het volgend jaar, want bij Koninklijk Besluit van 16 november 1845 werd de gemeente gemachtigd om in plaats van de woning van Van de Luijster, de openbare eredienst uit te oefenen in het gebouw, daartoe gesticht op het aangekochte stuk grond, gelegen binnen Borssele, kadastraal bekend sectie B. no. 295, welke aankoop en stichting tevens werden goedgekeurd.

Of hier ook een verschil in 'geestelijke ligging' in het spel was, durven we niet beslissen. Zeker is, dat Van de Luijster zeer bevindelijk was aangelegd.

1845-1846

Het jaar 1845 was het jaar van de aardappelziekte in Nederland. Uiteraard noemt Van de Luijster dit ook in zijn herinneringen. We citeren: "In aug. het begin is er ondekt beginnen worden een sterfte in de aardappelen te velde die in geen jaaren algemeen zoo mooi en geel stonden en (ze) beloofden veel. Maar de Heere bragte er een algemeen oordeel over en zij storven en wierden onbruykbaar. Alleen is er nog wat zaat overgebleven. Dat niet alleen in ons koninkrijk, maar in alle koninkrijken in Europa, ja in Amerika.

Dat heeft veroorzaakt een groote armoede onder de arme stand en men wist nouwelijks in haare behoefte te voorzien. En de arme onder het oordeel verhartten (verharden) meenden nu vrijheid te hebben om aan den roef te vallen (te gaan roven), zoodat op verscheidene plaatsen en personen daar al wat van geleden hebben. Maar de Heere heeft het tot geen doorbreken toegelaten. De hooge magt van regeringe heeft eenige die haar schuldig gemaakt hebben, gevangen gezet.

De gemeenten ben (zijn) gelast van de overheid om haar arme(n) te onderhouden ... de Heere heeft zijn oordelen gemengd met barmhartigheden: de winter is een lente geweest, zoodat de arme(n) heel de winter gewerkt hebben. Dat heeft verhoorzaakt een deurte (duurte) in de granen: tarwe fl 10,-, rogge fl 8,-, gerste f 5,50, bonen fl 7,-, erwten fl 15,- alle de mud."

Ook in de provinciale vergadering kwam de aardappelziekte op het agendum te staan. In die van 1 april 1846 sprak men "over de behoeften van minvermogende(n) gedurende de winter van het afgelopen jaar voornamelijk ontstaan door mislukking van de aardappelenteelt". Door de ingezetenen van alle 'gezindheden' en door de plaatselijke overheden was zoveel voedsel beschikbaar gesteld, dat iedereen wat de 'mondbehoeften' betref, genoeg en evenveel kon krijgen. In de praktijk bleek dit echter wel eens ongelijk uit te vallen, maar dan behoorde men zich daarover bij de autoriteiten te beklagen.

Emigratie

In 1846 begon ook bij een groot aantal Borsselaren het plan te rijpen om naar Noord-Amerika te emigreren. Van Raalte was al in het najaar van 1846 vanuit Arnhem met een gezelschap landverhuizers vertrokken. Ds. Van der Meulen uit Goes, die aanvankelijk ernstige bezwaren tegen emigratie had geopperd, ging echter spoedig toch overstag. En op 6 januari 1847 deelde Jannis van de Luijster in de provinciale vergadering

mee van plan te zijn met z/a van zijn gemeente naar Noord-Amerika te verhuizen.

We hebben de namen van de Afgescheiden emigranten uit Borssele kunnen achterhalen. Het waren in 1846 de volgende gezinshoofden of alleenstaande personen:

Cornelis Boonman, arbeider, 44 jaar, met vrouw en één kind.

Christiaan den Herder, arbeider, 51 jaar, vrouw en 4 kinderen. Gilles Dok, arbeider, 43 jaar, vrouw en 6 kinderen.

Marinus Hoekvandijk (bijnaam?), kleermaker, 42 jaar, vrouw en 3 kinderen.

Johannes Jonkheer, arbeider 38 jaar, vrouw en 6 kinderen.

Pieter Koole, boerenknecht, 30 jaar.

Jan Rademaker, schoenmaker, 40 jaar.

Jacob Steketee, arbeider, 41 jaar, met vrouw.

Jan Steketee, aannemer, 44 jaar, vrouw en 9 kinderen.

Jannes van de Luijster, landbouwer, 58 jaar, vrouw en 5 kinderen. Marinus Verburg, kleermaker, 36 jaar, vrouw en één kind.

Maria Walhout, wed. P. van de Laare, arbeidster, 51 jaar, met 7 kinderen.

In 1847 emigreerden de volgende Borsselse Afgescheidenen:

Izaäk Naeije, bakker, 57 jaar, vrouw en 4 kinderen.

En in 1849:

Pieter Hollestelle, arbeider, 38 jaar, met vrouw.

Janus Janse Karelse, arbeider, 46 jaar, met vrouw.

Jan Smallegange, koopman, 52 jaar, vrouw en 11 kinderen.

Jan Wisse, koopman, 35 jaar, vrouw en 3 kinderen.

Hubregt Wiskerke, arbeider, 56 jaar, met vrouw.

Pieter Wiskerke, arbeider, vrouw en 2 kinderen.

In totaal komen we voor de periode 1846-'49 dus op 98 zielen.

Tengevolge van dit ledenverlies kon de Afscheiden gemeente van Borssele niet langer als zelfstandige kerk blijven bestaan. Maar bij welke gemeente moesten de achtergeblevenen - ongeveer 7 gezinnen, samen hoogstens 35 zielen - zich dan aansluiten? Het beste zou zijn, vond de provinciale vergadering, dat de leden uit Borssele zich bij de gemeente van Nieuwdorp voegden, en die uit Driewegen bij die van Baarland.

Hoe het opnemen van de overgebleven Afscheidenen van Borssele bij de gemeente Nieuwdorp tot stand kwam, worden we gewaar uit de aantekeningen bij de kerkeradsnotulen van Nieuwdorp van 14 april 1847.

De kerkenraad van Nieuwdorp had in de kerk van Borssele een vergadering belegd, waarin de opheffing van de gemeente van Borssele zou worden besproken en geregeld. Uiteraard trad ds. Chr. Steketee van Nieuwdorp als voorzitter op.

Na het laten zingen van Ps. 86:6 "*Leer mij naar uw wil te hand'len*" en na het gebed vroeg hij de aanwezigen, die op uitnodiging van de Borssele diaken Jan Smallegange gekomen waren, of ze vóór de opheffing van hun gemeente en voor het zich voegen bij die van Nieuwdorp waren. Hij verbond hieraan een tweede vraag, namelijk of ze de gemeente van Nieuwdorp erkenden als de gemeente van God, en of ze ook de ambtsdragers daarvan accepteerden. Nadat ze bevestigend op deze vragen hadden geantwoord, verklaarden ze ook nog, dat ze zich zouden onderwerpen aan alles "wat recht en billijk mogte zijn, waarop zij dan ook zijn aangenomen als lidmaten van Nieuwdorp". Jan Smallegange - die een paar jaar later ook de oceaan zou oversteken - werd als diaken overgenomen.

En dan volgt ineens een onthutsende constatering: "Bij verder onderzoek bleek, dat hoewel de gemeente (Borssele) meer dan 10 jaar bestaan had, er geen aantekeningen van hetgeen in dezelve voorgevallen was, op eene behoorlijke wijze gehouden waren door degenen die vertrokken waren naar America. Zoo dat er geen Notulen zijn overgebracht; ook was er geen ordentlijk doop- en lidmatenboek noch van de ontvangst en uitgaaf der gemeente"! Toen we dit lazen, stonden we perplex. Aan de toch broodnodige organisatie van het kerkelijk leven, had Van de Luyster - want hij was de hoofdfiguur - zich dus weinig gelegen laten liggen. Nooit een notulenboek aangelegd, geen doop- en lidmatenboek, geen kasboek, niets! We kunnen het haast niet geloven.

Zou hij het kerkelijk archief meegenomen hebben naar het dorp Zeeland in Michigan (Amerika), waarvan hij één van de stichters was? Dan is er enige hoop, dat het nog eens gevonden wordt. Dat de archivalia van de eerste 10 jaar van de Afscheiden gemeente te Borssele niet te vinden zijn of nooit geschreven zijn, valt zeer te betreuren. Wel blijkt, dat er in de korte periode vanaf de emigratie tot 5 maart 1847 was ontvangen f 40,62 en uitgegeven f 41,06 "zoodat bij de vernietiging der Borssele gemeente" en het opgaan daarvan in die van Nieuwdorp er nog een tekort was van 44 cent. Toen was er dus blijkbaar wel boek gehouden.

Het kerkgebouwtje van Borssele kon niet door de kerkeraad van Nieuwdorp worden overgenomen. De manier waarop het geld ervoor was gegeven, maakte dit onmogelijk. Het was namelijk eigendom van aan deelhouders.

Verder werd nog bepaald, dat de overgeblevenen, ongeveer 7 gezinnen, samen hoogstens 35 zielen, in hun eigen kerkgebouwtje konden kerken. 's Morgens was het dan leesdienst maar 's middags moesten ze de kerk dienst in Nieuwdorp bijwonen. Eén zondagmiddag per maand ging ds. Steketee naar Borssele om te preken, wat al spoedig verslaptte tot minder diensten per jaar. Pas in 1898 is de gemeente van Borssele opnieuw zelfstandig geworden.

Vanaf april '47 moeten we dus de lotgevallen van de Afgescheiden Bors in het archief van de gemeente Nieuwdorp zoeken.

Begin 1848 was 'met goede getuigschriften' uit Groede overgekomen en in Borssele komen wonen de 'opziener' Adriaan van Overbeeke, schoonvader van ds. Steketee van Nieuwdorp. Daar nam de kerkenraad hem zonder bezwaar als ouderling over." De Borsselaren hoorden nu immers bij de gemeente van Nieuwdorp. Haast vanzelfsprekend werd hij preeklezer in het kerkje te Borssele, dat echter (nog) geen eigendom van de kerkenraad van Nieuwdorp was geworden. In die functie verwierf hij zich enig gezag in het dorpje. Jammer was dat het kwam tot een soort zich afzetten tegen de Nieuwdorpers, die Borssele zouden verwaarlozen, enz. Dit leidde tot een slepend conflict met ups en downs, maar met het uiteindelijk gevolg, dat Van Overbeeke zich aan opzicht en tucht van de kerkenraad te Nieuwdorp onttrok. Al in 1852 had hij ontheffing als ouderling gevraagd en de kerkenraad had hem die 'om scheuring te ontwijken' dan maar verleend." Maar toch was dit niet de oplossing. Want enkele jaren later lezen we in de notulen, dat A. van Overbeeke en echtgenote "in onttrekking en vijandschap blijven voortleven", (17 mei 1855).

4. De afscheiding te Borssele door A. M. Wessels, beschreven in: *God ons een Schild*.

Gelijktijdig met de Afscheiding in Nieuwdorp vond die ook in Borssele plaats. Na het conflict in de kerkenraad van de Hervormde kerk gingen de bezwaarde broeders de weg op om een nieuwe gemeente te stichten. Op zondag 11 sept. 1836 werd de nieuwe kerkenraad bevestigd door ds. Budding. De leden van de gemeente kwamen uit Borssele, 's-Heerenhoek, Heinkenszand en Nisse.

Jannis van de Luyster had aan ds. Budding voorgesteld om eerst een gecombineerde kerkeraad te kiezen uit mensen van die dorpen en daarna een gemeente te stichten in elke plaats. Hij werd 'Lootje' genoemd, omdat hij zo klein was. Na korte tijd kwam Van Loon in de problemen. Hij was nl. deurwaarder. Op zekere tijd moest hij bij een familie te Nieuwdorp kerkbijbeltjes met zilveren slotjes in beslag nemen. Deze mensen konden/wilden de boete niet betalen die hen opgelegd was omdat ze een bijeenkomst van meer dan 19 personen hadden bijgewoond. Dat was bij de Wet verboden. Van Loon kon daar niet aan meewerken. Het gevolg was zijn ontslag als deurwaarder.

Onder de Zuid-Bevelandsche dorpen, waar begeerte was naar het Woord des levens, werd te Borssele een kleine gemeente gevormd, door den onverschrokken baanbreker Ds Budding. In Borssele woonde een boer, door God rijk met aardse goederen bedeeld, die de Heere vreesde. Hij leefde graag met het oprechte verdrukte volk van God. "Verkiezende liever met het volk van God kwalijk gehandeld te worden, dan voor een tijd de genieting der zonde te hebben".

Het was Jannis van de Luyster. In zijn schuur hadden - ondanks het verbod van de Overheid- de samenkomsten plaats. Van verschillende kanten kwam de mensen bij elkaar. Nadat Ds Budding een gecombineerde kerkenraad had gevormd op 11 september 1836, werd deze schuur het centrum van Godsdienschtig leven.

Daar kwamen ze heen, van Nisse, 's Heerenhoek en Heinkenszand. 't Was wel ver, maar daar bekommerde men zich niet om. Elke tocht naar Borssele was een blijde optocht. Hun deerde niet de spot en de verachting van de vijanden als zij met hele scharen optrokken naar de schuur van Van de Luyster, om Gods Woord te hooren.

Uit Heinkenszand werd gekozen voor ouderling Jac. Pijke en voor diaken Bart G. van Loon. Van Loon - klein van gestalte - werd 'Van Lootje' genoemd, was persoonlijk medestrijder met de kleine schare van de gelovigen, maar ambtshalve stond hij vaak tegenover hen als vervolger. Hij was n.l. deurwaarder. Dit gaf een voortdurende tweestrijd in zijn leven. Zooveel mogelijk zocht hij Gods volk te sparen, dat onrechtvaardig verdrukt en vervolgd werd, en toch dwong hem zijn ambt, zich tegen hen te stellen.

Hoewel getrouw in zijn roeping, moest hij toch de haat ondervinden van zijn meerderen en tenslotte werd hij uit zijn deurwaardersambt te worden ontzet. De botsing kwam, toen men de diaken Van Loon noodzaakte als deurwaarder eenige kerkbijbeltjes met zilveren haken in beslag te nemen, bij een familie te Nieuwdorp, die de boete niet kon voldoen, omdat men een bijeenkomst met meer dan 19 personen had bijgewoond. Van Loon weigerde hieraan mee te werken en zulk een deurwaarder kon men niet gebruiken!

Dit ontslag bracht wel moeilijke dagen voor hem, maar Gods zorgende hand was steeds over hem. De blijmoedigheid des geloofs verloor hij niet en zijn God heeft het hem op de verdere levensreis niet aan het nodige doen ontbreken.

Spoedig was de gemeente Borssele bekend onder Gods volk. De belijdenis werd door de leden trouw nageleefd, en op de Provinciale vergadering van de Afscheidenen was Borssele steeds trouw vertegenwoordigd.

Ds C. van der Meulen kwam ook regelmatig te Borssele de dienst des Woords vervullen. Op zekeren dag, toen hij daar zou preken, liep het gerucht daarvan als een vuur geheel Zeeland door. Ook te Axel werd het vernomen. Velen uit 'het land van Axel' voeren toen vroegtijdig met een schip van Terneuzen de Schelde over en waren reeds voor negen uur te Borssele. De schuur kwam vol tot de nok. Overal werden mensen gezien, op hooi en graan; sommigen op balken en zolders. Eén man stond op een ladder wel 15 of 16 voet hoog. Hij kon het echter ten laatste niet meer uithouden op die moeilijke staanplaats en viel tot grote schrik van de vergaderde menigte van boven neer. Men was bang voor een vreselijk ongeluk, maar hij was wonderlijk bewaard en stond ongedeerd weer op, zoodat de dienst voortgang kon hebben.

Het was een dag van rijke zegen. Het bracht veel mensen, ook van de tegenstanders, tot andere gedachten. Velen werden verslagen in het hart, evenals de schare op de Pinksterdag te Jeruzalem en riepen: "Wat zullen wij doen, mannen broeders?"

Van deze bijeenkomst werd een proces-verbaal opgemaakt, gedateerd 15 Augustus 1840. "In naam des konings" worden: Cornelis van der Meulen, zich noemende predikant, en Jannis van de Luyster, zoon van Willem, oud 51 jaar, geboren te Hoofdplaat, thans landbouwer te Borssele en Jan Steketee, zoon van Cornelis, oud 37 jaar, geboren en wonende te Borssele, aannemer van publieke werken, wegens wanbedrijf in de gemeente Borssele op 20 Juni 1840" (n1 verboden Godsdienstoefening) veroordeeld tot f 100.-boete, benevens f 6.29½ cent kosten. Het vonnis werd uitgesproken door de Rechtbank, die bestond uit: Mr T. N. van der Bilt, President; J. J. van Deinse en P. J. van Voorst Vader, Rechters.

Zoo groeide de kerk van Borssele en beloofde een der bloeiendste kerken te worden van de Afscheidenen in Zeeland. De eerste Gereformeerde Kerk aan de Westsingel is in 1845 gebouwd.

Maar het duurde niet lang of de gemeente kwam in grote beweging. De drang om naar America te emigreren maakte zich van een groot deel leden in Borssele meester. Aangevuurd door enkele voorgangers en genoodzaakt door armoede besloten velen in de vorige eeuw om ons land te verlaten. Jannis van de Luijster, familie Steketee, in totaal 77 leden besloten in 1847 voorgoed uit Borssele te vertrekken. Er bleven maar 7 gezinnen over.

De emigranten vestigden zich in een nieuw dorp, wat ze 'Zeeland' noemden. Jannis bleef de leidsman van allen, toen de teleurstellingen van alle kanten op de Zeeuwsche Afscheidenen aanstormden, toen zij pas in het nieuwe vaderland waren gearriveerd. Hulpeloos stonden zij daar bij aankomst in de oerwouden, doorsneden met beken. Moerassen en poelen, zonder bruggen of wegen. 't Was een ontzaggelijke worsteling

geweest om daar een geordend maatschappelijk leven op te bouwen en een gefundeerd kerkelijk leven te gaan leiden. Van alles werd geprobeerd.

Op aandrang van Jannis van de Luyster en voor 't grootste deel van zijn geld werd voor 800 dollar een tweemastschoener van honderd ton aangekocht en met Hollanders bemand. Het doel was het te gebruiken voor vrachtvervoer, maar ook als passagiersvaartuig, in correspondentie op Buffalo, Milwaukee en Chicago, vertrouwend dat daar winst mee behaald kon worden.

Het een zowel als het ander bracht enkel teleurstelling. Gemis aan bedrijfskapitaal en gebrek aan behoorlijke leiding moest alles op mislukking doen uitloopen. Bedrog, onkunde en onwil werkten samen om de mooie verwachtingen te verijdelen. Sommige artikelen kwamen bedorven aan, en andere niet op den gewenste tijd. Wat voor de winter nodig was, arriveerde tegen het voorjaar. Daarbij gaven de zandbanken in de rivier en onbekendheid met het vaarwater allerlei moeilijkheden. En de passagiers weigerden te betalen. Ze zeiden: "Het Is ons eigen kolonieschip".

Dat alles bracht niet alleen teleurstelling, maar ook schade. 't Schip werd verkocht en bracht niet meer dan 400 dollar op en de overgebleven goederen werden onder de aandeelhouders verdeeld.

In dergelijke ondernemingen stond Jannis van de Luyster telkens vooraan en zoo kromp zijn bezit in, zelfs ging heel zijn kapitaal verloren, zodat hij eindelijk arm werd en met zijn familie van anderen steun moest ontvangen. En niet alleen Van de Luyster werd arm, maar ook ds. Van Raalte kwam in financiële moeilijkheden, doordat ze de helft van de gekochte goederen hadden laten stellen op naam van Van Raalte & Co. Zeker zou ook hij geheel verarmd zijn, als niet de broeders uit het Oosten hem hadden gered. Zoo liepen allerlei gemeenschappelijke ondernemingen op niets uit. Eerst toen het particulier bedrijf zich begon te ontwikkelen kwam er wat opleving. Jan Sonke opende de eerste winkel in 'Zeeland,' die na veertig jaren nog bestond en meer aan den bloei van Zeeland had toegebracht, dan al die ondernemingen, die zooveel geld hadden gekost.

Maar ondanks alle nood en verdriet, bleef de Heere voor hen zorgen. Familie Steketee van Borssele, door maatschappelijke omstandigheden gedrongen mee te trekken met Van de Luyster, mocht wel in het bijzonder ervaren wat de Psalmist zegt : "Hij zal genade en eere geven." Hun nakomelingen hebben het tot de hoogste ambten in Amerika gebracht. Mr. Jan Steketee was jaren lang burgemeester van Grand-Rapids. Mr. Andries Steketee was een beroemd jurist, terwijl Mr. Jacob Steketee Consul van de Nederlanden was.

Was echter de uittocht van de Gereformeerden uit Borssele voor Amerika tot grote zegen, voor de Kerk te Borssele was zij fnuikend. Er bleef maar een heel klein groepje over. Op de duur konden zij zich niet als zelfstandige kerk handhaven en werden de leden bij de Kerk van Nieuwdorp ingedeeld.

In het begin ging dit goed. Dominé Chr. Steketee van Nieuwdorp heeft trouw zijn roeping ten opzichte van deze arme kerk vervuld. Nooit was hem iets te veel. Meermalen gebeurde het, dat hij, als de wegen onbegaanbaar waren, met een paard werd gehaald. Na een rit, waarbij men soms meer dan een uur onderweg was, bereikte men Borssele, waar Ds Steketee dan catechiseerde, huis- en ziekenbezoek deed.

Op den duur zou hierin echter een kentering komen. Teneinde op de hoogte te blijven van de gemeente te Borssele, werden een tweetal broeders aangesteld, die de Kerk van Borssele te Nieuwdorp zouden representeren, n.l. P. de Maker en Adriaan van Overbeeke.

Door deze regeling meende Nieuwdorp in de zorg voor Borssele voorzien te hebben. Langzaam trad er nu enige verslapping in. Op Borssele meende men, dat Nieuwdorp hun wel wat verwaarloosde. A. van Overbeeke begon aanvankelijk zelf in het kerkje een predikatie te lezen voor hen, die niet naar Nieuwdorp konden gaan. Dit was niet naar de zin van Nieuwdorp. Broeder Van Overbeeke gaf echter niet toe en poogde aan te tonen dat Nieuwdorp haar plicht verzuimde. De droeve gevolgen bleven niet uit en Van Overbeeke werd als lid afgesneden.

Omdat Van Overbeeke zeer veel invloed op Borssele had, stonden direct een groot aantal aanhangers hem ter zijde. Nu Van Overbeeke een 'vrij' man was, kon hij ook 'vrij' handelen. Hij nodigde sprekers uit, die de oude waarheid vasthielden. Al spoedig had hij contact met oefenaar (later Ds.) Daan Bakker en deze kwam te Borssele spreken. Telkens als Daan Bakker optrad kwam er meer volk. Op deze manier kwamen de Gereformeerden te Borssele in de Ledeboeriaanse gemeenten terecht.

Ook de Classis begon zich met de Kerk van Borssele te bemoeien. Nieuwdorp, dat blijkbaar niet veel zin meer had, om Borssele intensief te bewerken, deelde op de Classicale vergadering van 14 Februari 1889 bij monde van Ds. Schock en ouderling De Jager mee, "dat de arbeid te Borssele geëindigd was, omdat die arbeid weinig betekende. Echter is de gemeente, die in vroeger jaren te Borssele bestaan heeft, nooit officieel opgeheven. De Kerk van Nieuwdorp verzocht daarom, dat dit nu geschiedde, omdat Borssele bij de regeering nog als gemeente bekend staat. Volgens de beroepsbrief is Ds. Schock verplicht 8 maal per jaar te Borssele te preken. Er komen slechts 20 hoorders en derhalve heeft men deze predikbeurten gestaakt."

De Classis weigert echter dit verzoek in te willigen. De Afgescheiden gemeente bleef heel klein over. In 1892 verenigden zich de Afgescheidenen met de kerken uit de Doleantie en ontstond het kerkverband 'De Gereformeerde Kerken'. Die gemeente telt in 2000 .. leden en .. doople den. Ze is vacant.

A. M. Wessels: God ons een schild, 98 e.v.

(G.o.e.s. = God ons een Schild, het devies van de Afgescheiden gemeente te Goes)

HOOFDSTUK 3

1. DE LEDEBOERIAANSE GEMEENTE (GROEP DS. BAKKER)

In die tijd waren er op meerdere plaatsen mensen die het niet eens waren met de gang van zaken in de Afgescheiden gemeenten. De gemeenten hadden 'vrijheid' aangevraagd bij Koning Willem I, de Dordtse Kerkorde werd vervangen door die van Utrecht van 1837 en er waren afwijkingen in de leer.

Dat was de reden dat Ds. Budding zich onttrok in 1838 van de Afgescheiden gemeenten. Na een procedure werd hij ontslagen op 24 okt. 1839. Enkele gemeenten volgden hem. Zij namen contact op met Ds. L. G. C. Ledeboer uit Benthuizen en vormden een kerkverband, zonder strakke organisatie. De gemeente van Heinkenszand ging tot de Ledeboeriaanse gemeenten over. Op de Algemene vergadering van 5 maart 1851 zijn ouderling Pijke en diaken Van Loon aanwezig. Op die vergadering werd besloten om oefenaar P. van Dijke uit St. Philipsland tot herder en leraar te bevestigen. Van Loon wordt opgedragen om met gebed te besluiten. Maar de gemeente heeft niet lang meer bestaan.

Wel is nog bekend dat J. Pijke geruime tijd een gezelschap leidde. Volgens Daan Bakker was Pijke 'een bijzonder mens in de genade, die zeer veel tot lering van anderen verstrekt heeft'.

Jacobus Pijke Jansz. Geb. ca 1789 te Goes, was winkelier te Heinkenszand. Hij had een belangrijk aandeel, met Van Loon, in het stichten van de Christelijke Afgescheiden gemeente aldaar, rond 1836/37. In 1839 volgde de gehele gemeente ds. Budding die door de Afgescheidenen werd geschorst. Enige tijd later gingen ong. 46 leden over naar de Ledeboeriaanse gemeenten. Toen Budding zich in Goes vestigde in 1852 ging ongeveer de helft van de gemeente naar hem toe. Een van de oorzaken dat de gemeente te Heinkenszand werd opgeheven. Een van de ouderlingen, Bertus van Loon, geb. 22-2-1801 te Brughem, (overl. 29-8-1890) bleef nog lezen voor een gezelschap. J. Pijke ging vanaf 1858 naar oefenaar Daan Bakker te 's Gravenpolder.

Daan Bakker was krachtig uit de wereld getrokken. Hij verhuisde naar 's-Gravenpolder. Rond 1851 kwam Bakker in contact met ds. Ledeboer. Vanaf die tijd werd er een gemeente gesticht te 's-Gravenpolder.

Probleem was wel dat Daan Bakker geen sacramenten kon bedienen. Aanvankelijk was ds. H. J. Budding er voorgegaan, maar deze was naar Amerika vertrokken. Na enkele jaren kwam er uitkomst. Daan Bakker uit 's-Gravenpolder, schreef een brief naar ds. L. G. C. Ledeboer te Benrhuizen. In zijn boek *Gods groote barmhartigheid* deelt Bakker mee dat hij het briefje waarin hij het gebed over deze zaak had opgeschreven, eerst wilde verbranden, maar dat de Heere hem er toen licht over gaf "dat er een roeping van een leraar in lag".

Ongeveer 6 dagen later kwam hij in 's-Gravenpolder. Daar heeft hij ook een gemeente geïnstitueerd. Er was voor ds. Ledeboer meer te doen in Zeeland. In een brief uit deze tijd, van februari 1851, schreef hij: *"Wat zal ik nu verder... kortelijk ulieden meedelen van mij, och! dat het niet mijn werkzaamheden zijn mochten in Zeeland. Dat de opkomsten vele zijn; dat de Heere Jezus, wat ik geenszins ontkennen mag, mij veelszins geen dorre woestijn (o, nee!) of land van uiterste duisternis is. Dat de Heere hier en*

daar schijnt te werken ook tot bekering en verbinding van het ontbondene en versterking van het verslachte. Bid voor mij, geliefde broeders en zusters! Want dat heb ik zeer hogelijk nodig; en voor het werk Gods dat hier nog niet afgedaan is".

Tussen ds. Budding en Daan Bakker moet, waarschijnlijk niet zozeer in theorie maar wel in de praktijk, een duidelijk leerstellig accentverschil hebben bestaan. Direkte aanwijzingen voor het verschil in prediking zijn er nauwelijks, want de meeste bronnen van later datum, zoals levensherinneringen, vertroebelen het beeld door uit te gaan van de vrije evangelische Budding van na 1860 en dan is het verschil met Bakker natuurlijk overduidelijk. Bakker zelf geeft in zijn bekeringsgeschiedenis zijn relatie tot Budding in 1851 juist weer: *in plaats dat zijne komst mij tot blijdschap verstrekte, zoo was mij dezelve integendeel zeer bezwarend, daar wij niet met elkander konden vereenigen. Ik weet niet dat ik ooit een mensch ontmoet heb, die mij door de voorzienigheid Gods meer tot leering heeft moeten dienen dan deze man.* Bakker voegt er echter aan toe: *nochtans is het ontegenzeggelijk waar, dat de Heere hem in vorige tijden veel tot stichting van zijn volk en kerk heeft willen gebruiken, ja, dat er ook velen onder zijn dienstwerk zijn bekeerd geworden.* Hoewel Bakker deze `vorige tijden' slechts kende van horen zeggen is het verschil dat hij waarneemt tussen Buddings prediking tot 1843 en die vanaf 1851, waarschijnlijk terecht. Zijn (tijdelijke) geestelijke ommekeer in de gevangenis in 1843, zijn predikantswerk bij de christelijke afgescheidenen en zijn blikverruimend verblijf in de Verenigde Staten kunnen niet zonder invloed zijn gebleven.

De meeste mensen die het gezelschap van Daan Bakker bezochten gingen over naar Ds. Budding, die inmiddels zich te Goes gevestigd had. Maar na enige tijd riep Buddings prediking bij sommige Oud-Gereformeerden een gevoel van teleurstelling op. Zij gingen weer terug van Budding naar Bakker, die in 1851 Budding geestdriftig hadden begroet.

Wij zullen in het volgend hoofdstuk zien hoe Daan Bakker met Adriaan Overbeeke te Borssele in contact kwam en in Borssele ging spreken.

2. Pieter Fraanje, grootvader van ds. J. Fraanje

Wij gaan nu eerst onze aandacht geven aan Pieter Fraanje (1815-1862). Zijn levensgeschiedenis is in 1885 door zijn zoon Jan opgeschreven, met gebruikmaking van Pieters eigen bekeringsgeschiedenis. (Dit geschrift is onuitgegeven. Wij gebruikten een afschrift in enigszins aangepaste spelling van de heer M. J. Goud te Waarde. Inzake de geboorte- en doopdata van de kinderen zijn de aantekeningen niet altijd correct.)

Sinds 1756 woonde te Borssele een wagenmaker: Gilles Pieterse Fraanje. De Fraanjes zijn waarschijnlijk afkomstig van gevluchte Hugenoten uit Frankrijk. Zijn zoon was Jan Fraanje, eveneens wagenmaker. Zijn zoon was Gilles Fraanje, de vader van Pieter Fraanje. Het gezin woonde te Borssele. Pieter was een begaafde jongen. Op 18 jarige leeftijd verveelde hij zich schijnbaar in de winter en besloot om een soort volkstelling van Borssele te maken. Alle inwoners schreef hij op, inclusief de kinderen. Bij Ad. van Boven meldt hij zelfs: nog één ongedoopt... De laatste naam is Janna Karelse. Rond

Janna d'r naam is een kringetje gezet. De reden is niet moeilijk te raden: hij was verliefd!

Het geschrift eindigt als volgt:

Samen 590

*Deze schaar is nu ten ende
k heb gezet zo ik ze kende
Hier meed is nu mijn lust geboet
Die beter kan die beter doet
Wie hier de eerste weg zal gaan
Of wie er laatst zal blijven staan
Dat zal de tijd gewis eens leeren
Voor hun is't best die zich bekeeren
En vroeg een tijd in God besteden
Hierop wagt hij dan zaligheden.*

Door mij Pieter Fraanje Jz. Borssele 10-12-1833. Einde

Pieter trouwde op 19-11-1835 met Johanna Karelse te Borssele. Hun zoon Jan trouwde met Mej. Oppeneer. Een van hun kinderen was ds. Josias Fraanje.

Pieter Fraanje, oud-diaken van de hervormde gemeente te Heinkenszand, scheidde zich samen met zijn vrouw Johanna Karelse omstreeks 1840 af, welk feit in die gemeente een grote opschudding maakte. Hij sloot zich niet direkt bij een afgescheiden gemeente aan, maar ging dan voor het eerst naar een oefening aan de 's-Heerenhoeksen zandweg bij de wed. Vlasman, waar D. de Leeuw voorging in het gebed. Zowel Aagtje Minnaard, weduwe van Cornelis Vlasman, alsook Dirk de Leeuw behoorden tot de christelijke afgescheiden gemeente van Borssele, die 's zondags zowel in Borssele als in 's-Heerenhoek bijeenkomsten hield. Ook in de christelijke afgescheiden gemeenten bestond er, als er geen predikant was, hoegenaamd geen verschil tussen kerkdiensten in de vorm van huissamenkomsten en oefeningen.

Toen Pieter Fraanje op 5 mei 1842 in de christelijke afgescheiden gemeente van Goes door Van der Meulen zijn dochter Janna liet dopen, was hij nog steeds niet aangesloten. Dus zal hij bij de doop op zijn minst een toezegging in die richting hebben moeten doen. Maar in Heinkenszand kreeg hij steeds nauwere kontakten met sommige van Gods kinderen, in het bijzonder met Neeltje van Noppen, echtgenote van Cornelis Oranje. Pieter voelde zich bij de Afgescheidenen niet meer thuis. Begin oktober 1847 ging hij met zijn vrouw naar de vergadering van Jacobus Pijke in Heinkenszand, waar Jacobus Pijke ouderling was. Blijkbaar had hij er nu spijt van, dat hij zijn dochter door Van der Meulen en niet door Budding had laten dopen, want toen eerstgenoemde kort daarna voor de inschrijving in het doopboek enkele administratieve gegevens nodig had, weigerde Fraanje die te geven: *De vader kort na den doop tot ds. Budding overgegaan zijnde, verkoos niet aan mijn de geboorte en naam op te geven*, schrijft ds. Van der Meulen

Fraanje, wilde niets liever dan vertellen wat de Heere aan zijn ziel gedaan had. Hij had diepe en bevindelijke gesprekken met Jannetje Leunis, echtgenote van Jacob Semeijn, met diaken Bartus Gerardus van Loon en met Cornelis van Damme en diens vrouw Cornelia Lokerse, allen leden van de Oud-Gereformeerde Gemeente van Heinkenszand, maar toch wel het meest met Neeltje van Noppen. 'Die was een bijzondere vriendin van

hem. Zij was in de raad zijner ziele en werden als door eenen Geest gedreven, en daar zij dicht bij hem woonden, verkeerden zij veel met malkanderen', schrijft Fraanje. Zoveel, dat Fraanje door ouderling Pijke werd bestraft, zoals Fraanje's zoon het optekende en hij voegt er aan toe: *van welke zijde of dit kwam, dat weet ik niet, want er zijn zelf aan 's-Heeren kinderen zoveel kanten.* Van Pijke tekent Fraanje jr. overigens op: *Pijke was ook een bijzondere vriend van hem, daar heeft hij veel onderwijs van ontvangen, een man van veel kennis, maar ook veel genade en gaven. Deze heeft ook het eerste boekje voor hem gekocht: Miziras, toen was het lezen dagen en nachten.* (Lambertus Myseras, 1676-1740, Middelburgs ouderling die veel bevindelijke boekjes schreef.)

Een van de kinderen die in deze tijd door ds. Ledeboer gedoopt werden, was Gillis Pietersz. Fraanje, geb. Heinkenszand 11-8-1847, gedoopt in de 'schuure van D. Stroosnijder'. Aagtje, geb. 10 november 1848 dochter van Pieter Fraanje werd gedoopt tijdens een dienst in Baarsdorp, gehouden in een hofstede. Kort na de doopdienst werd Fraanjes zoon Gillis geboren. Dat was op 20 februari 1851. (data komen niet overeen). De vader wilde het liefste dat het sacrament zo spoedig mogelijk ook aan dit kind bediend zou worden, en aangezien hij van gedachte was dat ds. Ledeboer spoedig vertrekken zou, besloot hij hem op de boerderij van Daniël Bakker te bezoeken. Daar vertelde hij de predikant dat hij het kind graag gedoopt zag, maar dat het jongetje nog maar drie dagen oud zou zijn als het sacrament de dag daarop bediend zou worden, en of ds. Ledeboer daar geen bezwaar tegen had. Deze antwoordde dat hij veel bezwaar had. Fraanje vroeg of hij mocht weten waarom. Ledeboer antwoordde dat hij onwaardig was om de bondzegelen te bedienen. De bezoeker merkte daarna op dat hij wenste dat hij dan maar een instrument mocht zijn in de hand des Geestes. Ledeboer knikte toen en zei: "Een instrument ben ik juist, maar het is gelijk een zaag of bijl, die zich omhoog heft en aandruist tegen zo'n heilig en rechtvaardig God".

Ze raakten in gesprek, maar toen Pieter Fraanje 's avonds laat weer naar huis terug ging, was er verder niet meer over het dopen gesproken. Toch geloofde hij dat het voortgang zou vinden.

De volgende dag ging Fraanje met het kind naar de schuur waarin ds. Ledeboer voor zou gaan. Fraanjes zoon Jan schreef later dat de 'doopbediening ging onder veel aandoening, zo van vader als van de leraar. Hoe zij gesteld waren, kan beter gevoeld dan beschreven worden, want zij hadden de band der liefde tussen beiden'. Met name de woorden die de predikant "al sprekende tot het kind" zei, werden door Jan nooit meer vergeten, ds. Ledeboer zei: "Gij hebt een arme vader in de natuur, maar een rijke in Christus".

Nadat de dienst beëindigd was, kwam ds. Ledeboer nog een keer naar Pieter Fraanje om hem de hand te geven. Daarin drukte hij tegelijk drie rijksdaalders - in die tijd een groot bedrag - en ze namen afscheid.

In het levensbericht van Pieter Fraanje lezen wij, nadat verhaald is dat hij zich bij Budding had gevoegd, het volgende: *niet dat eenig overhang van kerk plaats had, maar de leeraar, die vroeger ook in Zeeland had verkeerd als in dezelfde richting van ds. L. G. C. Ledeboer, overnemende dat dit nog was, daar er van enkele naar gezien werd dat dit niet zo was, gelijk ook later is gebleken.* Een passage, waarvan niet alle onderdelen even helder zijn, maar wel de strekking: in het begin werd het verschil tussen de

prediking van Budding en die van andere oud-gereformeerde voorgangers maar door weinigen onderkend. Door Bakker al in 1851 en misschien door enkelen, die zich niet verbonden, in 1852. Fraanje was zelf zo ver in 1856: *daar ds. H. Budding niet meer leerde als vroeger, liep dit bij vele verkeerd en ook bij hem [Fraanje], en den eenen ging nu en den anderen dan terug.* Dat was voor Fraanje weer een moeilijke zaak. *“Doch op zekere reis weder op weg na de kerk zijnde van dezen vernoemden leeraar, raakte hij ernstig aan het vragen of hij hem mocht onderichten wat te doen of wat te laten. Onder deze verzuchtingen kwam hem voor dat hij zijnen weg moest verlaten en een andere weg moest inslaan, naar 's-Gravenpolder. Dit deed hij en kwam dus niet in Goes, zoo hij gemeend had, maar te 's-Gravenpolder in de oefening bij D. Bakker. Deze hielden aan hunne oude leer door Gods genade vast en waren onder de leiding van ds. P. van Dijke”.* Eenmaal opgenomen in de gemeente van 's-Gravenpolder, werd Fraanje daar een trouw lid. Na verloop van tijd mochten hij en Gerard Felius zelf ook oefenen. Pieter Fraanje, Pieter Simonse, Gerard Otte, Dingenis Stroosnijder en anderen, die de eenvoudige en ongeletterde Bakker verkozen boven de begaafde en geleerde Budding, en wellicht ook Jacobus Pijke, Cornelis van Sluijs, Jacobus de Zeeuw en anderen, die zich in 1852 niet met Budding hadden verbonden, maar zich enkele jaren later wel bij Bakker aansloten, waren er van overtuigd dat Bakkers prediking meer in de lijn van de gereformeerde oudvaders lag dan die van Budding. Diaken en oefenaar Bakker was zeker een man met singuliere gaven. Later, in 1865, zou hij predikant worden en men kan zeggen dat hij van grote betekenis is geweest voor de handhaving van de Gereformeerde leer op Zuid-Beveland en ver daarbuiten. De gemeente bleef groeien. Van 1 juli 1859 tot 1 juli 1861 traden 39 nieuwe leden aan in 's-Gravenpolder tegen 49 in Goes.

Gedeeltelijk overgenomen uit Dr. J. Wesseling.

3. ADRIAAN OVERBEEKE

Adriaan Overbeeke kan de grondlegger genoemd worden van de Gereformeerde Gemeente te Borssele.

Adriaan van Overbeeke, zoon van Christiaan, werd geboren 1803/4. Hij overleed 1 april 1897, 94 jaar oud te Borssele. Adriaan was jong gehuwd, met Johanna Jacoba van de Vijver. Op 20 jarige leeftijd was hij vader. (Zijn oudste dochter Johanna Sara trouwde op 19 jarige leeftijd met de 23 jarige ds. Chr. Steketee van Nieuwdorp geboren ca. 1824. Het huwelijk werd gesloten 26-5-1843 en bevestigd door ds. C. van der Meulen, met de trouwtekst Hebr. 13:4. Sara overleed 20-01-1905 te Nieuwdorp, 81 jaar oud.

Hieronder volgen enkele gegevens van hem uit de periode toen hij in Groede woonde.

In augustus 1837/38 ontstond in Groede een Afgescheiden gemeente. Vrijdag 19 december 1845 kreeg de gemeente haar eigen predikant, ds. A. C. Tris. Van de Afgescheidenen moest men in Groede en omgeving niets hebben. Maar veel erger was, dat er in de Afgescheiden gemeente van Groede - die haar leden ook in de naburige dorpen had wonen - verdeeldheid ontstond. Bij de intree van ds. Tris was het zielental ongeveer 180 (kinderen meegeteld). De meesten woonden in Groede (59) en Breskens (31). In Retranchement waren er 22, in Schoondijke 21, in Biervliet 18, in Cadzand 23, terwijl er ook enkelen woonden in Oostburg en Nieuwvliet evenals in Zuidzande en Sluis.

In de eerste maanden na de intrede van ds. Tris in Groede was het in zijn gemeente nog rustig. Het blijkt uit de kerkeradsnotulen, vanaf januari 1846 bewaard en door Tris zelf in zijn keurig handschrift geschreven, telkens ondertekend met A.C. Tris. Iets meer dan 2 jaar heeft hij in Groede gestaan. Het traktement van Tris werd bepaald op f 700,- per jaar plus vrij wonen. Dit was - vergeleken met dat van andere Afgescheiden predikanten van toen - zeker niet laag te noemen. Tris ging akkoord, maar verbond er wel wat voorbarig de voorwaarde aan, dat het moest worden herzien "als de Heere hem met vele kinderen zegende". Hij was immers nog vrijgezel (en zou dit ook nog jaren blijven).

In de tweede vergadering waren behalve Tris aanwezig de ouderlingen *Adriaan van Overbeeke* en Abraham Leenhouts, met de diakenen Dirk Schaap, Cornelis Naeije en Mathias Naeije. Hier hebben we dus de kerkeraad van de Afgescheiden gemeente van Groede in januari 1845. Over twee van hen nog enkele bijzonderheden:

Mathias Naeije, een 50 jarige landbouwer in Groede, was getrouwd met Tanneke de Blaauw. Het echtpaar emigreerde in 1849 met 2 kinderen naar Noord-Amerika.

De 42-jarige Adriaan van Overbeeke Christ.zn. was getrouwd met Johanna Jacoba van de Vijver. Ds. Tris zou zelf als scriba gaan fungeren, want ouderling Van Overbeeke voelde zich voor die functie onbekwaam. Als voorlezer en voorzanger ging ouderling Abr. Leenhouts optreden.

Een definitieve pastorie was er nog niet. Dirk Rietvelt de Hondt was bereid zijn 'salet, keuken en voorzoldertje' eventueel tijdelijk aan de vrijgezel dominee af te staan, maar die noodoplossing wees de kerkeraad af. Men overwoog nu de mogelijkheid de kerk van Groede naar Schoondijke te verplaatsen en in dat dorp ook uit te zien naar een pastorie.

Inderdaad werd in Schoondijke per mei 1846 voor ds. Tris - die tijdelijk zijn verblijf in Breskens had - een woning gehuurd voor f 104,- per jaar, eigendom van notaris De Smitt. Maar Groede bleef het centrum van de kerkdiensten.

Ds. Tris stond nog maar amper 7 maanden in de gemeente van Groede of hij kreeg al een ernstige moeilijkheid te behandelen. Op zaterdagavond half 10 was bij hem een brief van ouderling Van Overbeeke in de bus gedaan. Tot zijn schrik las hij, dat deze zich met vrouw en kinderen aan de gemeente onttrok. Waarom? Omdat zij onder de prediking van ds. Tris 'kwijnende moesten verkeerem' en daarvan 'geen stichting en opbouw meer ontvingen'.

Joh. Kotvis, een landbouwer uit Schoondijke, en Mathias Naeije zouden Van Overbeeke bezoeken om over het probleem te praten. In de volgende vergadering - 5 augustus 1847 bij ds. Tris aan huis gehouden 347 en waarin ook Van Overbeeke aanwezig was - rapporteerden Kotvis en Naeije, dat ze op zaterdag 25 juli de kwestie met Van Overbeeke hadden besproken en dat ze diens 'belijdenis' voorlopig hadden geaccepteerd. Hij was de volgende dag al weer in Breskens voorgegaan. (Blijkbaar kwam de gemeente soms onder leiding van een ouderling in gedeelten bijeen.)

Nu kreeg Van Overbeeke het woord. Hij verklaarde, dat hij niets tegen ds. Tris persoonlijk had, ook niet tegen diens leer. Zijn brief had hij in een depressieve bui geschreven (omdat "hij onder de last der moedeloosheid bezwaken was"). Hij gaf ds. Tris de broederhand. Aldus de notulen, door Tris opgesteld. Alles was dus weer goed gekomen, tenminste zo leek het.

Want op de volgende vergadering begonnen de moeilijkheden opnieuw en dat in verdubbelde mate. Er kwam nu ook kritiek op het persoonlijk leven van een ouderling.

Van Overbeeke opende de schermutselingen met een aanval op de notulen van de vorige vergadering. Hij protesteerde ertegen, dat genotuleerd stond, dat hij niets tegen ds. Tris zelf noch tegen diens leer had. Hij corrigeerde, dat hij slechts gezegd had, dat hij "op dit ogenblik niet kon) zeggen of de leeraar naar de Gereformeerde leer preekte of niet".

In diezelfde vergadering werd ook nog het huisbezoek geregeld: M. Naeije zou bij de leden in Biervliet en Schoondijke langs gaan; Joh. Kotvis bij die in Retranchement, Nieuwvliet en Cadzand, terwijl A. van Overbeeke Breskens en Groede voor zijn rekening nam." We gaan ons nu eerst weer met het vervolg en de afloop van de zaak Tris bezig houden. Dat het mis ging, viel te verwachten. In Groede en ook in andere gemeenten in de provincie waren immers sterke bezwaren tegen de prediking van ds. Tris gaan leven. De neerslag daarvan is voor een klein deel in de notulen van kerkenraad en provinciale vergadering te vinden. In de kerkenraadsvergaderingen in de zomermaanden van 1847" gehouden, ging het ook steeds meer spannen. Ds. Tris protesteerde ertegen, dat ouderling Joh. Kotvis in zijn gebed hem "een dwalende Herder" had genoemd. Ouderling Mathias Naeije vroeg of ds. Tris nog wel langer mocht dopen en Avondmaal houden, nu er zoveel ellende in de gemeente heerste. En moesten de 'tegenstandige' leden niet worden gecensureerd?

Kotvis, M. Naeije, D. Schaap en vooral Van Overbeeke betuigden door de prediking niet te worden gevoed en opgebouwd. Cornelis Naeije legde een tegenovergestelde verklaring af.

Men besloot een gemeentevergadering samen te roepen. Deze kwam er op 21 september 1847. Het werd een vergadering 'vol onstuimigheid', zoals de notulen het uitdrukken.

Kotvis vroeg aan de leden of ze in de kerkdiensten wel of geen stichting vonden. Hijzelf vond dat ds. Tris niet de kenmerken van een goede herder vertoonde (Joh. 10). Ook Van Overbeeke kon in het spreken en preken van de Leraar het 'herderlijke' niet vinden.

D. Schaap - hoe langer, hoe droger; geen voedsel.

Corn. Naeije had door de prediking wèl menigmaal 'leven aan zijn ziel'

gekregen. Maar Abr. Naeije Izaäk zn. miste de 'bevinding', 'Geen beroerder dag als de zondag'.

Jannis Nortier, de schoonzoon van ouderling Mathias Naeije, had van de Leraar 'aan afschrik gekregen'.

Cornelis de Zoute ging met loden schoenen naar de kerk. Geen voedsel.

Suzanna Leenhouts had niets aan de preken. De vernedering van het schepsel en de hoogheid van God werden niet gehoord.

In die trant spraken nog meer leden. Maar er waren toch ook enkele andere stemmen, vooral van vrouwen.

Catharina de Winter wenste geen andere leer te horen; Cornelia Luitweiler sloot zich bij haar aan.

Cornelia van den Heuvel vond ds. Tris "een instrument in de hand des Heeren". Catalina Vergouwe had altijd met vrede in de kerk gezeten. Zo niet, dan schreef ze dit toe aan haar onkunde.

Het eind was, dat men met de zaak naar de prov. vergadering zou gaan. Tot afgevaardigden werden gekozen A. van Overbeeke en M. Naeije. Van Overbeeke schreide, toen hij hoorde gekozen te zijn, waarop ds. Tris hem sarcastisch toevoegde: "Broeder! Gij hebt dat nu zoo langen tijd reeds overal kunnen uitstrooijen en vertellen" en de zaak voor de Heere kunnen brengen; "weent nu niet, en zeg niet, ik kan tegen den Leeraar niet op".

Deze slepende kwestie eindigde in de schorsing van ds. Tris, oktober 1847. Op oudejaarsavond 1847 ging ouderling Adriaan van Overbeeke voor in de gemeente "om het jaar also biddende en dankende te besluiten".

In het volgend jaar 1848 verhuisde Van Overbeeke naar Borssele.

In november 1859 kwam het tot een scheuring in Borssele, waarin diaken A. de Muynck ook een rol speelde. We worden het gewaar uit de kerkeradsnotulen van Nieuwdorp van september en november 1859. In september 1859 constateerden de kerkvisitoren S.O. Los en A. de Bruijne, dat in Nieuwdorp alles in orde was, maar dat de kerkeradsleden het "verbindingsformulier aan de belijdenis" nog niet hadden ondertekend. Tien dagen later werd dit alsnog gedaan. Het was blijkbaar nodig, want er hing iets in de lucht. Wat het was, werd enkele maanden later duidelijk, toen ouderling P. de Maaker, die onder Borssele woonde, een stuk had ontvangen, ondertekend door G. van Vijven, A. Zwemer, M. de Vriend, Kornelis Fraanje, nog een K. Fraanje en A. de Muynck. Hierin verklaarden deze personen zich niet langer als lidmaten van de Chr. Afgesch. Geref. Gemeente van Nieuwdorp te beschouwen.

De kerkenraad overwoog, dat het 'stout gedrag' van de ondertekenaars 'al maanden lang openbaar was geworden', namelijk dat ze zich in feite al lang onttrokken hadden, en was van oordeel dat hun optreden 'hoogst zondig en strafwaardig' was. Men besloot hen

'aan het oordeel des Heeren over te laten', omdat 'met anderen van Borssele' aan de kerk had onttrokken. Hij had 'kort na de scheuring waarin hij gevallen of mede gesleept was geworden' berouw gekregen en werd nu met algemene stemmen weer opgenomen in de gemeenschap van de kerk van Nieuwdorp. 29-01-1860

Dat het bij bovengenoemde onttrekkingen vooral ging om de behoefte aan zeer bevindelijke preken, blijkt uit de notulen van 7 september 1860. Daarin lezen we, dat Abraham Jasperse zich onttrok, omdat hij 'meer leven in de schuurpreken heeft', We hebben hier te doen met de invloed van de oefenaar Daniël Bakker.

Adriaan van Overbeeke had veel aanhang in Borssele en hij werd door velen gevolgd toen hij verder ging met het beleggen van diensten. Hij begon om te zien naar sprekers en nadat hij met Daan Bakker uit 's Gravenpolder in contact was gekomen, verzocht hij hem om in Borssele voor te gaan. Hij wordt uitgenodigd om te preken in de schuur van de hofstee van familie van Overbeeke. Zijn invloed is groot op het dorp Borssele. Men bouwt op het erf van Overbeeke een houten gebouw, het zogenaamde "*Plankenkerkje*". De Kanselbijbel die daar gebruikt werd ligt nu nog op de preekstoel van de Gereformeerde Gemeente aan de Oostsingel.

Uit deze periode zijn nog enkele gegevens beschikbaar die ontleend zijn aan de dagelijkse notities van Leendert Rottier te Borsele, die lopen van 15 febr. 1858 tot 31 okt. 1861. Rottier was een welgesteld landbouwer, lid van het gemeente- zowel als van het waterschapsbestuur in Borsele, hervormd lidmaat, maar liefhebber van een bevindelijke prediking. Met de vrijzinnige bijbeluitleg in zijn kerk kon hij het maar moeilijk vinden en blijkens zijn aantekeningen verzoon hij soms smoesjes om niet naar de kerk te hoeven gaan. Als hij 's zondags zijn sjees inspande om een bevindelijke preek te gaan horen, reed hij nogal eens in de richting 's-Gravenpolder. Ook bezocht hij de dichtbijge Christelijke afgescheiden gemeente in Nieuwdorp, waar hij zich stelde onder het gehoor van de predikant Steketee.

Hieronder volgen enkele notities van Rottier.

Indirect noemt hij de kerk van Budding één keer, als hij het verongelukken van Cornelis Rottier uit Ovezande releveert. Cornelis was lidmaat van de oud-gereformeerde gemeente te Goes en geen naast familielid van Leendert, de auteur van de notities: 22-4-1858, Zondag j.l. heeft het volgende ongeluk plaats gehad. De landbouwer C. Rottier Mzn. wonende in of bij de Slake, gemeente Ovezande, reed met vrouw en kind alsmede nog een persoon, van de kerk uit Goes huiswaarts. Op den oprel tussen den grindweg van Wolfaartsdijk naar 's-Heer Arendskerke gekomen zijnde, ging het paard aan het hollen en sloeg de wagen in de sloot en bekwam genoemde landbouwer zodanige verwonding dat hij den anderen dag aan de gevolgen is overleden, terwijl de vrouw aan den arm gekwetst werd.

30-5-1858, Zondag, Zacht, warm weer met een betrokken lucht. Voormiddags geen kerk. De dominee was licht ongesteld en kon niet preken, want had denklijk geen preek gemaakt, wat wel eens meer met hem gebeurt. Hedenmorgen met mijn zoon Jan met de sjees naar Wemeldinge ter kerk geweest, en gepreekt de zoon van den dominee, die predikant is te Vaassen in Gelderland. Namiddags eveneens ter kerk geweest. Ik heb hem met veel genoegen den gehelen dag gehoord en hem beschouwd als een zeer geleerde man, die de zuivere waarheid leert. Er was een stroom van toebehoorders van alle kanten uit ons land. 's Avonds preekt zijn vader om half zes uur. (De predikant in

kwestie was Joannes Pieter Nonhebel, 1830-1883, predikant te Vaassen, 1857-1862, vervolgens te Middelburg.)

Rottier noemt oefenaar Bakker soms dominee: 5-9-1858, Zondag. Den gehelen dag ter kerk geweest op de Palmboom in de oefening bij ds. Bakker; 2-10-1859, Zondag. Namiddag op de Palmboom ter kerke geweest bij de oefenmeester ds. Bakker.

Als ds. Van Dijke in 's-Gravenpolder kinderen kwam dopen, was Rottier onder zijn gehoor, maar ook als er in een hervormde kerk ergens op Zuid-Beveland een rechtzinnig predikant voorging, wilde Rottier hem horen. Alleen Budding komt in de dagelijkse notities niet voor. Rottier ging er, althans in de periode waaruit ze dateren, niet ter kerke.

1-7-1860, Zondag. Den gehelen dag in oefening geweest bij mijn buurman A. van Overbeek in de schuur, onder het gehoor van Daniel Bakker van Nisse, landbouwer, met ontzettende toeloop van toehoorders van alle kanten, zelfs uit Goes;

22-7-1860, Zondag. Den gehelen dag niet ter kerk geweest, doch bij Bakker in de schuur bij Overbeek. Driemaal gepreekt;

12-8-1860 Zondag. Wederom den gehelen dag oefening bij A. van Overbeek door D. Bakker van 's-Gravenpolder.

2-6-1861, Zondag. 's Namiddags met mijn zoon Jan naar de Palmboom geweest onder het gehoor van ds. Van Dijke. De schuur was stikkende vol. De dominee doopte kinderen en bevestigde de nieuwe aangenomen lidmaten.

Daarna lijdt het kerkverband van Ds. Ledeboer een groot verlies. Ds. Ledeboer sterft 21 okt. 1863. De gemeenten raken in conflict en worden verdeeld in 2 groepen: 1 groep rond ds. P. van Dijke en 1 groep rond oefenaar D. Bakker.

Op 18 okt. 1865 vond de bevestiging plaats van Ds. Bakker te 's-Gravenpolder. Op dezelfde dag houdt men ook de eerste algemene vergadering van de gemeenten, de groep rond ds. Bakker. Het is dan ook geen wonder dat men zich in Borssele sterk verbonden voelde met Bakker en hem in 1865 volgde.

Ouderling A. van Overbeek nam bij de bevestiging van Bakker tot predikant, deel aan de handoplegging en nog vele jaren zou hij de gemeente vertegenwoordigen op vergaderingen. Rond 1885 werd dat door C. Hoogerland gedaan. (C. Hoogerland was de grootvader van wijlen Ds. A. Hoogerland)

Tijdens Ds. Bakkers periode zijn er niet veel problemen geweest. Na zijn dood ontstonden er helaas ruzies over de Dolerenden. Misschien is dat een van de redenen geweest dat de gemeente aansluiting zocht bij de Ledeboeriaanse gemeenten van ds. D. Janse. Ds. Janse was de enigste overgebleven predikant in de gemeenten die Ds. Van Dijke -de opvolger van ds. Ledeboer- had bediend. Hij had de zorg over ongeveer 20 gemeenten, circa 5000 leden. Op de Algemene vergadering van 19 juni 1889 werd de gemeente van Borssele met algemene stemmen overgenomen.

4. Gereformeerde Gemeenten (groep ds. Janse/ oefenaar Boone)

Vermoedelijk is er nòg een reden geweest dat de gemeente overging naar de gemeenten van Ds. Janse: In Zuid-Beveland was weer een nieuwe oefenaar gekomen, nl. Laurens Boone. Laurens werd geboren 1 nov. 1860 te Wolfaartsdijk. Hij was grootgebracht in de Geref. Kerk onder de bekende ds. H. H. Middel. In 1881 heeft de Heere hem krachtdadig bekeerd. Na een jaar of 4 begon hij hier en daar te oefenen. Zo noemden ze het preken van iemand die geen dominee was. Nu, dat kon in Borssele niet onbekend zijn. Direct na de overgang tot de gemeenten van Ds. Janse werd Boone gevraagd om naar Borssele te komen. Boone woonde toen in Yerseke waar hij (voorjaar 1889) lid werd van de Geref. Gemeente (groep ds. Janse). Boone verhuisde in juli 1889.

De kerkeraad moest natuurlijk wel aan de classisvergadering gaan vragen of het goed was dat Laurens Boone ging oefenen. Het volgende verslag staat in de notulen:

Algemene Vergadering gehouden te Middelburg den 20 Juni 1888. Geopend door den Voorzitter Do. Janse met het zingen van Ps. 79 vs. 5 en als schriba M. Lantsheer.

Art 6.

Is door de gemeente van Wijle Do. Bakker te Borselen aan den Leeraar Do. Janse, aanzoek gedaan tot de Predkang en later kon het wezen, tot gemeentelijke Vereeniging. Dat door de Vergadering wierd goedgekeurd, dat de Leeraar daarheen gaat, en verder onderzoek, en de bediening des doops.

Provinciale Vergadering 5 Juni 1889 te Krabbendijke.

Art 12.

Is voorgelezen het 3 Art. der Cl. Krabbendijke betrekkelijk de gemeente Borselen aangaande het voorstel van L. Boone, zo wordt toegestaan door de Cl. Hem toe te laten, en een woord er stigting te spreken, geheel voor rekening der Gem. Borsele en Iereseke. Zoo word hierover gehandeld en besloten om die Persoon L. Boone op de verg. te roepen, en te vernemen, hoedanig hij in dezen zaak in betrekking staat, met het spreken van een woord tot stigting, en is hier over L. Boone gehoord. En verslag van zijnen roeping gehoord te hebben, zijn tot het besluit gekomen, om hem toe te laten, om hem in de Gemeentens waar hij verzogt mogt worden een woord ter stigting te spreken, voor rekening van die gemeente.

Provinciale Vergadering te Krabbendijke gehouden den 21 Mei 1890.

Art. 3

Is gelezen Art. 6 der Prov. Verg van 1889 betrekkelijk de persoon L. Boone en de gemeente Borsele en word in rondvraag gebragt de zaak van L. Boone hoedanig hij in de gemeente bevallen is? Betrekkelijk het spreken van een woord tot stigting. En werd getuigd van de Broeders die hem hadden gehoord, niets te hebben in zijne leer wat strijdig zou zijn, met Gods Woord. En hem alzo toe te laten tot oefenaar der gemeente, en omtrent het verband met de gemeente Borsele wordt besloten dat door de kerkeraad en de gemeente Borsele te behandelen, en verslag daarvan op de Algemene Verg. aanstaande uit te brengen.

Uittreksel uit: Notulen der **Provinciale Vergadering** te Krabbendijke gehouden den 21 mei 1890.

Tegenwoordig ds Janse als voorzitter benevens 17 ouderlingen en 18 diakenen. Tot schriba gekozen Jac. Van Popering.

Art. 3

Is gelezen Art 6 der Prov. Verg. van 1889 betreffende de persoon L Boone en de gemeente Borsele. Zoo werd in rondvraag gebragt de zaak van L Boone hoedanig hij in de Gemeente bevallen was betreffende het spreken van een woord tot stigting. En werd getuigd van de Broeders die hem hadden gehoord niets te hebben in zijn leer wat strijdig zou zijn met Gods getuigenis, en hem alzoo toe te laten tot Oefenaar der Gemeenten. En omtrent het verband met de gemeente Borsele werd besloten dit door de Kerkeraad en de Gem. Borsele te behandelen en verslag van te doen op de Alg. verg. aanstaande.

Art 8

Door de **Prov. Verg.** wordt vrijheid gegeven aan ieder Gemeente om de Ouderling P Engelse te verzoeken om een woord tot stigting te spreken.

Hierna is de Verg. gesloten met het zingen van Ps 25:2 en eene Dankzegging door de Ouderling P Engelse.

Notulen der **Prov. Verg.** gehouden te Bruinisse den 14 October 1891.

Tegenwoordig waren Ds. Janse 12 ouderlingen 6 Diakens, afwezig Br. Van Philipsland. Tot Scriba benoemd Jac. van Popering.

Art 3

Word aangespoord de Gem. Krabbendijke om de slappigheid die gehouden is met de over name van de Oefenaar L. Boone te herstellen, en over te gaan om hem de Gemeente voor te stellen tot Ouderling, daartoe de leden op te roepen om Stemming te houden, om alzoo tot een beter en vaster besluit te komen in de Gemeente. Hetwelk algemeen door de Verg. word voorgesteld alzoo te handelen, komende hij alsdan als leerend Ouderling in de wettelijke bediening.

Ongetwijfeld is een van de oorzaken geweest dat men Ingelse en Boone vroeg om te gaan oefenen en aan het verzoek van Borssele gehoor gaf, het feit dat Jan Vader niet langer meer in de Ledeboeriaanse gemeenten mocht oefenen. Er was een conflict tussen hem en ds. D. Janse, predikant te Middelburg. Jan Vader, 1820-1901, oefenaar te Meliskerke, werd daarna, op de Algemene Vergadering 17-6-1890 als lid van die gemeenten afgeschreven.

Vader was een geoefend man in de genade. Die in de volle vrijheid der kinderen Gods deelde en daaruit sprak. Hij schrijft er zelf regelmatig over dat hij door mensen die in wettische dienstbaarheid leefden niet begrepen werd.

Het oude geschil wat altijd de kerk al beroerd heeft, speelde in de afgescheiden kerken een grote rol, namelijk de wettische dienstbaarheid en de evangelische vrijheid. Ook kwam het onder kinderen Gods voor, die beiden door Christus vrijgemaakt waren, dat de een conservatief en de ander meer toegeeflijk was. Dit leidde en leidt nog dikwijls tot veel woordenstrijd. Een andere oorzaak van veel geschil was de houding van sommige

ambtsdragers die extra-ordinair geroepen waren tot de genade en tot een ambt. Daaruit trokken ze dan de conclusie dat iedereen naar hen moest luisteren.

Uit de 'oefening' die Boone heeft nagelaten kunnen we het geestelijk leven van hem goed leren kennen. Het zijn geen droge leerstellige waarheden, maar een eenvoudig, bevindelijk woord. Hoewel vanzelf een degelijke uitleg van de Schrift de basis is van een goede preek. Maar Boone was toen nog geen predikant. Boone preekte ook geen wettische zedenlessen of opsomming van de bevindingsweg met zwaarwichtige termen. Neen, hij was door de wet aan de wet gestorven, om het leven alleen in Christus te vinden. En daarbij had de Vader Zich aan hem geopenbaard als een verzoend God in Christus. Daaruit volgt het eenvoudig, kinderlijk geloofsleven, wat geoefend wordt met kruis en druk en openbaar wordt in een zuiver evangelische wandel, waar de liefde tot zijn God en zijn naaste gezien wordt. En een vaste hoop op de toekomstige erfenis. En wat zijn uitwendig gedrag betreft, Boone was heel conservatief. Gekleed als predikant met de ouderwetse steek en bef. Zijn vastberadenheid aan ouderwetse gewoonten deed sommigen van hem vervreemden.

De mede-oefenaar P. Ingelse kwam uit Middelburg. Een echte bekeerde man. Het was een vurig preker. In Borssele noemden ze hem Piertje Ingelse.

Op 28 september 1898 vindt er weer een vergadering plaats van de 'Ledeboeriaanse gemeenten'. Er is een belangrijk punt aan de orde. Of de oefenaars L. Boone en N.H. Beversluis (1850-1931) geordend kunnen worden tot leraar. De notulen: "Door de gemeente Borssele is verklaard, dat de opgekomen mansleden eenparig hebben gezegd geen bezwaar in deze mensen te hebben; zoo zij eene roeping van den Heere hebben tot dat ambt; hetwelk zij begeeren dat door de vergadering zal worden onderzocht." De uitslag was dat Boone nog moest wachten.

Boone schrijft over de periode in Borssele in 'Leven en sterven van Ds.Laurens Boone', uitgave M.Boone te Bruinisse, z.j.:

... Kort na dezen werd ik als oefenaar beroepen te Borssele en daar ik na een tijd zuchtens vrijheid gevoelde om dat aan te nemen, ben ik daar gaan wonen als zijnde mijn eerste standplaats. Nadien ging ik ook mede naar de Algemene vergadering, waar ik onderzocht ben naar mijn bekering en naar mijn roeping tot dit werk. Ik heb daar een volledig verslag moeten afleggen omtrent deze zaken. De vergadering besloot mij toe te laten om een woord tot stichting te spreken voor die gemeenten die mij daartoe wilden vragen; zodat ik korten tijd in 12 gemeenten gesproken heb.

Ik had op Borssele veel volk en wij hadden veel genoeg met elkaar. Het volgende jaar daarop was ik weer op de gote Vergadering, waar ik weer onderzocht ben naar mijn leer en wandel en of zij iets konden vinden dat strijdende was met Gods woord; maar zij niets vindende, verklaarden dat ik wel stichten kon en mij toelieten om als oefenaar of leerend ouderling het woord Gods voor 12 gemeenten te verkondigen.

...Mijn geringheid en onbekwaamheid drukten mij zo neer; en het gewicht van de ere Gods en de zielen der mensen voor de grote eeuwigheid lag mij zo na aan het hart, dat ik niet begreep dat de Heere mij in het afbreken kwam te oefenen; ja ik verstond niet dat ik gedurig mijn armoede moest leren kennen, dat Hij moest wassen en ik minder worden. Ik viel in alles mijzelf tegen. Nochtans kreeg ik in elke daad dien

Koning zo nodig om een gelovig gebruik te maken van elk Zijner ambten. Want voorganger af te raken, er buiten gezet te worden, o, dat moet Hij ons leren. Ik had op Borssele veel genoeg met Gods volk. Daar nog staande ben ik 2 maal beroepen naar St.Philipsland, maar kon het niet aannemen, want ik had er niets voor; zodat ik telkens heb bedankt. Later kreeg ik een beroep naar Krabbendijke, en hoewel ik daar in het eerst geen lust in had bleef het mij toch aangebonden, zodat er na 4 weken tijds gedurig in 't verborgen in onderzoeken en vragen met kracht in mijn ziel kwam: "Gaat heen in vrede en de God des Vredes zal met u zijn". Ik was volkomen beslist om het aan te nemen, waaoop de Heere later met deze waarheid kwam: "Wat Ik nu doe weet gij niet, maar gij zult het na dezen verstaan". Ik nam dan mijn beroep aan en kwam den 9 september 1890 te Krabbendijke. Ik nam mijn afscheid te Borssele uit Psalm 84 vers 6 [" Welgelukzalig is de mens, wiens sterkte in U is, in welker hart de gebaande wegen zijn"] na daar een jaar en 6 weken te hebben gestaan. Waarlijk die gemeente verliet ik met tranen, want de liefdeband was sterk geworden. Ik heb ze later 's zondags nog zeer vaak bediend.

In 1890 bouwt men het kerkje in "Lombok" aan de Westsingel, wat in 1991 gesloopt is. De konsistorie wordt nu nog gebruikt als schuurtje van familie J. Krijger. Oefenaar Boone woonde in de Oostraat.

5. De kerk in Lombok, door A. J. van den Ende

De kerk is gebouwd in 1890, door grootvader Aarnout Jan de Muijnck (1852-1915). Gebouwd in de tuin van de toen nog in leven zijnde overgrootvader Abraham de Muijnck (dus zijn vader (1815-1894)). Die heeft drie kerken gebouwd, twee van steen en één van hout. Eerst de Gereformeerde Kerk en toen de Hervormde Kerk met toren. Daarna het houten kerkje bij boer Van Overbeeke op de wei aan de Weelweg. Daar kwam ds. Bakker van 's Gravenpolder wel eens preken. Eerst kerkten ze in de schuur. Boer Van Overbeeke las dan een preek. Hij is daarmee begonnen in 1860.

De kerk in Lombok is er met veel strijd gekomen. Bij Van Overbeeke moest het weg van de toenmalige eigenaar. Op het dorp wilden de Hervormden het tegenhouden. In die tijd waren de Nederlanders in Indië juist aan het vechten op het eiland Lombok en daarom is dat er naar vernoemd. De mensen ziden "Het lijkt wel of we op Lombok zitten." De toenmalige kerkeraad bestond uit Laurens Boone, Jan Walhout, Cornelis Hoogerland en Adriaan Karelse, Corneliszoon.

Het heeft dienst gedaan als kerk tot 1914. Toen werd het te klein en is de kerk aan de Oostsingel gebouwd door Jan de Muijnck (1876-1932), zoon van Aarnout Jan de Muijnck. Dus drie geslachten kerkenbouwers.

Het kerkje in Lombok heeft nog dienst gedaan om Belgische vluchtelingen onderdak te geven in de oorlog van 1914 - 1918. Heeft later dienst gedaan als aardappel-opslagplaats van M. de Regt voor pootgoed. En vanaf ± 1930 tot 1990 voor graanopslag van Jan Duijnkerke.

In de oorlogsjaren heeft het dienst gedaan als Casino e.d. eerst voor Duitse soldaten en na de bevrijding voor de Engelse soldaten.

Als we dan terugdenken en gehoord hebben van onze ouders hoe ze die vierentwintig jaren daar gekerkt hebben en hoe de Heere Zijn Geest in zo rijke mate heeft willen

uitstorten, dat sommigen rijkelijk begiftigd werden met genadegoederen en die ook bespraken onder elkaar, dan is er wel een groot verschil met het hedendaagse.

Ds. L. Boone heeft er eerst gestaan (1/2 jaar), hij woonde in de Ooststraat. Later kwamen er verschillende dominees en oefenaars, zoals Van de Garde en Roelofse, Pietje Ingelse en ds. Kersten en ds. Makkenze.

De Nieuwdorpers kwamen 7 km gestapt. Er was een gezin (onze vroegere buurvrouw (Lourientje Breeweg)) die moesten 12 km lopen. Die van Nieuwdorp gingen na de middagkerk naar huis, maar de anderen gingen 3 keer. De kerk was gewoonlijk 2 tot 2 1/2 uur in. En het gebeurde soms bij ds Makkenze als het Heilig Avondmaal was (de kerk ging om 9 uur in), dat ze nog in de kerk zaten als de torenklok op het dorp luidde om 12 uur.

Jane Welleman en Rika, die van Nieuwdorp kwamen, kerkten er ook en van hier Keetje de Muijnck en grootmoeder Van, den Ende ook e.a. Sommige moeders (van Nieuwdorp) moesten om half vier al uit bed om op tijd in de kerk te zijn. Dan waren ze soms al moe voordat ze weggingen.

De jongens gingen het liefst op de galerij zitten, wat toen ook al geen succes was. Grootvader Toon van den Ende was toen koster en was ook niet mis hoor. Toen pruimden de mannen nog tabak, ook wel in de kerk, wat natuurlijk niet zo schoon was.

In de daarop volgende nieuwe kerk aan de Oostsingel heeft hij geprobeerd dat af te schaffen wat grotendeels wel lukte, maar niet helemaal. Het spugen en pruimen op de vloer gooien was echter wel klaar.

Jantje Walhout was ouderling en voorzanger in die tijd, want een orgel hadden ze niet. Dat is pas in ca. 1936 gekomen.

De mannen en vrouwen zaten gescheiden. Dat is pas ong. 1970 veranderd. Hoofdzakelijk door de vrije plaatsen. Dat kwam weer door plaatsgebrek.

Rechts is de landbouwschuur van Duvekot met een koeiestal (er later ± 1930 aangebouwd). Hij was kleinlandbouwer en melkboer aan huis. Het huis aan de achterzijde zichtbaar, was het woonhuis dat bij de boerderij hoorde. Ze konden door de tuin achter, bij de schuur komen. De Duvekots hebben er vanaf ± 1900 gewoond. Voor de Duvekots woonde er Marinus de Vriend in. In ± 1860 heeft er nog een dokter in gewoond. Dokter Taylor, een Engelsman van afkomst. Vandaar dat ze nog "dokterswei" zeggen. Of de schuur er toen al stond weet ik niet. De schuur, moet in de 2e helft van 1800 zijn gebouwd. Tussendoor heeft ook nog Wilhelm Zweemer er gewoond. De jaren '20 of zo. 23-28

In 1944 is Duvekot een arm afgeschoten door een Engelse jager en kon hij dat werk niet meer doen. Joh. van den Ende heeft het spul toen over kunnen nemen om er machines te bergen. Te zien op de foto, een combine en sproeier en niet zichtbaar een dorsmachine en stropers en tractoren. Daarom is er nog een schuur achter gebouwd door gebr. De Muijnck. Weer een geslacht verder dan de andere De Muijncks. De koeiestal is toen omgebouwd voor reparatieplaats.

De schuren zijn in de jaren '60 afgebroken en is er een veel grotere gebouwd. Die schuur is in 1986 weer afgebroken en in 1992 het kerkje er naast, om plaats te maken voor woningbouw.

Borssele, 2 mei 1995

A. J. van den Ende

6. Onze Kaloot bij mist.

Het is zo'n 26 jaar geleden, dat mijn man op een avond, in Wolphaartsdijk bij een kennis op bezoek was. Ze zaten op een boerderij achter in een polder, gezellig bij de kachel. In die dagen lag deze polder (de Westerlandpolder) nog aan de schorren. Opeens werd er geklopt. De boer ging naar de deur en daar kwam een schipper binnen. Deze schipper, een zogenaamde zodenschipper, was net op de schorren aangekomen. Toen hij na kennismaking hoorde, dat mijn man in Borssele woonde, zei hij : "Borssele:, dat dorpje zal ik nooit vergeten en zo begon hij zijn verhaal.

Ik was een jongen van een jaar of 13, toen ik met mijn vader op een vlet voer. We bleven dan zo' n dag of 14 op de schorren liggen. Zo waren we ook eens op de schorren van Borssele, om daar graszoden te steken. Op een avond zei ik tegen mijn vader, : "Vader, ik ga een zootje bot steken. Dat is goed zei Vader. Zo toog ik het strand op naar het botgat. Toen ik een flink zootje had en ik opkeek om naar de boot terug te gaan, sloeg de schrik me om het hart. Er was een dikke mist gevallen. Wat nu. In ieder geval maar proberen om mijn, voetstappen te volgen, maar dat viel tegen, want deze hielden al spoedig op. Ik dacht, dan maar recht door, dan kom ik viel bij de boot. Maar even later stond ik aan het water. Welke kant nu op. Ik ging aan het lopen maar geen boot te vinden. Nu begon ik ook te roepen Vader! Vader !, maar geen antwoord terug. Het was inmiddels donker en koud geworden. Angstiger ging ik roepen. Telkens kwam ik aan een geul of aan de waterkant en dan maar weer terug. Mijn vis had ik zonder er erg in te hebben, al lang weggegooid. In mijn radeloosheid rukte ik me de kleren van het lichaam. Er greep me een hevige angst aan, moest ik hier verdrinken? Na zo uren gelopen te hebben (zelf had ik geen flauw idee van de tijd), bleef ik ineens staan. Hoorde ik iets? Nog eens riep ik. En jawel heel uit de verte zoals ik meende, kwam er geroep terug. Nu op het roepen afgaande, stond ik tot mijn verwondering nog vlug bij de boot van mijn Vader. Mijn Vader, die zelf van het vele roepen haast geen stem meer had, hielp me aan boord. Wat waren we blij. Uitgeput als ik was, kroop ik vlug in bed. Zo kunnen we begrijpen, dat deze schipper Borssele nooit meer vergeten heeft. Nu wil ik U nog iets voorlezen, wad echter minder goed afliep.

Het was in het jaar 1906, dat een 17 jarige broer van de bij ons bekende Piet Vermerris, met zijn 15 jarige vriend, een zekere Joost Schoolmeester, naar de Kaloot zijn gegaan. Zij woonden toen in Nieuwdorp aan de haven. liet wis in de maand Januari en liet was mistig weer. Toen zij slavonds nog niet terug waren, werden de families ongerust. Pier Vermerris, die inmiddels van zijn werk thuisgekomen was, en hoorde dat Bram en Joost nog niet thuis waren, zei dan zijn ze vast verdronken. Met enkele mannen zijn ze toen met een lantaarn bij zich, nog gaan zoeken, maar door het donker en de mist konden ze niets uitrichten. Ze hoopten maar, dat de jongens op de kaloot in het hokje van de schaapherder terecht zouden zijn gekomen. Die hoop bleek later echter ijdel te zijn. De volgende morgen (het was toen nog mistig, want het is, toen 13 dagen achter elkaar mistig geweest, hetgeen de oudere mensen zich nog heugen), zijn ze met een heleboel mensen gaan zoeken. Ze hielden zich via touwen aan elkaar vast. De jongens waren echter niet te vinden. Wel vonden ze sporen, maar later raakten zij die weer kwijt, daar het zand daar harder was. Waarschijnlijk heeft de een de ander nog gedragen, omdat ze een eind maar een spoor zagen. Nooit hebben de jongens meer gevonden.

Waarschijnlijk zijn ze in zie modder of drijfzand terechtgekomen en zodoend omgekomen. Het is ongeveer geweest waar nu de fabriek van Hoechst staat. Joh's de Kok, die toen ouderling was, ging s'avond naar de familie Vermerris toe. In zijn gebed vroeg hij de Heere of er nog eens een teken gezien mocht worden. De volgende morgen kwamen Joost zijn klompen voor zijn huis en het andere paar klompen voor het huis van Bram aangespoeld. Het was wel een kennelijke verhoring van het gebed. Verscheidene dagen hebben ze nog gezocht. Een week later is een broer van Joost Schoolmeester nog naar Antwerpen gegaan om te vragen of ze soms op een schip terechtgekomen waren, want wegens de mist lagen rond Vlissingen veel zeilschepen, maar tevergeefs. 2 jaar later vond een zuster van Vermerris de hoed van haar vermiste broer in het helm wat er groeide op de schorren. Zij herkende het nog aan een lintje wat zij vastgenaaid had. Dit is een verschrikkelijk eind geweest van 2 jonge levens. Piet Vermerris (die 4 April 87 jaar hoopt te worden) heugt het zich nog als de dag van gisteren. Mochten wij allen maar persoonlijk bepaald worden bij de kortstondigheid van het leven, opdat we bereid zouden zijn voor een onverwachte dood.

7. Brief van Sara Bras aan Katharina Flipse uit Westkapelle.

Borssele, Maart 1904

Geachte vriendin met de uwen,

Ik zal mijzelfen voor de tweede maal neerzetten, om aan mijn plicht en uw verlangen te voldoen.

Je zult allicht denken dat ik u vergeten ben. Maar o neen.

U schreef, dat u elk uur om Borssele dacht; maar u bent ook nimmer uit mijn gedachten, maar zult wellicht niet weten hoe zwak ik ben. Ik zal de reden van mijn uitstel in het kort melden.

Toen die verandering bij mij plaats had, was ons huisje bijna elke dag vol volk, want Kaatje, wat is de Heere wonderlijk met mij geweest. Mensen die nog nooit bij ons geweest waren, kwamen. Toen kon ik niet schrijven want dan moet het stil zijn. En nu het volk niet zo meer komt, voel ik mijn zwakte en mijn hartkwaal zozeer, dat ik soms tot half vier op bed moet blijven.

Als ik dan nog op zit, is soms alles nog een last, omdat ik zo moe ben. Want het geeft vlees en bloed gekost; ik kan getuigen dat ik een worm ben, want ik ben buiten adem als ik een keer door huis ga. Dus vriendin, nu bent u wel op de hoogte aangaande mijn lang wachten.

Ik zal u in het kort een en ander melden, wegens de bemoeienissen die de Heere met mij gehouden heeft.

Ik ben langzamerhand steeds maar verergerd, maar de laatste veertien dagen was het helemaal buiten hoop. Ik kon mijn medicijnen met een slokje water niet verdragen, alles moest ik overgeven als ik het gebruikt had. En dan dag en nacht niet rusten of slapen. Nadat ik wat ingenomen had, kreeg ik hart benauwdheden, dan wordt alles donker en kan ik niet denken. Net als een mens die van zichzelf gaat, maar het was veel gevaarlijker.

Ook de dokter was niets anders meer verwachtende als de dood. Hij kwam elke dag geregeld en dan zei hij tegen vader, goed waken, dus hij had geen hoop.

Maar op 3 Maart, toen had ik zoveel geworsteld in mijn binnenste en werd ikzelf zo met de dood aangevallen, want ik wist dat ik zo niet kon sterven.

O, wat heb ik dikwijls van voor naar achter in mijn bed gekeerd, want dat is wat om zo goed bij je redelijk verstand te wezen en te moeten sterven zonder verzoend te zijn; in dat gevoel en gemis.

's Nachts om half 2, dacht ik dat mijn uur geslagen was om te moeten verhuizen. Ik voelde aan mijn voeten en armen of zij nog niet koud waren, zo goed was ik bij mijn kennis.

Toen riep ik vader bij mijn bed en zei te geloven van nu te zullen sterven. Hij zei, kind toch.

En Kaatje, inplaats van sterven, o ik zal het nooit vergeten, gaat het Licht op en alles werd verlicht, maar ik kan het niet noemen.

En daar hoor ik ze zingen, zo zacht, zo eenparig en zo lief. O, ik kan het niet zeggen wat het was. En daar werd ik met mijn geest in de hemelstad geleid, daar kreeg ik die woorden uit Openbaring 21 vers 23,: " En de stad behoeft de zon en de maan niet, dat zij in dezelve zouden schijnen; want de heerlijkheid Gods heeft haar verlicht, en het Lam is hare kaars". En dan blonk alles als goud en ik zag dat die stad vierkant was, zoals er verder staat, dat zij geen zon of maan behoeft.

Daarop daalde er een vrede in mijn hart en werd ik overstelpt met Zijn liefde, zodat ik vroeg, och, hoe mag ik U toch noemen? En toen was het alsof Hij tot mij sprak, wees maar zo vrij, handel maar als een man met zijn vriend. Noem Mij maar je Bruidegom, je Liefste. Het kwam er niet op aan, ik was vrij.

O, dat kan ik niet zeggen, die liefde en die nederbukkende goedheid van een heilig God, aan zulk een niet noemenswaardig zondaar. Wat moet ik uitroepen, en dat aan zo een.

O, vriendin, inplaats van te sterven eerst beginnen te leven.

Dat was dan ook zo een wonder, maar de Heere doet niets als wonders en als Die bij ons is, voelen wij geen lijden.

Want in die veertien dagen heb ik niets kunnen gebruiken van betekenis. En dan denk je, ik gevoel mij helemaal hersteld, ik kan slapen en eten, ik kan wel elk uur eten.

Toen de dokter kwam, stond hij verslagen dat ik nog leefde en dat mijn pols zo sterk was. Hij had al bij sommige mensen gezegd, dat hij er niets van begreep.

Dus vriendin, nu heb ik het een en ander meegedeeld, maar beschrijven zoals ik het heb ondervonden, dat kan ik niet.

O, mochten wij allen te samen eens verwaardigd worden, om eenmaal als de dood komt, om dan eens te kunnen getuigen, Gij hebt ons gekocht door Uw bloed.

Dan voelt men zo een band aan Gods volk, ik riep uit in die nacht met David, laat ze allen tot mij keren die U vrezen, om Hem samen groot te maken.

Nu ga ik eindigen, want mijn hart is nog vol, maar mijn lichaam is weer al vermoeid.

Willem zei, Kaatje Flipse moest van de pasen maar eens gauw komen kijken. Nu ik hoop dat ge deze brief in gezondheid mag ontvangen. Verder zijn vader en moeder, broer en zuster, allen nog gezond.

En wanneer zal ik het voorrecht weer eens hebben om eens naar de kerk te kunnen? Daar verlang ik zo naar.

Maar ik blijf zo maar dezelfde, ik beter niets. Ik zal niet oud worden denk ik dan weer.

Hartelijk gegroet,

Sara Bras

Sara Bras is geboren op 13 Juli 1875 en overleden op 29 Mei 1904. Ze heeft dus nog 2 maanden geleefd nadat ze deze brief geschreven heeft.

Ze schrijft over niet oud te zullen worden;dit is ook gebleken, want ze is van hartzwakte gestorven en was slechts 29 jaar oud.

Haar brief is letterlijk overgenomen.

8. JOANNES DE KOK

Joannes de Kok, op 16 januari 1874 geboren, werd in 1903 door de Ledeboeriaanse gemeente te Borsele tot ouderling gekozen. Tegen deze verkiezing had hij grote bezwaren: *'Ik was jong. Ik had geen ouderling willen worden, want ik zeide met Salomo: "Ik ben een jongeling en ik weet niet uit of in te gaan voor het aangezicht des volks". Wanneer je al die onderscheidingen in de kerk ziet wat het leven betreft, dan komen we aan alle kanten te kort, zowel in het één als in het andere. Het kan bijkans anders niet. Maar toen God mij leerde met Jeremia, dat jonge mensen ook wel goed zien kunnen, toen heb ik het eindelijk maar aangenomen'*.

Hij werd al afgevaardigd naar de Algemene Vergadering van de gemeenten te Middelburg, 1 juli 1903.

In april 1907 werd onder leiding van De Kok te Nieuwdorp een afdeling van de gemeente Borsele gesticht. In 1920 werd deze afdeling tot een zelfstandige gemeente geïnstitueerd.

In januari 1933 vestigde hij zich in St. Laurens, vlakbij Middelburg. Zeer spoedig werd hij in Middelburg tot ouderling gekozen. Op 16 maart 1933 werd hij door ds. A. Verhagen bevestigd.

Ook in Middelburg nam ouderling De Kok een grote plaats in. Op 12 april 1953 werd zijn 50-jarig ambtsjubileum herdacht.

Na de preek van ds. L. Rijksen bedankte ouderling De Kok voor de gesproken woorden. Het laatste gedeelte van zijn toespraak laten we hier volgen. *'Ik zou nog wat kunnen zeggen over mijn levensloop, maar dat is minder nodig voor de gemeente. Ik wens, dat ik God verheerlijken mag in mijn eigen daden en dat de gemeente dat ook mag doen. Dat degenen, die kermen geleerd hebben, maar veel mogen kermen voor degenen die over hen gesteld zijn (dat ben ik niet alleen) opdat God Zijn Geest niet terugtrekke, maar opdat Hij in ons werken mocht, en dat dat openbaar mocht komen in de wandel van jong en oud. Ook in de jonge mensen. Ik heb nooit berouw gehad, dat ik vroeg in dienst was. Dat niet. Ik heb zelfs voor ik ouderling was, toen ik nog heel jong was, die bede al gehad: "Zeg mij aan, Gij, Die mijn ziel liefheeft, waar Gij weidt, waar Gij de kudde legert op de middag; want waarom zoude ik zijn als één, die zich bedekt bij de kudden Uwer metgezellen?"* (Hoogl. 1:7)

Toen kwam ik nog op geen gezelschap. En God heeft mij in de kudde van Zijn metgezellen gesteld, ook in het ambt. Toen moest ik vanzelf wel, zowel in het één als het andere. Verder zal ik er niet over spreken. Maar ik wens nog, dat de gemeente met mij zingt uit Psalm 71 en daarvan het 12e vers:

*Van jongs aan heb ik, Heer' geprezen,
Uwe werken verstaan,
Daarvan doende vermaan.
Dies als ik oud en grijs zal wezen,
Wijk dan niet van mij, Heere,
Dien ik alleen vereere.*

Niet alleen in de gemeenten die hij als ouderling diende, maar ook anderszins nam hij een grote plaats in. Zo was hij lange tijd lid van het Curatorium van de Theologische

School. Vaak was 'Jewannes' de Kok als afgevaardigde aanwezig op klassicale en synodale vergaderingen. Naar De Kok, een man met 'singuliere' gaven, werd graag geluisterd. Vanaf 1921 - het jaar van oprichting - was hij lid van het hoofdbestuur van de SGP. Hij heeft veel met ds. Kersten samengewerkt.

Begrafenis van Joh. de Kok

Zaterdag 25 Mei 1957. Het is de dag, waarop het stoffelijk overschot van ouderling Joannes de Kok ten grave zal worden gedragen.

De vele belangstellenden, die van nabij en van verre gekomen zijn om hem naar zijn laatste rustplaats te brengen, getuigen van de grote plaats, welke de overledene in het kerkelijke en politieke leven heeft ingenomen.

Om 11 uur vindt een samenkomst plaats in het kerkgebouw aan de Segeerstraat.

Nadat gezongen is Psalm 102 : 11 en 16 en na het lezen van 2 Corinthe 5 : 1-10, gaat Ds. L. Rijksen van Rotterdam-West voor in gebed. Daarna spreekt hij het volgende:

Zeer geachte weduwe vrouwe de Kok,

Een zeer droeve gang moet gij thans maken, alsook uw dochter met haar man en hun kinderen, om immers uw geliefde man en vader en grootvader thans de laatste eer te bewijzen. De Heere heeft zijn ziel opgenomen in heerlijkheid, en zijn stoffelijk overblijfsel zal door de achtergeblevenen aan de schoot der aarde worden toebetrouwd. Welk een gang is dit als er zulk een liefdeband is, zoals ik weet dat bij u het geval was.

Anderzijds mogen wij opmerken de grote goedertierenheden des Heeren, dat, waar anderen soms in het jonge leven worden weggenomen, gij hem tot op zulk een hoge leeftijd hebt mogen bezitten. ja, zo lang mocht hij in gezondheid met u leven, dat hij zelfs voor een paar jaar terug nog zeide: „Wat worden we toch gemakkelijk oud". De Heere heeft het ook daarin willen wel maken.

Anderzijds blijft de slag zo zwaar en het gemis zo groot; niet alleen voor u, maar ook voor de gemeente en de broeders van de raad der kerk.

Wij mogen wel zeggen, geliefde gemeente: „Weet gij wel, dat er heden een grote gevallen is in Israël?" Wij mochten wel allen onze routeklederen aantrekken, ziende wat ons ontnomen is! Immers, hoe had de Heere hem tot rijke zegen gesteld. Ik wens met een enkel woord daar even bij stil te staan.

Hij werd geboren op 16 januari 1874 en reeds in zijn jonge leven beliefdde het de Heere met Zijn genade Zich in hem te verheerlijken, ja kwam Hij door de kracht Zijns Geestes die keuze in hem te werken, om Zich de Heere gans en al te mogen overgeven voor de tijd en de eeuwigheid. Het werd kennelijk voor anderen merkbaar met welk een licht des hemels in de opening van Gods getuigenis hij werd bedeed, en iemand was, die de kerk tot grote zegen zou kunnen zijn. Hij werd dan ook op 29-jarige leeftijd reeds verkoren tot ouderling te Borssele, waar hij op 13 april 1903 werd bevestigd. Welk een groot aandeel heeft hij ook in 1907 gehad in de samensmelting van de Ledeboeriaanse en de Kruisgemeenten. Hoe heeft de Heere daarin hem willen gebruiken om mede dienstbaar te zijn, opdat die zo lang begeerde eenheid tot stand mocht komen. In 1913 werd het in Borssele gevoeld, dat het noodzakelijk is, dat de kinderen zuiver onderwijs verkrijgen, en de Heere gebruikte ook hem daartoe om de hand aan de ploeg te slaan. Het schoolbestuur, waarvan hij voorzitter was, werd het gegeven zelfs een school te

bouwen uit eigen middelen der gemeente. Zodoende werd op 31 oktober 1913 de school reeds geopend. Ja, een grotere kerk moest er komen en ook daartoe mocht .hij een stuwende kracht zijn. Intussen werd de afdeling te Nieuwdorp, waar vele leden der gemeente en ook hij zelf woonden, al groter, zodat al meer de noodzakelijkheid gevoeld werd om een zelfstandige gemeente daar te hebben. En men wilde dit ook wel, als hij Borssele zou loslaten en zich aldaar geven zou tot ouderling. Alzo werd de afdeling te Nieuwdorp een zelfstandige gemeente in 1920 en ging hij over naar Nieuwdorp om daar in de ambtelijke dienst werkzaam te zijn. In januari 1933 werd hij geroepen door huiselijke omstandigheden om te verhuizen naar Middelburg. Och, hoe zag men hem daar in Zuid-Beveland node vertrekken. Maar het kon niet anders. In die tijd stond Ds. Verhagen hier. Reeds enkele maanden na zijn komst te Middelburg, namelijk op 16 Maart 1933, werd hij door Ds. Verhagen in de ambtelijke .bediening in uw gemeente bevestigd, om van die tijd af tot zijn sterven toe zulk een grote plaats in het midden van uw gemeente in te nemen. Hoe vele jonge mensen heeft hij ook catechetisch onderwijs gegeven op al de plaatsen, waar hij de gemeenten diende. ja, wij mogen dat hier wel zeggen, zonder mensvergoding, hij deed eigenlijk meer dan normaal van een ouderling mag worden verwacht. Wat was hij tot stichting, in het bijzonder ook hier in de vacante tijd. Zelfs heeft hij ook nog enkele malen in de oorlogstijd, toen alle verkeer afgesloten was, getrouwd. Bijbellezingen hield hij zelfs in de week te Nieuwdorp, in de tijd toen hij daar woonde. Ook had hij een grote plaats op de Synodes, zowel op de Particuliere als op de Generale Synodes. Ik weet niet of het wel één keer gebeurd is, dat hij niet daarheen werd afgevaardigd. In al zijn eenvoudigheid kon hij zulke zakelijke opmerkingen maken, die wel kort waren, maar toch zulk een grote betekenis hadden bij het nemen van besluiten tot welzijn van de kerk. ja, nog meer arbeid heeft hij mogen verrichten. Want immers, ik meen van de oprichting van onze Theologische School af, had hij zitting in het Curatorium. Altijd werd door allen graag naar hem geluisterd, ook bij dat gewichtvolle werk om te onderzoeken degenen, die naar de dienst des Woords stonden. Hoe heeft hij hiernaast tevens een groot aandeel gehad in de oprichting van de Staatkundig Gereformeerde Partij, waarin hij vanaf 1921 lid van het hoofdbestuur geweest is. En om niet meer te noemen, wijzen wij alleen nog daarop, dat hij vanaf de oprichting van de Scholenbond zitting gehad heeft in ons hoofdbestuur. En ook daar zal hij niet gauw vergeten worden. Zo is hij voor ons land in het algemeen, maar ook voor de kerk in het bijzonder, tot grote zegen geweest. 54 jaar heeft hij als ouderling de kerk mogen dienen en tientallen jaren is hij in zo vele functies tot een rijke zegen gesteld. Nu is hij niet meer. De Heere zeide: „Het is genoeg. Wel gij goede en getrouwe dienstknecht, over weinig zijt gij getrouw geweest, over veel zal Ik u zetten; ga in in de vreugde uws Heeren", Matth. 25 : 21. O, wat zal dat voor hem geweest zijn! Wij mogen met vrijmoedigheid zeggen, dat, al zou hij het waarschijnlijk zelf niet hebben durven zeggen, ook voor hem geldt wat Paulus zegt in 2 Tim. 4:7 en 8

HOOFDSTUK 4

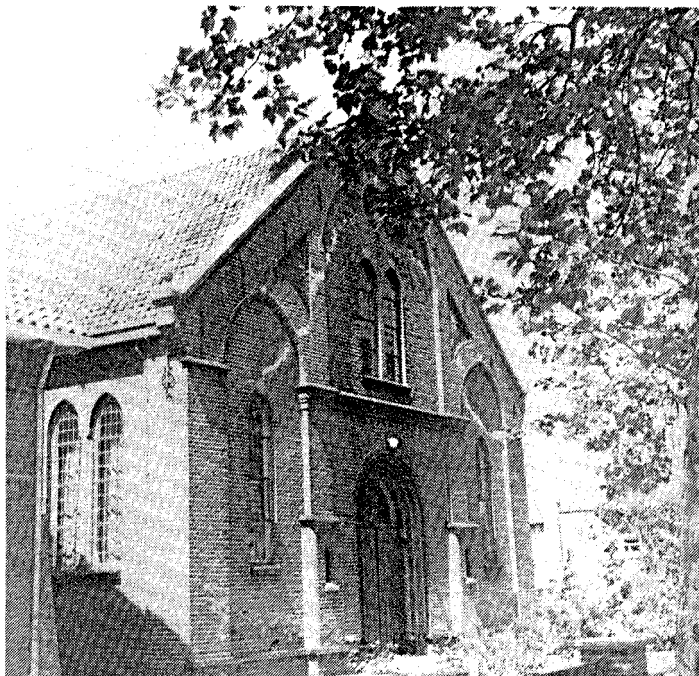
1. GEREFORMEERDE GEMEENTE BORSSELE

Het jaar 1907 is voor de Gereformeerde Gemeenten van grote betekenis geweest. De gemeenten van Ds. Ledeboer-ds.Janse-ds.Boone verenigden zich met de Gereformeerde Gemeenten onder het Kruis.

Van Borssele waren afgevaardigd de ouderlingen C. Hoogerland en J.de Kok.

Met de vereniging van 1907 raakte de gemeente hun consulent ds. Boone kwijt. Hij trok zich namelijk op het laatste moment terug. Met enkele gemeenten stichtte hij op 3 dec. 1907 het kerkverband: Oud Gereformeerde Gemeenten. Het belangrijkste punt was voor hem de visie op de kerkelijke grondslag. Men formuleerde dat als volgt: "De kerkelijke grondslag was dat Ds.Ledeboer zeide: God heeft mij leeraar van Benthuizen gemaakt maar de mensen hebben mij eruit geworpen; **en nu wensen wij geen afstand te doen van de Hervormde Kerk, noch van de goederen**, noch vrijheid vragen van godsdienst. En keren wij nu niet half terug maar geheel tot de Formulieren van Eenigheid ern Synode van 1618, en de leer en de tucht van onze vaders en de oude Psalmen van Datheen en ambtgewaad."

In 1907 werd Ds. H. Roelofsen consulent werd. Hij stond van 1905-1909 te Goes. Maar de gemeente groeit weer, zodat in 1914 de huidige kerk aan de Oostsingel in gebruik wordt genomen.

Kerkgebouw:
Oostsingel 16.

Kerkdiensten: 9.30, 2 en 6 uur.

Voorheen bediend door:

Ds. L. Boone	1889-1890; in Lombokkerk, Westsingel
Ds. J. Vreugdenhil	1921-1925
Ds. J. D. Barth	1930-1935
Ds. F. J. Dieleman	1948-1951
Ds. M. Heerschap	1956 -1960
Ds. A. Hoogerland van	1985 - 1986;
Ds. C. Hochem van	5-9-1991 - 27-11-1997

Hieronder volgt een gedeelte uit het boekje van Jane Witte-Welleman. Hoe de Heere een preek van ds Fraanje uitgesproken te Borssele gezegend heeft. Ds. Fraanje stond in Goes van 1416-1418.

***Uit genade zalig, uit het leven van Jane Witte-Welleman.
Uitgave "Kerkelijke Nieuws" der Ger.Gem classis Goes en Tholen.***

Nu ga ik onder biddend opzien tot de Heere, aan een ander tijdperk van mijn leven beginnen. Ik leefde zo voort als boven omschreven tot 28 oktober 1916. Het is nu al 32 jaar geleden echter zal ik die zondagavond nimmer vergeten. Ik ging nog wel op zaterdagavonden met mijn kameraads mee, maar mijn geweten liet me niet met rust, doch ik kon niet met de zonde breken. Op genoemde zondag zou Ds. Fraanje, welke toen te Goes stond, te Borssele preken. Daar Nieuwdorp toen nog een afdeling van Borssele was, liepen wij vijf kwartier naar Borssele om Ds. Fraanje te beluisteren. Na de middagkerk wilde moeder naar huis omdat het voor haar te donker werd. Met een nicht van mij bleef ik ook in de avondkerk. Nooit zal ik vergeten hoe ernstig Ds, Fraanje toen preekte.

Hij zeide: "jongelingen en jongedochters, durft u met een gedoopt voorhoofd de zonde te doen, en erin blijven leven, dan zult ge voor eeuwig buiten God vallen". En dat was voor mij! Eeuwig buiten God vallen. Toen was het klaar met mijn leven, toen kon het niet verder meer. Van die tijd af durfde ik niet één kerkdienst meer te verzuimen, denkende dat mijn tijd om bekeerd te kunnen worden voorbij zou gaan. Nu had ik een open geweten, en kon mij menigmaal niet bedwingen onder de smarten van het Godsgemis die ik inleefde. Tegen zulk een goeddoend God te hebben gezondigd, die mij altijd had nagelopen, en ik maar doorgedaan in eigen gekozen wegen. Ik had eeuwig verdiend dat de Heere nooit meer naar mij zou omzien. Ik smolt in tranen weg soms. Hoe menigmaal had de Heere reeds aan mijn hart geklopt, doch ik volhardde maar in het kwaad. Hoe rechtvaardig zou het zijn als de Heere mij verwierp.

Toen ik na de preek van Ds. Fraanje thuis kwam liet ik aan moeder niets van mijn ontroering merken. Omdat ze reeds zo oud was, moest ik altijd bij opoe slapen. Ook die vroeg op bed wat Ds. gepreekt had. Ik vertelde zo het een en ander, maar was blij dat ze ging slapen en niet verder vroeg. Ik tobde de ganse nacht en de gehele verdere week door, mijn schuld en gemis bekennde. In die week heb ik wat afgeworsteld, of ik nog bekeerd kon worden.

Op zaterdagavond daaraanvolgende kwam mijn vriendin als naar gewoonte mij weer halen. Ik zijde: "Neen Koba, ik kan niet meer en wil niet meer, want als wij zo doorgaan als we tot op heden hebben gedaan, dan gaan we beiden voor eeuwig verloren. Terwijl ik dit zei, kreeg ik zulk een indruk van Gods goedertierenheid, dat ik het uitweende, en

in bijzijn van mijn moeder en broers tot mijn vriendin zijde: "Ik zie nu zoveel waardigheid in God dat ik liever met God verloren zou gaan, als zonder God zalig worden". Ik mocht ze allen vermanen om toch niet door te gaan in de zonde. Mijn vriendin antwoordde: "Nu als jij fijn wilt worden dan ga je maar. Maar ik ga naar mijn kameraads". En zo ging ze weg. Ik heb haar nooit meer gesproken en ze stierf toen ze nog maar 28 jaar oud was.

Toen ze op die zaterdagavond weg was, vluchtte ik naar de eenzaamheid, en mocht daar onder lieve indrukken van Gods goedheid voor de Heere verkeren. Het lag in mijn hart verklaard om liever met Gods volk kwalijk te worden behandeld, als voor een tijd de genietingen der zonde te hebben, smekende of de Heere me toch voor dezelve wilde bewaren. Ook was er een innige hope in mijn ziel dat de Heere me door en tot Hem zou bekeren, terwijl mijn schuld wel honderdmaal bekennde, waar dan veel meer zoetigheid in lag als al het goed van de wereld. O, lieve kinderen, wat is die dienst des Heeren toch van stonde aan een liefdedienst, die uw moeder nog nooit heeft verdrotten, ondanks het nu al 32 jaar geleden is, dat de Heere me dat deed ondervinden.

*"O, kon ik eens uitgalmen,
Zijn liefde, met lof en psalmen"*

2. Ds. J. Vreugdenhil.

Van 1921-1925 werd de gemeente gediend door ds. J. Vreugdenhil.

Ds. Vreugdenhil werd op 4 november 1921 bevestigd door ds. G. H. Kersten.

Hij was iemand waar de Heere grote genade in verheerlijkt had. Hij was ook erg begaafd. Maar zijn levenswandel was soms wat slordig. In die tijd leefde Keetje de Munck in Borssele. Zij was in de wijde omgeving zeer geacht. Maar Keetje kon het niet zo vinden bij de dominee. Het gevolg was partijschap in de kerkeraad en gemeente. Vooral ouderling Jan Walhout kreeg het hard te verduren, omdat hij achter de dominee bleef staan. Eens zat er een briefje in de colletezak, waarop geschreven stond: *Hij is een addder die u verkiest*. De strijd werd steeds feller. Omdat Keetje zeer geacht was bij velen, groepeerde zich een aantal mensen, die besloten om zich los te maken van de gemeente en een zaal te huren, om daar verder te gaan met preeklezen. Gelukkig is dit niet doorgegaan. Piet Melis en Keetje besloten te verhuizen naar Wolfaartsdijk. Toen ze daar een poosje woonden, kon Keetje de Heere niet meer vinden. Ze vroeg op een kinderlijke manier, waarom of de Heere Zich verborgen hield. Het antwoord was: *omdat je uut de weg eheen bin*. Omdat ze uit de weg gelopen was, vanonder de prediking van ds. Vreugdenhil, die een trouwe knecht des Heeren was. De beslissing was niet meer moeilijk: Terug naar Borssele.

Zie levensschets van Piet Melis, beschreven door zijn dochter Tona Butijn-Melis.

Na het vertrek van ds. Vreugdenhil was de gemeente vakant.

Het was in Juni 1929 dat Ds. M. Heikoop na zijn studie op de theologische school, betrekking kreeg op de gemeente van Borssele, welke hem onder andere beroepen had. Niet dat de Heere daaromtrent rechtstreeks tot hem had gesproken. Doch hij kreeg zulk een sterke genegenheid in zijn hart tot deze plaats, dat hij stellig meende,

daarheen zijn bestemming te zullen ontvangen. Trouwens, zoals hij deze gemeente kende, had zij ook veel aantrekkelijke dingen voor hem. Daar bevonden zich nog aangename kinderen Gods, zowel in de kerkenraad als in de gemeente. Daarbij kwam nog, dat het een dorpsgemeente was. Een dergelijke standplaats te ontvangen, was steeds de wens van zijn hard geweest. De plattelandsgemeente verkoos hij ver boven de stadsgemeente.

Op zondag 30 juni 1929 moest hij de op hetzelfde eiland gelegen gemeente Yerseke dienen. De reis naar Zuid-Beveland zou hij tevens te baat nemen tot het afleggen van een bezoek aan Borssele. Dan zou hij alles betreffende de Gereformeerde Gemeente aldaar eens nauwkeurig opnemen, alsmede zich in verbinding stellen met de kerkenraad en vernemen hoe Gods volk werkzaam was met het beroep. Aldus zou hij afwachten hoe de Heere zijn aanvankelijk gevoelen, aldaar geroepen te zijn tot de dienst des Woords, nader bevestigde.

De Heere zou wel tot hem spreken op deze reis. Doch in de zin van Jes.55:8 en 9 " Want Mijn gedachten zijn niet ulieder gedachten, en uw wegen zijn niet Mijn wegen, spreekt de Heere. Wand gelijk de hemelen hoger zijn dan de aarde, alzo zijn Mijn wegen hoger dan uw wegen, en Mijn gedachten dan ulieder gedachten."

Terwijl hij op zijn heenreis met de trein de Moerdijkbrug naderde, kwam deze inspraak in zijn hard: "Wanneer gij zult gaan door het water, Ik zal bij u zijn, en door de rivieren, zij zullen u niet overstromen; wanneer gij door het vuur zult gaan, zult gij niet verbranden, en de vlam zal u niet aansteken," Jes. 43:2.

De rechtstreekse toepassing, welke hij van deze woorden maakte was deze: De trein zou een ongeluk overkomen op de lange Moerdijkbrug en hij zou in het water van het Hollands Diep terechtkomen. Reeds had hij zijn medereizigers in dezelfde coupé een onnodige schrik op het lijf gejaagd door de uitroep: "*O, mensen, zo zakt de trein door de brug!*" Terwijl men in tegendeel de lange brug, zonder dat enige ramp zich voordeed, passeerde. De overige reizigers vonden hem wel een beetje zonderlinge heer.

Zelf kwam hij nu tot de conclusie, dat zijn gemaakte toepassing van de hem zo nadrukkelijk voorgekomen woorden, geheel onjuist was. In een daarop volgend onderzoekend mediteren, wezen deze woorden hem op zijn toekomstige dienst des Woords. Deze zou in het teken van dit Schriftwoord worden geplaatst. Dat wees op een diepe drukweg, leidende - oneigenlijk genomen - door water en vuur. Maar dan moest hij niet in het voor hem zo aantrekkelijke Borssele zijn! Dat verdween op het overige gedeelte van de reis dan ook geheel uit zijn gedachten. Ja het raakte zo ver verwijderd van zijn geest, dat het voor hem was, alsof er op heel de wereld geen plaats Borssele bestond.

Terwijl deze zijn vermoedelijke eerste standplaats bij hem wegviel, sprak de Heere ten tweede male tot hem op deze reis, zeggende: " Het verachtte heeft God uitverkoren, en hetgeen niets is," (1 Kor.1:28).

Dit was van de Heere voor de kleine gemeente van Utrecht.

Overgenomen uit: "*Het leven en arbeid van Ds. M. Heikoop*"
door Joh. Fama.

3. Ds. J. D. Barth

Niet ds. Heikoop, maar Ds. Barth was voor Borssele bestemd. Hieronder volgt een stukje over Ds. J. D. Barth overgenomen uit het "Daniël", Jongerenblad van de Ger. Gem. van 16 okt. 1992.

In de straten van Dordrecht loopt een jongen uit Heerjansdam, zeventien jaar oud. Met een kloppend geweten. Hij is naar Dordrecht gegaan om zich uit te leven in de zonde. En hij weet maar al te goed wat zonde is. Toen hij nog maar drie jaar oud was, wist hij reeds dat hij niet kon sterven zoals hij geboren was. Indrukken van dood en eeuwigheid waren op zijn jonge ziel gebonden. Hij had er overheen geleefd.

Toen hij veertien jaar oud was, verkeerde hij plotseling in groot levensgevaar, dat hem bijna het leven kostte. Dat de Heere hem bewaarde, zag hij als een groot wonder. Zo krachtig was de overtuiging, dat hij als dood ter aarde viel. Maar ook die overtuiging schudde hij van zich af. En nu loopt hij daar in Dordrecht. Vast van plan om zich in de zonde te vermaken.

Maar....wat hij ook wil, Hij krijgt er geen kans toe. De Heere laat het niet toe, belet hem te zondigen. Later schreef hij: "God was goed jegens mij en ik kwaad op Hem." Ook nu slaat hij alle roepstemmen in de wind en dat houdt hij een jaar lang vol. Aan de greep van Gods ontferming wil hij ontkomen. Maar daaraan kan niemand ontkomen, ook Jacobus Dirk Barth niet.

En dan wordt de Heere hem te sterk. Dan treft hem een pijl van Gods boog. Een tekst uit Gods Woord. Jacobus 1:27 *"De zuivere en onbevleete godsdienst voor God en den Vader is deze: wezen en weduwen bezoeken in hun verdrukking, en zichzelf onbesmet bewaren van de wereld"*. Daar licht hij op zijn slaapkamertje te schreien, te roepen of het nog kan voor zulk een. Zijn hard gaat nu uit naar Gods volk. Aan de deur van hun woning staat hij te luisteren. Naar binnen durft hij niet, bang dat ze hem iets zullen vragen. En wat zou hij dan moeten zeggen? Dan mag hij ook ervaren dat de Zon der gerechtigheid in zijn leven opgaat. De weg der verlossing wordt hem in Christus ontsloten en hij mag in zijn ziel een onbeschrijfelijke zoetheit ervaren. Hij is dan 21 jaar oud.

Jacobus Dirk Barth werd op 11 december 1871 in Heerjansdam geboren. Zijn ouders waren Johannes Frederik Barth en Reina Christiena Visser. Van beroep was zijn vader bakker en na zijn schooljaren ging ook Jacobus in de bakkerij werken. Toen hij ongeveer dertig jaar oud was, verhuisde hij samen met zijn vrouw, Adriana Smouter, naar Utrecht, waar hij een kruidenierszaak begon. In Utrecht maakte hij kennis met ds. H. M. van der Vegt, een man van de oude stempel, was dat Barth en zijn vrouw, beiden van huis uit hervormd, lid werden van de Christelijk Gereformeerde Kerk.

Over zijn geestelijke ervaring in Utrecht schreef hij later:

"Wat bange dagen daar doorleefd, maar ook dierbare stonden. Het behaagde de Heere in mij door te werken. Daar werd mijn leven afgesneden. O, dat recht Gods, dat door mijn ziel ging. Dat buigen er onder, dat omhelzen van het recht, en Christus mij, onwaardige, geschonken werd. Welk een heil. Toen heb ik iets mogen smaken van de zoete vereniging met Christus, terwijl het licht van 's Vaders vriendelijk aanschijn schijnsel gaf over mijn ziel en die zoete vrede mij vervulde, die alle verstand te

boven gaat." Korte tijd daarna werd hij geroepen tot het predikambt "Nee, ik ben zelf niet begonnen. De Heere Zelf legde het gewichtvolle daarvan op mijn hard", aldus ds. Barth.

In 1903 werd hij toegelaten tot de Theologische School van de Christelijke Gereformeerde Kerken. Al in deze tijd correspondeerde hij met de jonge dominee G. H. Kersten.

In 1910 werd hij beroepbaar en op 16 Oktober van dat jaar werd hij in Sliedrecht bevestigd tot predikant. Daarna stond hij in Harderwijk (1915), Werkendam (1920), en Alphen aan de Rijn (1924).

In 1928 brak ds. Barth met de Christelijke Gereformeerde Kerken. Op 18 Februari schreef hij een brief aan de consulent van Alphen aan den Rijn waarin hij zijn uittreden bekendmaakte. Ds. Barth schreef dat naar zijn mening de richting waarheen de Christelijke Gereformeerde Kerk in Nederland zich bewoog, hoe langer hoe minder strookte met zijn beginsel: "Ik hoop staand te blijven bij en te strijden voor de aloude, beproefde Waarheid Gods. Zij is mijn leven en ik hoop er ook in te sterven. Met al mijn gebrek, mij welbewust, heb ik nooit anders betracht dan die aloude, bevindelijke Waarheid in de gemeenten die ik heb mogen dienen, zoveel mogelijk uit te dragen."

De stap die Ds. Barth deed, bracht vele monden en pennen in beweging. Ds. Barth vervoegde zich nu tot de classis Leiden van de Gereformeerde Gemeenten met het verzoek om opgenomen te worden in het kerkverband. Onder veel bestrijding ging hij naar de klassikale vergadering, maar toen hij de vergaderplaats binnenkwam, viel alles van hem af. Met grote vrijmoedigheid getuigde hij van de leiding des Heeren. Toen hij gevraagd werd om zich te verwijderen, zodat de broeders zich konden beraden, hoorde hij de oude dominee J. R. van Oord zeggen: "*Gij moogd zeggen wat gij wilt, het is bij mij beslist. Die man hoort bij ons.*" Dat was ook het oordeel van de andere broeders en met blijdschap werd ds. Barth toegelaten en beroepbaar gesteld. Enkele maanden woonde hij in Bodegraven en diende daar de kleine Gereformeerde Gemeente.

Uit een elftal beroepen nam hij dat van Vlaardingen aan. Op 10 juli 1928 werd hij door ds. G. H. Kersten bevestigd, een dag later deed ds. Barth intrede. Ds. Barth heeft niet lang in Vlaardingen gestaan, slechts 19 maanden. Van 1930 tot 1935 diende hij de gemeente van Borssele.

1930 Bevestiging en intrede Ds. J. D. Barth.

Onder zeer grote belangstelling verbond zich donderdagmiddag en -avond 20 maart, Ds. Barth aan zijn nieuwe gemeente. De consulent, Ds. M. Hofman van Krabbendijke, bevestigde Borssele's nieuwe leraar met een predikatie over Johannes 1:43a : "*En hij leidde hem tot Jezus*".

De leraar sprak van: "Het leiden tot Jezus" als

1. noodzakelijk ter behoudenis
2. gegrond in de Schrift;
3. zalig voor het gemoed.

Ds. Hofman wees erop, dat alle grond buiten Christus onhoudbaar is. Voor Hem echter moet plaats in onze ziel bereid worden, niet alleen bij aanvang maar ook bij voortgang.

Waar dit in waarheid geschiedt, wordt de Heere Jezus onmisbaar en zal de prediking, die niet weten wil dan Christus alleen, met blijdschap en tot troost worden ontvangen. Na de plechtige bevestiging sprak de consulent Ds. Barth en de gemeente toe. Hij beval de leraar in het gebed van Gods volk.

Ds. Barth hield 's avonds zijn intrede, predikend over Efeze 6 : 19 : "En voor mij, opdat mij het woord gegeven worde in de opening mijns monds met vrijmoedigheid, om de verborgenheid des Evangelies bekend te maken".

Hij bepaalde zijn gemeente bij de begeerte van de dienaar des Evangelies en handelde daarover in een drietal punten

1. wat de dienaar begeert;
2. waarom hij het begeert;
3. waartoe hij het begeert.

Gelijk Mozes de ondersteuning van Aäron en Hur nodig had, zo begeerde Paulus dat Gods volk hem gedacht en behoeft ook elke leraar het gebed van Gods kinderen. Ongeveer 20 jaar geleden sprak de leraar die Ds. Barth bevestigde: "Volk van God, bidt uw leraar vol, dan zal hij u vol prediken". Genade vermeerdert en doet beseffen, dat wij niets vermogen van onszelf. De zware taak de dienaar op de schouders gelegd, kan soms ontmoedigen.

Maar bij de Heere is sterkte. Hij vermag getrouw te maken en alle hindernissen weg te nemen. Het is de begeerte van de nieuwe leraar het Evangelie te brengen dat de Jood een ergernis is en de Griek een dwaasheid ; het Evangelie niet naar de mens.

Nu wendt Ds. Barth zich tot zijn bevestigen die hij oprecht dankzegt ; tot de wethouder van Borssele (de burgemeester is door ernstige ziekte verhinderd) en tot de afgevaardigden der verschillende gemeenten, in het bijzonder tot die van zijn vorige gemeente Vlaardingen. Kerkenraad, catechisanten, onderwijzers en de gemeente in haar geheel worden toegesproken.

Ouderling Walhout verwelkomt de leraar hartelijk. Ook Vlaardingens afgevaardigde spreekt. Hij wijst op het grote verlies dat zijn gemeente trof. Het betaamde Vlaardingen echter te berusten. Tenslotte wenst Ds. Hofman gemeente en leraar nogmaals de zegen des Heeren toe en de vervulling van Psalm 32:8: *"Ik zal u onderwijzen en u leren van de weg die gij gaan zult ; Ik zal raad geven; Mijn oog zal op u zijn"*.

Na het zingen van Psalm 99:3 hield Ds. Verhagen, die met velen uit de classis Walcheren bij de bevestiging en intrede van Ds. Barth tegenwoordig was, een korte toespraak. Hij sprak de wens uit dat de Heere Zijn werk rijkelijk mocht zegenen en riep Ds. Barth in dit gewest een hartelijk welkom toe. Hij verzocht te zingen Psalm 122: 3, waarna deze plechtige en voor Borssele zo gewichtvolle ure besloten werd.

(Uit "De Saambinder")

Op 4 september 1935 verbond ds. Barth zich aan de gemeente van Dordrecht. In de Saambinder heeft ds. Barth veel geschreven. In 1940 werd hem emeritaat verleend. In het laatst van zijn leven woonde hij in Nieuwerkerk (Zeeland).

Op 28 oktober op weg zijnde naar Katwijk, om het woord te bedienen, stierf hij op het station Feijenoord te Rotterdam aan een hartaanval. De zondag voor zijn overlijden had hij gepreekt over 2 Timotheüs 4:7 en 8 "Ik heb de goede strijd gestreden, ik heb de loop geëindigd, ik heb het geloof behouden; voorts is mij weggelegd de kroon der rechtvaardigheid, welke mij de Heere, de rechtvaardige Rechter, in die dag geven zal; en niet alleen mij, maar ook allen die Zijn verschijning liefgehad hebben."

De begrafenis werd geleid door ds. Kersten en vond plaats in Dordrecht.

Op zijn grafsteen staat: "Ik heb den goeden strijd gestreden."

4. Janna Maas

Als wij nu terug kijken wat er vroeger geweest is, dat er nog verschillende mensen waren die God nog oprecht dienden, dan moest schaamte ons aangezicht wel bedekken dat wij zover van God afgeweken zijn en de wereld te voet gevallen zijn. Dan moesten we allen onze hand in eigen boezem steken en uitroepen ja wij en onze vaders hebben tegen U, een goeddoend God gezondigd, en gedaan dat kwaad is in Uw ogen.

O, mocht er nog eens een ware zielsvernedering komen. Wat zou het nog groot zijn, als er nog eens mensen mogen wederomgeboren worden die uit gaan roepen o, wee mij dat ik zo gezondigd heb, en dat de breuke nog eens beweend mag worden, ik, ik, heb gezondigd, en tegen een goeddoend God gezondigd.

Wat zou dat toch nog groot zijn, als er op Borssele en in Nederland zulke mensen gevonden werden .

Nu nog wat over Janna Maas, dit was de vrouw van Lourens Maas wie hij in de eerste wereldoorlog heeft opgedaan, daar hij als soldaat hier gelegerd was.

Zij leefde werelds (wel tot de kerk behorende) zonder zich te bekommeren over het heil van haar onsterfelijke ziel.

Het was op de eerste pinksterdag als ze avonds in de kerk zat, ongeveer in 1931 dat Ds. Barth (die toen in Borssele stond) hij preekte over " *Blus de Geest niet uit* " dat dit het ogenblik was dat Gods pijl in haar hard ging, en dat zij verslagen en als een schuldig mens dat tegen God gezondigd heeft de kerk uitging, en inging leven dat sterven God ontmoetten is, en dan zonder te kunnen sterven, voor eeuwig buiten God en zijn gemeenschap te moeten leven.

Het is wel gebeurd dat zij nachts naar Ds. Barth ging om haar nood uit te klagen. Midden in de nacht bogen ze samen hun knieën. Janna was zo verslagen over haar zonden dat ze geen zin meer had om te werken. Ds. Barth ging haar bezoeken. Hij spoorde haar aan om te bidden en te werken.

Ook is dit nog wel bekend als zij stil gezet was, heeft ze ook eens een keer naar Goes geweest om haar goud en zilver te verkopen, (waar zij vroeger veel met pronkte) dat was nu een last voor haar geworden.

Janna had veel vriendschap met Ds. Dorresteyn te Opheusden, wat begon onder een preek van Ds. Dorresteyn als hij nog student was, en op Borssele kwam preken over " Het borgwerk van Christus ". Omdat zij aan haar schuld ontdekt was, zag ze uit naar Christus.

Zij was ook bevriend met Ds. Van Beek uit Opheusden. Haar begrafenis werd geleid door ds. W. Hage, samen met ds. Van Beek vanuit de kerk in Borssele, waar ze ook nog gezongen hebben uit Psalm 89:1:

*Van des Heeren goedheid zal ik zingen altijd,
Zijn waarheid zal ik roemen met harte verblijd;
Want t' is openbaar dat Zijn genade zal blijven,
Tot in der eeuwigheid, alzo men ziet beklijven
Den hemel, dien Hij heeft gemaakt om te bewijzen
De zekerheid Zijner waarheid niet om vol prijzen*

Ds. W. Hage sprak op de begraafplaats.

6. Ds. F. J. Dieleman

Na 13 jaar vakant te zijn geweest kreeg de gemeente weer een predikant: Ds. F. J. Dieleman, van 1948-1951.

Jane Witte-Welleman beschrijft haar werkzaamheden met dit beroep, blz. 40-42.

Nu wil ik, indien de Heere mij voorgaat, iets vermelden, omtrent hetgeen ik heb mogen ondervinden, in de zomer van 1948. Ik kreeg te doen met onze Gereformeerde Gemeenten, die zoveel het levende Woord moeten missen. Van tevoren werd een predikant beroepen te K. Dit deed mij de Heere zuchten of Hij die man eens wilde sturen naar onze classis. Ik kon daarmee, zo ik dacht nogal aanhouden bij de Heere. Maar op een middag terwijl ik lag te rusten, en met deze zaak in eenzaamheid bezig was, wilde de Heere mij er in onderwijzen.

Hij liet mij zien, dat mijn gebed niet uit de aard der liefde was, en dat ik mijn naaste ook in deze, net zo lief moest hebben als mijzelf. Ik had mijzelf lief, want ik vroeg niet naar de wil des Heeren. Toen gevoelde ik, dat des Heeren volk te R., waar die Ds. stond rechter voor de Heere waren dan ik en wij in onze classis, en dat zij het daarom van ons winnen zouden. Toen vielen deze woorden in mijn hart : "Bidt dan de Heere des oogstes, dat Hij arbeiders uitstote". Ik zei tot mijn man: "Die man komt niet naar de gemeente van K. Klaar de Heere zegt er nog wat bij: "Uwe ogen zullen uwe leraars zien". Doch de weg was weer zo gans anders als ik dacht. Ds. Visser stierf, en Ds. Van Struivenberg moest van Yerseke naar Nunspeet.

Wat was dat droevig, nu hadden wij niet één Ds. meer in onze classis. Ik bleef zuchtende onder deze zaak. Zo mocht ik toen eens mee met een vriendin uit Borssele naar G., voor een dag of zes. Als wij daar kwamen moest Ds. L. er het Avondmaal bedienen, hetwelk mij zo wonderlijke en blijde voorkwam, dat ik dat nu mocht te beurt vallen. Ik had al enige maanden zulk een begeerte en betrekking op het Avondmaal des Heeren maar wij konden in onze gemeente geen Ds. krijgen om het te houden. Als wij opgingen naar het huis des Heeren, toen is het toch zo meegevallen, want de Heere was

kennelijk in het midden. De hele dag kreeg Ds. opening in het Woord, bijzonder 's avonds uit het Hooglied: "Hoe schoon zijn Uwe gangen in de schoenen, gij prinsendochter," enz. Ook na de dienst in huis bij onze vrienden, nog veel lief en goed van onze Drieënige God mogen spreken. Toen zijn wij dinsdags naar Rotterdam geweest. Wij waren bij student H. in veel liefde ontvangen. Als we daar waren kwam student Zwerus binnen, die zei: "Hebt u het al gehoord, kandidaat Dieleman gaat naar Borssele. Wat er toen in mijn hart omging is niet te zeggen. Ik kreeg te geloven, dat de Heere mijn gebeden op het gouden reukaltaar van Christus verdienste geheiligd had, en ze van de hand des Engels voor God waren opgeklimmen. Ik mocht dadelijk met die verleende weldaad in een Drie-enig God eindigen.

O, ik riep uit: "Dat is van de Heere, dat is van de Heere geschied, ik zie het wel maar doorgrondt het niet". Ik mocht geloven dat Zeeland er nog meer zou krijgen, hetgeen ook gebeurd is, want kandidaat Mallan kwam naar Bruinisse. Mijn vriendin die bij mij was, en uit Bruinisse kwam, was zeer verwonderd en verblijd. Wij hebben elkaar in de Heere gefeliciteerd, met dit grote geschenk van Dien Goede Herder der schapen. Terwijl wij daar zo bezig waren kwam op het alleronverwachts kandidaat Dieleman zelf binnen. O, wat was dat groot. Hij vertelde onder vele tranen hoe de Heere de weg had gebaad. Wij waren een in onze lieve Koning. Dat huis in Rotterdam, was voor mij een Bethel een huis Gods. O, ik kon Zijn lof en roem uitgalmen, mijn Liefste, met lof en psalmen. Gij alleen waardig Heere. Toen kwam na de middag Mevr. L. bij ons, en dat ging ook zo goed onder elkaar. Zodat de 13e juli 1948 voor ons een onvergetelijke dag is geworden, omdat er iets van God in was.

Alzo hebben wij een blijde reis gehad en veel liefde bij de wed. Sch. te G. ondervonden. Ook heeft toen kandidaat Van Dijke nog zijn beroep naar Tholen aangenomen. Helaas is die gestorven, eer hij in zijn ambt was bevestigd. Ik ben daar toen nog op de begrafenis geweest. Onder het spreken van Ds. Fraanje is er toen veel in mijn ziel omgegaan dat voor de eeuwigheid bewaard wordt, inzonderheid onder Ds. Fraanje zijn gebed. Alzo gaf ons de Heere twee arbeiders die Hij Zelf in Zijn wijngaard had uitgestoten, dat mocht ik met ruimte geloven.

DIELEMAN, Francois Jacobus (1913-1955)

Op 21 november 1913 werd in het gezin van landbouwer Pieter Dieleman en zijn vrouw Maatje van Cadsand een zoontje geboren. Francois Jacobus werd hij genoemd. Hij kwam ter wereld op een boerderij onder Sluiskil, gemeente Terneuzen. In het voorgeslacht was genade verheerlijkt. Grootouders Van Cadsand waren godvrezende mensen; opa Ko van Cadsand diende de Oud Gereformeerde Gemeente van Terneuzen in het ambt van ouderling. Kerkelijk behoorde het gezin Dieleman ook tot deze gemeente, maar toen de Gereformeerde Gemeente in Terneuzen in de persoon van ds. B. van Neerbos een eigen predikant kreeg, ging vader Dieleman met zijn kinderen - zijn vrouw bleef lid bij de oud gereformeerden - tot deze gemeente over.

Frans, zoals hij genoemd werd, kreeg een opvoeding bij de waarheid die naar de godzaligheid is. Het waren in het bijzonder zijn grootouders die veel met hem worstelden aan de troon der genade toen in 1919 de tyfus heerste en veel slachtoffers maakte ook hij werd door deze veelal dodelijke ziekte aangetast. Hij mocht echter geheel herstellen.

Inmiddels werkte hij al vanaf jonge leeftijd op het landbouwbedrijf van zijn vader. Dat had een oorzaak: Frans was niet gevaccineerd tegen pokken. Daardoor was er voor hem

geen plaats op de schoolbanken, want ongevaccineerde leerlingen mochten niet worden toegelaten. De meest elementaire vakken als lezen en schrijven werden hem door de goedwillendheid vaneen onderwijzer bijgebracht in de vroege ochtenduren.

Bij het ouder worden hoefde voor Frans de kerk niet meer. Hij zocht zijn vermaak in de wereld en ging zijn eigen weg, tot diep verdriet van zijn grootouders. Alle overtuigingen vanuit zijn jeugd probeerde hij te vergeten en een leven zonder God lokte hem.

Toen Frans negentien jaar was, moest hij in militaire dienst. Tijdens een verlofperiode werd hij ziek en juist tijdens deze ziekte overleed grootmoeder Van Cadsand. Dat greep hem aan. Toen tien dagen later, op 16 maart 1934, grootvader Van Cadsand ontsliep, maakte het sterven van deze beide godvrezende mensen diepe indruk op Frans. Hij wenste te sterven als zij. Er kwam een kentering in zijn leven; hij ging weer geregeld naar de kerk en brak met zijn ergste zonden.

Na de militaire dienst werd Frans zelfstandig landbouwer. Een kerkdienst op zaterdagavond na Pinksteren 1936, waarin ds. J. van den Berg uit Krabbendijke voorging in de vacante gemeente Terneuzen, werd gebruikt om hem de ogen te openen voor het verderf dat hem wachtte als hij onbekeerd zou blijven. Hij was ernaartoe gegaan om deze man, van wie hij door velen had horen vertellen dat hij een goede redenaar was, ook eens te horen preken. Maar er ging een andere Frans de kerk uit dan dat erin gekomen was.

'Ik heb mij uit het Verbond gezondigd en het zou rechtvaardig zijn als ik naar de rampzaligheid werd verwezen', zo meende hij. Hij zocht de eenzaamheid van de polder op om zijn gemoed te luchten, beseffende

dat hij zo zwaar had gezondigd en dat tegen beter weten in. Een jaar later was een ziekenhuisopname noodzakelijk. Hij moest aan zijn neus worden geopereerd. Het overlijden van een jongeman naast hem op de zaal, kort na het sterven van een vroegere vriend van hem. Trof hem diep. Hij was bang om te sterven. Hij mocht evenwel herstellen en de Heere bemoedigde hem uit vraag 25 van het Kort Begrip: 'Geloof gij niet, dat Hij mens geworden is?'

Na een weg van strijd en aanvechtingen kwam hij tot het doen van openbare belijdenis. Veel ging daaraan vooraf. De duivel maakte hem wijs dat hij nooit tot het afleggen van belijdenis zou komen.

Zo brak tweede paasdag, 10 april 1939, aan, de dag waarop Frans belijdenis zou doen. Het was maar al te zeer de vraag of dit doorgang zou kunnen vinden, aangezien hij eerste paasdag een oproep kreeg om zich gereed te houden voor de voor mobilisatie. Ieder ogenblik kon hij worden opgeroepen. Dit gebeurde echter niet eerder dan na afloop van de kerkdienst, waarin ds. Van den Berg preekte over de belijdenis van Thomas. Het was voor hem een groot wonder dat hij belijdenis kon afleggen.

Nog dezelfde dag moest hij zich naar Veere begeven en vandaar kwam hij in Vlissingen terecht. Tijdens de mobilisatie heeft hij het niet gemakkelijk gehad. Toch kwam hij voor zijn principes uit. Zijn gewoonte om voor zijn stozak geknield te bidden, liet hij niet na. zelfs niet toen alle 45 soldaten de derde avond rond zijn slaapplaats stonden. wachtend op een reactie van hun medesoldaat. Frans vroeg alleen maar of ze opzij wilden gaan en boog vervolgens zijn knieën. Toen hij opstond, waren alle soldaten weg en hij mocht ervaren: 'Die Mij belijden zal voor de mensen, die zal Ik belijden voor Mijn Vader. Die in de hemelen is.' Er kwam met kracht in zijn hart: 'Daar heeft de vijand boog en schild, en vuur'ge pijlen op verspild'.

Kort daarna nam hij voor de eerste maal deel aan de bediening van het Heilig Avondmaal, zich gedrongen voelend door het woord 'Kiest u heden wie gij dienen zult.' Strijd bleef niet uit, maar de Heere sprak tot zijn ziel: 'Zo is er dan nu geen verdoemenis voor degenen die in Christus Jezus zijn, die niet naar het vlees wandelen, maar naar de Geest.'

Op 19 juni 1941 trad hij in het huwelijk met Neeltje Dekker (geboren 11 juni 1920). Inmiddels had Frans groot verlof gekregen en na het huwelijk betrok hij een boerderijtje tussen Hoek en Filippine.

Kerkelijke arbeid wachtte hem. In maart 1942 werd hij tot ouderling gekozen. Uit Psalm 56:4 werd hij van zijn roeping overtuigd. Ds. B. van Neerbos bevestigde hem in het ambt.

Meer en meer kreeg hij werkzaamheden met het ambt van predikant. Ook werd de nood van de vele vacante gemeenten hem op het hart gebonden. Er was strijd, maar er waren ook bemoedigingen.

Op een keer vervulde hij een leesdienst voor de gemeente. Hij voelde tijdens het gebed zulk een vijandschap in zijn hart dat hij zijn gebed afbrak. Na de dienst kwam er een man de consistoriekamer binnen die hem vertelde dat juist dat afgebroken gebed door God was gebruikt om zijn hart te breken. Hij werd zodanig met het leraarsambt vervuld dat hij geen lust meer had om zijn dagelijks werk te doen. Toen de Heere hem bepaalde bij Johannes 16:13 en 14 werd zijn oog gericht op het werk van de Heilige Geest.

Na een weekdienst, die door consulent ds. A. Visser werd geleid, was er vergadering van de kerkenraad, waarin Dieleman met veel vrijmoedigheid over zijn werkzaamheden met betrekking tot het predikambt mocht vertellen. Hij kreeg een attest voor onderzoek door het curatorium, dat op 13 september 1945 in Rotterdam vergaderde. Daar werd hij toegelaten tot het volgen van de lessen.

Op wonderlijke wijze werd hij binnen een maand aan een woning in Rotterdam geholpen. Zijn studietijd verliep voorspoedig. Op 18 juni 1948 legde hij met goed gevolg het eindexamen af en werd hij beroepbaar gesteld. Er werden 29 beroepen op hem uitgebracht. Een groot aantal, aangezien er nog zes andere kandidaten beroepbaar waren. De roepstem uit Borssele, een gemeente van ongeveer 450 leden en doopleden, moest worden gevolgd. Op 8 september werd hij daar bevestigd door ds. A. van Stuijvenberg, die de jonge kandidaat tot zijn dienstwerk inleidde naar aanleiding van Handelingen 9:20a. In de avonddienst verbond ds. Dieleman zich aan zijn gemeente met de woorden uit Psalm 40:10.

Hoewel de Heere aan ds. Dieleman grote zaken had geschonken, miste hij in eigen waarneming wat Gods kinderen in bewustheid mochten uitroepen: 'Al wat aan Hem is, is gans begeerlijk.'

In een preek zou hij later melden: 'Ik mag misschien wel eens even iets uit mijn eigen leven zeggen. Toen ik mij aangemeld had voor de school, heb ik gewenst, dat zij mij niet zouden aannemen vóór ik die bewustheid had. Die wens is niet vervuld geworden, maar zij hebben gezegd: De Heere zelf moge u licht en wijsheid schenken.

En, geliefden, ik heb met veel licht en opening van de rijkdom van Christus mogen prediken, maar ik miste één zaak. Ik ben wel geweest op plaatsen waar veel van Gods volk was (van die doorgeleide mensen, zoals men dat uitdrukt) dat ik stond te beven voor de preekstoel en dacht: hoe zal ik voor die mensen spreken? Maar dat ik met zoveel licht mocht spreken dat zij uitriepen: Dat zijn de gangen van mijn God en Koning! Doch ik miste de toepassing voor eigen hart. Dat was mij gedurig een

onderwerp van onderzoek, en het kon mij zo bezwaard doen zijn. Maar nu, als ik mij niet bedrieg, heeft er een afhandeling plaatsgehad. O die zaligheid, die daarin ligt! Ik heb moed gekregen voor Gods kerk en uitgeroepen: "Al wat aan Hem is, is gans begerlijk. Zulk een is mijn Liefste. ja. zulk een is mijn Vriend, gij dochters van Jeruzalem.

O, het kan zo zwaar zijn als de satan op alles afkomt en wat van Christus gekend wordt. dan wegvalt. Dan wordt het met alles omkomen. want de Vader eist volkomen voldoening aan Zijn recht en zegt: Kunt gij mij betalen?

Toen heb ik teruggegrepen naar mijn bekering en de ontsluiting in Christus, maar de Vader kwam met Zijn recht. Ik had nog nooit die Persoon des Vaders gezien, maar nu kwam ik als een onbekeerde voor Hem te staan. Het was met alles omkomen, want ik kon voor Hem niet bestaan. Toen heb ik een ogenblik uitgeroepen: "Ik ben Uw gramschap dubbel waardig." De Vader kon met mij doen wat Hij wilde: ik had een hellevaart voor de hemelvaart. God was rechtvaardig, dat was het alles overklimmende in mijn ziel, en de satan kon mij niets doen. Maar ik heb nog nooit geweten dat hij zo dicht bij me was en wat het is als Hij zegt: "God is het, Die rechtvaardig maakt. Wie is het, die verdoemt?" En toen was het alsof die gezegende Middelaar en eeuwige Koning als tot Thomas tot mijn ziel sprak: "Wees nu eens niet ongelovig. maar gelovig." Toen kon ik niet anders dan uitroepen: "Al wat aan Hem is, is gans begerlijk." Nu kan een zwarte bruid in die eeuwige Sions Koning zaligheid vinden.

Velen zeggen wel eens: Hoe zal ik daar ooit toe komen? Maar het ging zo eenvoudig toen die gezegende Koning riep: "Wees niet ongelovig. maar gelovig." O, toen heb ik gezongen: 'Daar zal dat volk komen tezaam.'

Volk, Gods werk staat niet stil; zeg niet dat God niet veel meer werkt, want Hij grijpt nog mensen en Hij leidt Zijn volk op de weg. Wij mochten verwaardigd worden het oog gericht te hebben op die eeuwige Sions Koning. Alles krijgt ge uit Hem terug. Hij is schoner dan alle mensenkinderen en draagt de banier boven tienduizend. Hij is groot en allesovertreffend in Zijn gerechtigheid en heiligheid. In Hem is alles wat ge nodig hebt. O, Hij mocht veel door ons als die gezegende Fontein gebruikt worden.

Het is mijns harten lust Hem u als zodanig gedurig te prediken. Wanneer ik in mijzelf sta, is er niets dan schrik, maar vanmorgen was het anders. Ik had zulk een betrekking op die gezegende Koning dat ik uitriep: "Al wat aan hem is, is gans begerlijk.- Maar om uit Hem te leven, moeten wij alles verlaten en verzaken, want al onze gerechtig zijn als een wegwerpelijk kleed. In Hem alleen ligt de zaligheid, ja, in hem vinden wij onverdiende zaligheid. Als Gods volk daarvan iets mag zien, dan zingen rij zoals zij nog nooit gezongen hebben...'

Wat kon hij soms bezwaard zijn ten aanzien van zijn dienstwerk. Reeds als student sprak hij met zijn leermeester Ds. G. H. Kersten eens over zijn vrees dat hij een kerkdienst nooit anderhalf uur zou kunnen aanhouden. Hoe zou hij zo lang kunnen spreken?

Maar ds. Kersten bemoedigde hem met de woorden: 'Er is meer genade voor nodig om je te beperken dan om maar uit te breiden!'

Een andere boodschap ontving ds. Dieleman toen hij vlak voor het heengaan van ds. G.H. Kersten een bezoek bracht aan zijn vroegere docent. 'Zeg aan al het volk dat zij moed houden, hoor. We komen er een keer uit!'

Lang zou het verblijf in zijn eerste gemeente niet duren; reeds na twee en een half jaar werd een beroep naar Yerseke aangenomen. Met Johannes 1:6-8 bevestigde ds. Van Stuijvenberg hem voor de tweede maal als herder en leraar. De intredepredikatie handelde over Openbaring 22:16-17. Yerseke zou zijn laatste gemeente zijn. Bewogen jaren werden er doorgebracht. De watersnood van 1 februari 1953 en de scheuring van het kerkverband in datzelfde jaar trokken diepe sporen in het persoonlijke leven van de predikant. Het daaropvolgende jaar was ds. Dieleman zeer bedrukt. Zo zei hij eens tot zijn vrouw: 'Houd er rekening mee dat we hier alles voor het laatst hebben.' Dan doelde hij op de groenten en het fruit in de kas en in zijn tuin. Zijn vele ambtelijke werkzaamheden binnen en buiten de uit elfhonderd zielen bestaande gemeente deed hij anders dan voorheen en hij voelde dat de Heere de band met zijn gemeente doorsneed. Hij had inmiddels een beroep ontvangen uit Moerkapelle, dat hij op 4 januari 1955 aannam, nadat de Heere hem in ruimte had gesteld. Had hij zich eind 1954 nog afgevraagd hoe hij onder de gegeven omstandigheden in de nieuwjaarspredikatie zijn gemeente het goede zou kunnen toewensen, hij ontving de eerste weken van het nieuwe jaar een blijdschap in zijn ziel die niet meer van hem geweken is. Opvallend was dat hij vier zondagen achtereenvolgend een komend afscheid door zijn preken heen weefde toen hij steeds sprak: 'Als wij er niet meer zijn, gemeente, dan hoop ik dat dit of dat...'

Hij zou op 30 maart in Moerkapelle intrede doen. Ds. M. Blok zou hem aldaar bevestigen. Maar eerst moest in Rotterdam de vergadering van het curatorium nog gehouden worden, waarvan Dieleman lid was. Daarvoor was 7 februari afgesproken. Die ochtend vertrok ds. Dieleman van huis, nadat hij aan tafel nog gelezen had uit Psalm 81: 'Ik heb zijn schouder van de last onttrokken; zijn handen zijn van de potten ontslagen.' Na afloop van deze vergadering wisselde hij met ds. Blok, zijn aanstaande bevestiger, nog enkele woorden. Bij het afscheid namen kwamen bij ds. Blok de woorden in het hart: 'Mijn raad zal bestaan en Ik zal al Mijn welbehagen doen.' Ds. Blok kreeg onmiddellijk te geloven dat hij ds. Dieleman niet zou moeten bevestigen. Het 'waarom' werd hem niet eerder duidelijk dan toen hij het bericht ontving van het plotselinge overlijden van ds. Dieleman, nog dezelfde dag. Na afloop van de vergadering in Rotterdam was het het voornemen van de predikant van Yerseke om een gemeentelid te bezoeken die in het Stads- en Academisch Ziekenhuis in Utrecht werd verpleegd. Nadat dit bezoek was afgelegd, zou een andere zieke worden bezocht, die in Soest in het sanatorium Zonnegloren was opgenomen.

Maar even voor Soest, ter hoogte van Den Dolder, gingen de spoorbomen van een bewaakte overweg omlaag. Ds. Dieleman moest stoppen. Zodra de trein passeerde, maakte de overwegwachter de baan weer vrij door de bomen omhoog te doen. Daarbij verloor hij uit het oog dat er nog een trein aankwam. Ds. Dieleman trok op in zijn Skoda, werd vijftig meter meegesleurd en vond zijn levenseinde in zijn totaal verwrongen auto, een diepbedroefde weduwe met negen kinderen van 12 jaar tot vijf en een halve maand achterlatend.

Op 11 februari vond onder overweldigende belangstelling de begrafenis plaats te Yerseke. Daarbij werd in het kerkgebouw gesproken door de predikanten A. Verhagen, J. B. Bel en L. Rijksen. Op de begraafplaats werd het woord gevoerd door ds. H. Ligtenberg, burgemeester A.C. Willemsen, ouderling J.C. Waverijn en zwager F. Dekker.

Uit: *Redactie Bibliotheek van de kleine kerkgeschiedenis*. Predikanten en Oefenaars. Biografisch Woordenboek van de kleine kerkgeschiedenis. Deel 5.

6. Ds. M. Heerschap

Ds. M. Heerschap, diende de gemeente van 1956-1960.

Hieronder volgt een verslag van zijn overlijden en begrafenis, uit de Saambinder.

VERSLAG VAN DE BEGRAFENIS VAN DS. M. HEERSCHAP

"Het is beter te gaan in het klaaghuis, dan te gaan in het huis des maaltijds". Dit werd ervaren door degenen die samengekomen waren in Lethbridge op 9 december 1993, voor de begrafenis van ds. M. Heerschap. De Heere had hem veel genade gegeven; Hij gaf ook ere. Het kerkgebouw was haast geheel gevuld toen ds. A. M. den Boer de dienst opende en de familie en gemeente toesprak. Hij haalde aan dat het de tweede keer was dit jaar dat we tezamen waren, want in het begin van januari werd mevr. Heerschap begraven; nu was er een andere ledige plaats gekomen met het verlies van ds. Heerschap. U heeft tweemaal gezien hoe de Heere de vreze des doods heeft weggenomen en dat is alleen mogelijk om wat Christus gedaan heeft. Hij wenste 's Heeren troost en een heiligen van de roepstemmen, opdat in de plaats van de vaders de zonen mogen komen, en in de plaats van de moeders dochters in Sion geboren mogen worden.

Hij vermaande de gemeente dat ze van hun vorige leraar gehoord hadden dat er slechts één weg is waardoor we zalig kunnen worden, en dat is door vrije en soevereine genade. Veel vrucht was geschonken op zijn arbeid in alle gemeenten waar hij werkte, maar hij hoopte dat zijn woorden ook nog gezegd zouden worden nadat hij gestorven was.

Ds. Den Boer las Filippenzen 1:12-26 en vroeg een zegen.

De apostel mag een getuigenis geven dat hij voor Gods rekening is: *"Want het leven is mij Christus, en het sterven is mij gewin"*. De apostel spreekt over dood en leven. In het paradijs was alleen leven maar de mens heeft God verlaten en zo is de dood de wereld in gekomen. Van nature zeggen we: de wereld is mijn leven, we zijn eraan vastgebonden, het schijnt ons alles te geven. Zo was het ook voor ds. Heerschap, maar door genade kwam er vernieuwing. Hij had zo weinig kennis van de waarheid, maar God zette hem stil; vaak kon hij niet werken want hij moest treuren over zijn zonde.

Zulk een ogenblik moet in ons leven komen, dat we niet verder kunnen. Het moet worden: *Wees mij zondaar genadig*. Dan kunnen we onszelf niet meer helpen. Dan zijn we het niet waardig dat de Heere op ons neerziet, maar aan de andere kant kunnen we dan de Heere niet meer mis sen. Dan komt die droefheid naar God.

Er is droefheid in de wereld, en de wereld geeft haar eigen soort troost. Maar dit is geheel anders, want als de Heere in ons hart komt worden we arm en ellendig. Dan wordt de Schreeuw geboren: *"Gelijk een hert schreeuwt naar de waterstromen, also schreeuwt mijn ziel tot U, de levende God"*. Ds. Heerschap heeft het zovele malen over gesproken: Het leven is mij Christus. (...)

Paulus preekte over het lijden van Christus. De liefde van Christus drong hem om dag en nacht te arbeiden. Hij verheerlijkte Christus ook in zijn verlangen om ontbonden te zijn en met Christus te wezen, want dat is zeer verre het beste.

We hebben het gezien in het leven van onze broeder, dat is waarheid voor hem gevonden. Hij heeft zijn hartenwens verkregen. We hebben altijd zo tegen hem op gezien, want hij had zoveel onderwijs van de Heere ontvangen, nochtans was het ook

maar een beginsel van die kennis. Nu, na het sterven, is het volmaakt. 'Het sterven is mij gewin'.

Dit is het tegenovergestelde van de wereld, de wereld wil maar blijven leven. Maar hier beluisteren we een andere taal. "Het sterven is mij gewin". Hoe is dat mogelijk? Is de dood niet de laatste vijand? Ds. Heerschap heeft zovele keren gezegd: "Onderschat die laatste vijand niet" Maar hoe kan het dan gewin voor ons zijn?

Hier op aarde worden we keer op keer met de dood geconfronteerd. Hoe kon de apostel dan zeggen: "Het sterven is mij gewin?" Hij had geleerd hier in de tijd te sterven. Hij had geleerd gekruisigd te worden, want die eigengerechtigde man werd een goddeloze in zijn eigen ogen. Hij werd alle dagen van zijn leven ontledigd, opdat plaats gemaakt werd voor Christus. Door het verliezen van zijn gronden werd hij arm en ellendig gemaakt. Alles moet zijn waarde voor ons verliezen, behalve Christus en Zijn verdienste.

Paulus was naar Golgotha gevoerd waar Christus stierf en de dood verwonnen was. Toen Hij uitriep: "Het is volbracht", toen viel de dood, dood aan Zijn voeten. Hier werd het handschrift dat tegen ons was aan het kruis genageld. Het recht Gods was volkomen bevredigd. Zo werd de dood gewin voor de apostel.

De Heere maakte ds. Heerschap los van alles. Hij was niet onverschillig over wat hij achter zou laten, zijn kinderen, kleinkinderen, de gemeenten, de ledige kansel. Maar, terwijl hij aan de ene zijde de nood gevoelde, wist hij toch: het sterven is mij gewin, om verlost te wezen van alle vijanden, om met de Heere te wezen. Gaf de Heere hem geen bijzonder inzicht in de laatste weken in wat de Heere bereid heeft voor Zijn volk?

Het werd waar: het sterven is mij gewin. Hij mag de Heere eeuwig verheerlijken met de aartsvaders en de heiligen. Voor hem zijn de dagen van treuren geëindigd om al de eer aan de Heere te geven. Ik hoop, familie, dat u dat heilige verlangen mag ontvangen om in de voetstappen van uw ouders te gaan, zodat zij mogen getuigen: *Ziet hier, wij en de kinderen die Gij ons gegeven hebt.*

Na het zingen van Psalter 247 : 1, 2, 3, (Psalm 90 : 1), sprak ds. H. Hofman namens de Classis Far West. Hij betoonde zijn medeleven aan de rouwdragende familie en zei dat hij niet eens zou trachten om ze te troosten. Het kan niet in woorden uitgedrukt worden wat het betekent om een laatste vaarwel te zeggen aan een geliefde vader. Wat zo lief is moet aan de schoot der aarde worden toebetrouwd. Het is de vervulling van de Schrift: *"Want gij zijt stof, en gij zult wederkeren tot stof."*

Maar de Heere had een schat geschonken in het aarden vat van uw vader. Het aarden vat is gebroken maar niet de schat; en dat is de troost. Moge dat de kalme, stille troost in uw hart zijn. Het aarden vat is gebroken, maar de schat is ontvloeden van alles dat hier op aarde is. Er was een plaats bereid voor uw vader, die gekocht was met het dierbaar bloed van Jezus Christus.

Uw vader had een grote plaats in de Classis en in het gehele kerkverband. De Naam des Heeren werd van vele preekstoelen aangeropen, bijzonder deze laatste zondag, voor sterkte en troost in deze omstandigheden. Moge de God aller genade u in barmhartigheid gedenken. Er is een voorbeeld voor u gezet door uw vader en moeder. Te wandelen in de voetstappen u voorgezet, door Gods genade en door Zijn barmhartigheid en goedheid, dezelfde genade, dezelfde hulp die uw geliefde ouders gedurende hun leven hebben ontvangen, mocht uw kracht en uw hulp zijn in deze droeve omstandigheden.

Moge God u schenken naar twee zijden te zien. In enkele ogenblikken wordt u geroepen in de aarde te zien, dat zal een scheiding zijn die nooit meer ongedaan kan worden gemaakt. Moge de Heere u schenken niet alleen in het graf te blikken, maar mag het leven in uw hart: *Uw wil geschiede*; we hebben zoveel in onze vader ontvangen, nu geven we hem in de handen van de almachtige genadigde God. Ik hoop familie, dat u geschonken mag worden boven het graf te blikken, hetwelk we lezen 2 Kor. 4: "Dewijl wij niet aanmerken de dingen, die men ziet, maar de dingen, die men niet ziet; want de dingen, die men ziet, zijn tijdelijk, maar de dingen, die men niet ziet, zijn eeuwig".

Uw vader is nu in Gods heerlijkheid ingegaan, en dat zal nooit meer veranderen. Hij is eeuwig bij Hem om de schoonheid van zijn Koning te aanschouwen van Wie hij al de jaren van zijn bediening gesproken heeft. Hij zit aan het bruiloftsfeest van het Lam om zijn God, zijn Zaligmaker en Heiland eeuwiglijk te verheerlijken. Wat een schone toekomst voor al Gods kinderen, vanwege de getrouwheid van Jezus Christus, Die hen heeft gekocht met de kostelijke prijs van Zijn bloed.

Het is de mens gezet eenmaal te sterven. We kunnen het niet overdoen. Wij moeten allen slechts eenmaal sterven. Bent u bereid? U heeft van uw vorige herder gehoord dat hij bereid was. Hij was wachtende, het was vrede. Kunt u zeggen: Ik wacht op mijn laatste ademtocht? Moge God ons allen schenken dat deze ernstige roepstem geheiligd mag worden aan onze onsterfelijke ziel.

Vervolgens sprak ds. A. W. Verhoef, vroeger dominee van de gemeente, enige woorden in het Nederlands. Terugziende op vele sterfbedden kon hij haast niet herinneren dat iemand zo lag uit te zien als ds. Heerschap, in het bijzonder de laatste weken. Enige tijd terug toen hij hem bezocht, had ds. Heerschap gezegd dat men gevraagd had of hij muziek wilde hebben, maar hij hoorde, liever iets uit de hemel. Hij heeft het rijkelijk ontvangen deze laatste weken.

Ds. Heerschap getuigde dat hij de minste onder de broederen was. Hij vertelde hoe in zijn jonge jaren hij God niet zocht. Niemand van ons doet dit van nature. Maar dat veranderde. Er was iets in zijn leven, vooral de laatste tijd, van wat de oude Simeon heeft ervaren: "Nu laat Hij, Heere! Uw dienstknecht gaan in vrede naar Uw Woord; want mijn ogen hebben Uw zaligheid gezien". Daar gaat het uiteindelijk om, niet om ds. Heerschap. Afgelopen zondagnacht waren we hierover aan het denken en toen was het klaar uit Psalm 119:

*Gij heb veel goeds bij Uwe knecht gedaan;
Hem, naar Uw Woord, gered uit al zijn noden.*

De laatste maal dat wel elkander ontmoetten, vertelde hij me dat hij naar Huis ging, er was een verlangen om bij zijn Zaligmaker te wezen. Christus was zijn leven en zijn sterven was gewin. Moge de boodschap tot jaloersheid verwekken, want jong en oud, we gaan allen naar de eeuwigheid, en dan is er maar Eén Die ons helpen kan. Jonge mensen in het bijzonder, "Gedenk aan uw Schepper in de dagen uwer jongelingschap, eer dat de kwade dagen komen, en de jaren naderen, van dewelke gij zeggen zult: Ik heb geen lust in dezelve".

Tenslotte sprak ouderling A. H. Verhoef in de kerk namens de kerkenraad en de gemeente. Na enkele woorden gericht te hebben tot de familie zei hij tot de gemeente

dat er een profeet in ons midden was geweest. Zal dat tegen ons getuigen? Gods volk weet ook dat er een profeet in ons midden is geweest, want de Heere werkte onder ons. Het is tot troost dat de God des Verbonds het werk Zijner handen niet verlaat. Hierna eindigde ds. A.M. den Boer met dankgebed en Psalter 421:6 (Psalm 84 : 6).

Toen de gemeente en familie de kerk verlaten hadden, droegen de ouderlingen de kist uit de hal van de kerk naar de lijkwagen, en later naar de laatste aardse rustplaats. Een grote schare volgde naar de begraafplaats en vergaderde rond de open groeve. Ds. Den Boer gedacht de begrafenis van mevr. Heerschap en sprak vervolgens uit Mat. 25:21: *"En zijn heer zijde tot hem: Wel, gij goede en getrouwe dienstknecht! Over weinig zijt gij getrouw geweest; over veel zal ik u zetten; ga in ga, in de vreugde uws heren"*. De Heere Jezus sprak in deze gelijkenis over Zijn wederkomst, en die tijd komt nabij. Dan zal ook dit graf worden geopend. De knecht in de tekst ontving lof alhoewel onze werken bevekt Zijn. Maar de Heere ziet Zijn kinderen en knechten aan, niet in wat zij zijn in zichzelf, maar Hij ziet ze aan in Zijn geliefde Zoon. De tekst spreekt van de heerlijkheid die voor de Kerk is bereid door de dadelijke en lijdelijke gehoorzaamheid van Christus. Er is zulk een goede toekomst klaargemaakt voor Gods Kerk.

ong en oud, kan het van ons gezegd worden dat we gehoorzaam zijn? Kinderen en kleinkinderen, hoe is het in jullie leven? Moge de waarschuwingen van vader en grootvader geheiligd worden in jullie leven. De Heere wijst op twee wegen: een groot voorrecht geschonken aan de Kerke Gods; maar aan de andere kant als we in de wereld wandelen, dan is er eeuwige verwoesting. Het volk des Heeren heeft veel strijd en vele vijanden, maar ze zijn voor Gods rekening. Zij mogen horen: "Ga in, in de vreugde uws Heeren".

Op verzoek van ds. Heerschap sprak H. van Essen, Sr., een vroegere ouderling, enkele woorden in het Nederlands. We hebben vele dingen beluisterd deze morgen, vele klanken. Nu hebben we ook zichtbare klanken. Wat is dat? Het geopende graf getuigt dat het Woord des Heeren waar is en dat de duivel een leugenaar is. De mens, in zijn afkeren van God, heeft de dood over zichzelf gebracht.

Ziende dan, dat de één wordt geboren om de ander te begraven, is dan niet alles te vergeefs? Nee, want de Heere openbaarde dat Zijn plan was om een Kerk te vergaderen. Hij openbaarde de weg waardoor dit gedaan kon worden, namelijk, in het volbrachte werk van de Koning der Kerk.

De mens is van God afgefallen en zoekt niet naar God, maar nu komt de boodschap; God zoekt de zondaar. Het komt bij God vandaan. Dat is gebeurd bij deze man. God zocht die zondaar. Na het aanhalen van sommige voorvallen hoe God genade verheerlijkte in ds. Heerschap, zei hij dat in de oefeningen der genade de Kerk leert dat het alles van God kom. God arresteerde de dominee niet alleen, maar Hij zond hem ook uit om te arbeiden, en hij heeft de bazuin aan de mond gezet. Zijn werk was niet vruchteloos. We kunnen er niet inkomen wat hij nu mag ondervinden, maar we mogen geloven dat zijn roemtaal is: "Door U, door U alleen, om 't eeuwig Welbehagen". We hebben zijn getuigenis in de gemeente gehoord, moge het nog gezegd worden, en moge de ledige plaats nog vervuld worden.

Een zoon, ouderling M. Heerschap uit Norwich, sprak namens de familie. Aanhalend het ernstige en laatste ogenblik, zei hij dat er een hoop is: om door genade een bedelaar te worden aan de troon der genade, om te zien wat we geworden zijn door de zonden,

maar ook dat er nog een weg is om gewassen en gereinigd te worden in Zijn bloed. Onze vader heeft altijd gewezen op de weg waar we hulp konden ontvangen; dat de Heere ons een plaats wilde schenken aan Zijn voetbank. Hij bedankte de dominees, kerkenraad en gemeente, en bijzonder mr. en mrs. W. van Waardhuizen die dit laatste jaar de dominee verzorgden. Hij noemde verder de vrouwenvereniging parkeerwachters en begrafenisondernemers. Toen werd in het Hollands Psalm 68:2 gezongen en onder de wijde prairie hemel weerklonken de oude woorden van de psalmist rond het open graf:

*Maar 't vrome volk in U verheugd,
Zal huppelen van zielevreugd,
Daar zij hun wens verkrijgen;
Hun blijdschap zal dan onbepaald,
Door 't licht dat van Zijn aanzicht straalt,
Ten hoogste toppunt stijgen.
Heft Gode blijde psalmen aan:
Verhoogt, verhoogt voor Hem de baan;
Laat al wat leeft Hem eren;
Bereidt den weg, in Hem verblijd,
Die door de vlakke velden rijdt;
Zijn Naam is HEER' der heren.*

Nadat ds. De Boer Jesaja 40: 6-8 had gelezen, was het ingrijpende ogenblik aangebroken dat de kist neergelaten werd in het geheiligde graf om daar te rusten tot de jongste dag.

7. Ds. A. Hoogerland

Ds. A. Hoogerland deed intrede op woensdag 26 juni 1985.

Helaas heeft het maar voor een korte tijd geweest. Hij kreeg kanker waar hij aan gestorven is.

Uit de Saambinder: In Memoriam Ds. A. Hoogerland, 1918-1986

Vorige week woensdag in de vroege morgen werden we opgeschrikt door het bericht, dat onze geliefde broeder A. Hoogerland het tijdelijke met het eeuwige had verwisseld. Wel wisten we en dit was algemeen bekend, dat broeder Hoogerland ernstig ziek was. Na zijn operatie, vorig jaar augustus, had de chirurg eerlijk gezegd dat hij niet alleen een dodelijke kwaal had maar dat hij ook bij de operatie niet alles had kunnen wegnemen en het kwaad was uitgezaaid. 't Was toen nog slechts de vraag hoelang het nog zou duren. Op die vraag weten we thans het antwoord. God heeft hem thuisgehaald in Zijn eeuwige heerlijkheid.

We hebben broeder Hoogerland van nabij gekend en zouden veel kunnen schrijven van zaken die we met hem hebben meegemaakt. Ook in hem is bewaarheid: *Niet vele edelen, niet vele machten, maar het onedele en hetgeen niets is heeft de Heere uitverkoren.* Van afkomst was hij een eenvoudig jongen, die echter van God gezegend was met een helder verstand. Voor het eerst maakten we kennis met hem in Wolphaartsdijk waar ik kwam als consulent en broeder Hoogerland diaken was. Zijn ootmoed en onwaardigheid trok ons aan. Het was dan ook een goede keuze van de

kerkenraad hem bij het ontstaan van een vacature kandidaat te zetten voor ouderling. Algemeen was hij geacht in de gemeente en de vreze des Heeren was in hem openbaar. Gekozen zijnde, werd ons gevraagd hem in het ambt te bevestigen. Bij deze bevestiging heb ik hem de vraag gesteld wanner hij nu eens een arme zondaar zou ontmoeten, die geen weg meer wist of hij hem of haar dan de weg zou kunnen wijzen, want er is immers maar één weg en één Naam tot Zaligheid. God heeft deze woorden wonderlijk willen gebruiken om broeder Hoogerland aan zijn gemis te ontdekken.

Dag en nacht heeft hij geworsteld om die Zaligmaker toch te mogen kennen. Het was aangenaam hem te horen vertellen hoe hij, op het land aan het werk zijnde, het voor God mocht verliezen en als een doemwaardig zondaar onder God mocht buigen en hoe toen de van God gegeven Zaligmaker aan zijn ziel werd geopenbaard. Sindsdien was zijn leven anders en waren er levende uitgangen naar de persoon van de Middelaar. Het werd de strijd zijns harten om die Zaligmaker, die hij zo hartelijk liefhad, nader te leren kennen en hierin is hij niet beschaamd. In die tijd was het dikwijls aangenaam een avond of zondag in Wolfaartsdijk te preken, want er was altijd één afnemer die de woorden als water indronk en wiens ziel naar Jezus en naar Zijn aangebracht gerechtigheid dorstte.

Zijn bediening als ouderling drukte iets af in de gemeente en spoedig zou blijken dat de Heere iets anders voor hem had weggelegd. In 1961 vroeg hij de kerkenraad om een attest voor het onderzoek door het Curatorium van de Theologische School. Samen met mijn vader waren wij tegenwoordig om de kerkenraad te adviseren en met algemene stemmen werd het attest verleend. De Heere gaf getuigenis en zo was het ook in Rotterdam bij het onderzoek door Curatorium. Broeder Hoogerland werd toegelaten; hij was een ernstige en vlijtige student die met zijn talenten woekerde. In 1965 werd hij beroepbaar gesteld en nam het beroep aan naar de gemeente Werkendam. In 1972 vertrok hij naar Krabbendijke en in 1981 naar Dirksland. Na een viertal jaren deze gemeente gediend te hebben, meende hij vorig jaar de roepstem van de gemeente Borssele te moeten opvolgen. Op 26 juni 1985 werd hij in deze gemeente bevestigd en deed er zijn intrede. Zijn verblijf in Borssele is niet lang geweest; er waren ook verscheidene zondagen, waarop hij door ziekte niet kon voorgaan. Echter ook in Borssele heeft hij Gods raad uitgediend en de Heere heeft niet veel preken nodig om Zijn raad te volbrengen en Zijn welbehagen te doen, dan kan één preek reeds genoeg zijn.

Het gemis van broeder Hoogerland zal groot zijn, want hij was zeer ijverig in de dienst van zijn Koning. Het welzijn der gemeenten lag hem zeer na aan het hart en dikwijls was hij zeer bezorgd over allerlei ontwikkeling. Op de Generale Synode van 3 december 1980 werd hij benoemd in het Curatorium en ook hier zal hij node gemist worden. Hij had een helder en eerlijk oordeel en wist het kostelijke van het snode te onderscheiden. Ook heeft hij een aantal jaren zitting gehad in het bestuur van de Stichting Godsdienst Onderwijs en het Deputaatschap voor de Evangelisatie.

Thans is dit alles voorbij, de Heere heeft hem thuisgehaald. Terwijl ik dit schrijf denk ik terug aan een begrafenis in Goes, vele jaren geleden. De overledene was een tante van broeder Hoogerland en zodoende was hij daar aanwezig. Naar aanleiding van de gelijkenis van de verloren zoon heb ik daar gesproken over het thuiskomen van een verloren zondaar bij God. Wat heeft hij zich daar uitgeweend en wat leefde in zijn hart

een hunkerend verlangen. En nu, ... hij is thuisgekomen en voor eeuwig. Nu nooit weer zondigen en geen scheiding meer, hij heeft zijn wens verkregen.

De Heere gedenke zijn vrouw en kinderen en troostte hen in dit smartelijk verlies. We denken ook aan de gemeente van Borssele. Hoe groot was vorig jaar de blijdschap toen ze, na 25 jaar vakant te zijn geweest, weer een eigen leraar ontvingen. En nu, na zo'n korte tijd weer herderloos. De Heere moge in die gemeente de roepstem nog zegenen en heiligen en de ledige plaats genadiglijk willen vervullen.

Ds. A. F. Honkoop

De laatste groet aan de gemeente te Borssele

Op zondag 9 maart jl. werd de laatste groet van ds. A. Hoogerland in de kerk van de Geref. Gemeente te Borssele voorgelezen.

Geliefde gemeente,

Aangezien ik niet in staat ben het Woord te bedienen, wil ik langs deze weg, u toch iets laten weten. Mijn krachten gaan achteruit en de gedachte is dikwijls in mijn ziel dat de tijd mijner ontbinding Zijns aanstaande is. De Heere is een God van wonderen en wij weten om niet wat Hij doen zal. Het is genade om aan de zijde Gods te vallen en uit te roepen: "Uw wil geschiede." Enerzijds zou ik nog gaarne het Woord willen uitdragen in het midden van u, maar ik gevoel mij krachteloos en tevens moedeloos. De Heere doet geen onrecht.

We hebben nog maar kort het Woord in het midden van u mogen uitdragen, wij weten niet welke vrucht het heeft voortgebracht. De Heere zal zorg dragen voor de gemeente. Als de Heere mijn leven ten einde doet spoeden, heeft hij Zijn Woord bevestigd: "En Jozef zal Zijn hand op uw ogen leggen." De ziel kan soms uitgaan met verlangen naar Hem die is de gezegende Bloedbruidegom. Alles was en is te kort, een arme zondaar wordt zalig en God Drie-enig krijgt er de eer van. Jong en oud, buigt u onder het Woord. Acht de tijd des levens kostelijk. Volk des Heeren, door veel verdrukkingen moet en mag de kerk ingaan, door het bloed des Verbonds. Vergeef het verkeerde wat ons ook aankleefde in het midden van u. De broeders kerkenraad geve de Heere genade om standvastig voort te gaan. Hij is getrouw, Die het ook doen zal. De Heere zegene u uit Sion, naar Zijn welbehagen.

Ds. A. Hoogerland.

8. Ds. C. Hogchem.

Na het overlijden van ds. Hoogerland was de gemeente 5 jaar vacant. Daarna klonk de roep door de gemeente: we krijgen weer een dominee. De bevestiging van kandidaat C. Hogchem als predikant van de Gereformeerde Gemeente te Borssele, werd gedaan door Ds. K. de Gier, op donderdag 5 september 1991 om 14.30 uur in de kerk van de Gereformeerde Gemeente te Goes. Intrede 19.00 uur in de kerk van de Gereformeerde Gemeente te Goes.

Ds. Hogchem diende de gemeente ruim 6 jaar. In die tijd groeide de gemeente hard. De gemeente van Barneveld beriep hem, welk beroep hij aannam. Ds. Hogchem nam afscheid op 27-11-1997. Zijn tekst was:

Hebreeën 13:20 en 21: *"De God nu des vredes, Die de grote Herder der schapen, door het bloed des eeuwigen testaments, uit de doden heeft wedergebracht, namelijk onze Heere Jezus Christus, Die volmake u in alle goed werk, opdat gij Zijn wil moogt doen; werkende in u, hetgeen voor Hem welbehagelijk is, door Jezus Christus; Denwelken zij de heerlijkheid in alle eeuwigheid. Amen."*

Geschiedenis van de kerk te Borssele bestaat uit 3 brochures:

1^e brochure: Hij gedenkt aan Zijn verbond tot in eeuwigheid.
Uit de kerkgeschiedenis van Borssele vanaf 1618

2^e brochure: Uitmuntende praktikale afscheids-predikatie ove Jeremia 17:16
door den weleerw. Zeergel. en Godzaligen Heer Franko Gaveel.

3^e brochure: Een kort overzicht uit het leven van Piet Melis en Keetje de Muynck
Beschreven door hun dochter Thona Butijn-Melis.